

Francesc de Paula Casas i Duran

TESTIMONI DE VIDA

MMXXI

Correcció lingüística: Vicenç Benéitez i Rial

Fotografia de la coberta: Primeres passes de Rosa Duran i Lloret. 30 de maig del 1929. Autor: Emili Comas

Disseny de les cobertes: Joan Passanau (Impressió digital JOAN PASANAU S.L)

Imprès a Calaceit amb energia solar per Gràfiques del Matarranya

DL: T-896/2021

ISBN: 84-87000125-00-0

A la meua mare, Rosa Duran i Lloret, principi, memòria i present de la meua existència.

Al meu pare, «Antoni» Casas i Taxonera, des de l'agraïment per la seva humanitat i per qui va ser.

A la Dolors i a l'Oleguer, sempre pacients amb mi.

A la Lola i al Mariano, pel molt que m'estimen.

A aquells que m'han confiat el relat de la seva vida.

A l'Antonio, en record del seu testimoni sobre els camps de concentració francesos i espanyols, on patiren i moriren, acabada oficialment la Guerra Civil Espanyola, milers i milers de persones.

SUMARI

PRÒLEG	9
INTRODUCCIÓ.....	11
I. L'HOME GENOCIDA	15
II. L'HOME TORTURAT: L'ANTONIO	35
III. L'HOME RELIGIÓS: MARC TAXONERA.....	75
IV. L'HOME QUE TRANSCENDEIX: MANUEL SAYRACH	115
V. L'HOME BO: RAFAEL BATTESTINI	143
VI. LA DONA INVENCIBLE: ANNA CECILIA	163

PRÒLEG

Des de les més antigues civilitzacions el cos i l'ànima (la consciència) eren entesos com una ment indissociable. Un tot harmònic del qual depenia qualsevol atribut que pogués garantir la nostra naturalesa humana. És a dir, civilitzada i autoconscient del que comporta *ésser humà*. Per a vetllar per aquesta plenitud va néixer la filosofia (la literatura sobre el saber), l'art, la poesia, i la ciència va desplegar les seves ales, i en el seu vol li va acompanyar aquesta antiga medicina que a l'origen la preservaven els savis. L'anomenat progrés, entre altres inconvenients, ha comportat la ruptura amb el misteri, amb aquesta possibilitat de sorpresa davant una realitat que, en la seva nova, resulta eloqüent per si mateixa. La vida, per exemple, està viva, no requereix complexes elucubracions per a sentir-la o saber d'ella. Per això, l'experiència resulta insubstituïble per a qualsevol de nosaltres. No obstant això, les nostres projeccions egocèntriques, amb una freqüència convertida en hàbit, ens priven del matís del cant d'una tórtora, o de la sonoritat d'una fageda o de la inflexió de la veu dels interlocutors amb els qui parlem, fins a l'extrem d'oblidar que el gran acte d'amor al qual ens devem és l'escolta, l'oblit de nosaltres mateixos per a rebre el que un altre ens digui, ens expliqui. Només la praxi en l'art d'estimar —és a dir, d'escoltar— ens humanitza, ens corregeix dels nostres propis ofecs i, finalment, ens revela que en tot principi sempre està el verb. Així és. I que tot el que existeix *és* perquè es nomena.

Qui aquestes paraules escriu, igual que el lector que s'endinsarà en el present llibre, som persones de sort, perquè en uns temps de tanta incertesa com els nostres —i quan no?— que la vida ens ofereixi l'oportunitat de conèixer, escoltar i llegir al Dr. Francesc Casas és un d'aquells esdeveniments humans que raras vegades es donen.

L'atzar —l'oportunitat vital— em va permetre conèixer-lo com a metge capaç no sols de curar al meu pare, sinó de consolar-lo a ell i a mi. I el temps que, al cap i a la fi, desplega allò que som cadascun de nosaltres, a més de la seva amistat, m'ha brindat el do d'aprendre de la conscient humanitat de Francesc Casas, sustentada en l'ortopràxia, en el fet d'obrar bondadós, d'escolta atenta a les persones, a les tórtres, als arbres; al cos i a l'ànima de tot el vivent.

L'experiència m'acredita per a afirmar que som molts els que depenem de l'atenció antiga i sàvia de Francesc Casas, del seu poder verbal tant per a curar el cos com per a obrir un camí de concòrdia que ens retorni al centre de nosaltres mateixos. L'índex d'aquest llibre és un fidel testimoniatge, perquè el lector trobarà en cada capítol una història de dolor contada per interlocutors que han trobat repòs i consol en l'atenta escolta del nostre autor que, amb una proverbial generositat, ha sabut convertir aquesta veritat en nova creació de vida. Perquè qui dubte que el dolor no és lúcida veritat? Francesc Casas ha triat uns testimoniatsges de veritat humana i els ha obert a una vida nova gràcies al poder d'aquesta paraula guaridora de la qual és un mestre. És per aquest motiu que en cada capítol, en cada veu i relat trobarem el que tenim en comú i que ens converteix en una comunitat necessitada de cadascun dels seus membres per a exorcitzar el dolor dels uns i els altres que, a la fi, és el mateix dolor.

Gràcies, Francesc, per no escatimar esforços per a sanar a la ferida i viva humanitat, i per fer-ho des de la ciència i les humanitats; per saber que cos i ànima són un tot que a molt pocs us és donat cuidar.

DRA. LOLA JOSA

*Professora de Filologia Hispànica de la Universitat de Barcelona.
Codirectora del Projecte "Studia" (destinat a universitaris amb malalties
de llarga durada).*

INTRODUCCIÓ

Hi ha diferents tipus d'escriptors. N'estic convençut. Fins i tot més enllà de la classificació entre bons i dolents o mediocres, com proposà, en el seu savi i divertidíssim llibre *Manual del perfecte escriptor mediocre*, Ramon Folch i Camarasa (1926-2019). N'hi ha també de diferents tipus a partir de què els significa i com viuen la inspiració. Així, n'hi ha uns (entre els quals m'incloc) que sabem, que hem acceptat, que quan et poses a escriure cada llibre pren vida pròpia. Tens la idea, la inspiració, vas escrivint les paraules, però mai no les acabes escollint del tot. Aviat, en realitat, les unes van seguint les altres, com quan culls unes poques cireres i te n'acabes enduent un grapat.

Però això no hauria de ser així en un llibre de testimonis com aquest, perquè el relat transcrit del que et confien ha de ser fidel a qui l'explica. Ara bé, la reflexió i l'elaboració que provoca l'esmentat testimoni a l'interlocutor (un servidor) poden esdevenir més lliures i obertes.

No podria dir, per molt que m'hi esforçés, quan vaig començar a escriure aquest llibre. Com a poc podria assenyalar que fa uns divuit anys, però en podrien ser alguns més. Puc afirmar que al llarg de tot aquest temps he anat elaborant, ben bé a batzegades, diferents esborranys, de manera que l'un ha anat bastint-se damunt de l'anterior i aquest a partir del de més abans, d'una manera similar a com arquitectònicament la història ens ha anat mostrant el bastir-se de la majoria de temples religiosos. En ells, mentre els recorres, si la museografia és adient, camines per traces i estructures dels més antics als més nous, de restes visigòtiques a gòtiques, passant per detalls romànics. Déu me'n guard de comparar aquest text a un temple, però en el moment d'intentar descriure la seva lenta

construcció, de prop de dues dècades, en una versió damunt d'una altra, em va venir a la ment l'exemple museístic de la meravellosa catedral de Tortosa.

En tots aquests anys he assajat de publicar el llibre diverses vegades. Potser set o vuit cops. Sempre endebades. Fins que a la fi vaig decidir ajornar-ho fins a un moment més propici.

Sense comptar aquesta obra he escrit dotze llibres i, sincerament, la dificultat o la impossibilitat de publicar aquest darrer no només em feia mal, sinó que també em desconcertava. Fins que en els darrers mesos del 2017, quan ja tenia una mica oblidat i sense data de futur el projecte, vaig començar a adonar-me que en aquesta ocasió el llibre no només havia volgut anar, com sempre, per on ell havia decidit, com ja m'havia passat amb tots els altres, sinó que fins i tot havia decidit que volia esperar, per acceptar o voler ser publicat, que totes les històries relatades tinguessin el seu concloure's definitiu. En el moment que vaig ser conscient d'aquesta realitat també vaig saber que de cap de les maneres bastiria, novament, una nova versió sobre l'anterior, acabada feia ja un cert temps. La decisió va ser la següent: començaria la introducció amb aquesta explicació i, més endavant, en cada testimoni, acabaria cada apartat amb una mena d'epíleg de resolució, de tancament del cercle, perquè se m'entengui, de cada testimoniatge. I així ho faig.

I

L'HOME GENOCIDA

Aquest any, per primera vegada en els deu darrers, han canviat l'ordre d'assignació de les habitacions de l'hotel. El canvi s'ha produït a l'habitació 3, que tots els anys havia estat la nostra. Des d'aquest juliol l'ocupa aquella senyora gran, elegant, que en altres estius, en cada, cada menjada, duia un vestit diferent.

Anava sempre acompanyada del seu marit, potser encara més gran que ella, d'aspecte respectable i distingit. Semblava l'avi ideal. Cabell abundant, ben pentinat, blanc, sedós, celles també blanques i poblades. Ens assabentàrem de la seva mort per les esqueles dels diaris. Potser ho digueren també per TV3, no ho sé. Vaig llegir, no sé on, que morí sobtadament, treballant al seu despatx. Devia tenir més de vuitanta anys. Si no em fes mandra m'aixecaria a cercar-lo a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, que reposa i m'observa darrere meu, faria els càlculs i en trauria l'edat precisa.

Pel que sembla, Déu li atorgà una vida llarga, aparentment plena i privilegiada, així com una mort dolça i sense patiment. Els seus mèrits? Potser en tenia més d'un, però aquí l'esmentem per suposadament haver bombardejat la seva ciutat, Barcelona (o per haver metrallat els seus conciudadans; realment les versions sobre ell, de testimonis autoritzats, són contradictòries), durant la Guerra Civil: per ser un genocida.

Avui, però, ningú anomenaria genocida qui bombardeja una ciutat, ja que és el pa nostre de cada dia i, malauradament, ens hem avesat que succeeixi a qualsevol part del món. L'any 1937 l'escenari era molt diferent. Mai abans en la història bèl·lica mundial s'havia atacat sistemàticament, amb els bombardejos per saturació, amb tanta crueltat i impunitat una població civil indefensa, tant per ma-

tar-la com per aterrir-la. Pel que sembla, el nostre home havia estat protagonista, un dels precursors internacionals, d'aquesta macabra gesta. La ficció científica de HG Wells (1866-1946) en la seva novel·la " La guerra en l'aire " del 1907, va ser profètica. I Itàlia va estar al capdavant de la guerra aèria. El 22 d'octubre del 1911 un avió de la *Sezione Aviazione del Regio Esercito* vola amb un Blériot XI de Trípoli a Azizia per a fer un reconeixement de les forces turques. Era el primer ús d'un avió en una guerra i l'1 de novembre van deixar caure bombes sobre l'exèrcit turc en el primer bombardeig des d'un avió en una guerra. El novembre de 1914, l'almirall Alfred von Tirpitz (1849-1930), va manar atacs amb bombes sobre Londres. Més endavant rere d'una incursió infructuosa el 21 de desembre de 1914, els alemanys van tornar a bombardejar, la nit del 19 al 20 de gener de 1915, amb els zepelins L-3 i L-4, les ciutats de Great Yarmouth i King's Lynn a Norfolk, al nord-est d'Anglaterra. Els zepelins van fer caure vuit bombes i desenes d'aparells incendiaris matant 4 persones i ferint-ne 16. Ja en la guerra civil espanyola, alemanys i italians van practicar a Gernika i a Barcelona els primers bombardejos per saturació de la història. Es volia crear el terror entre la població civil, destruint contínuament la ciutat, els centres urbans, totes les fonts de vida i sotmetre'ls a un malson constant.

Francisco Franco (1892-1975), amb el total protagonisme d'aviadors italians i alemanys (per això algú nega per escrit la participació del nostre genocida, mentre que d'altres que hi convisqueren s'hi ratifiquen convençuts), va permetre per acció o omissió, amb aquests bombejos per saturació l'assassinat de centenars i centenars de persones indefenses sota el terror de bombes que queien d'avions que les llençaven des de més de 4.000 metres d'alçada (des d'on llavors era impossible escollir zones «d'interès» militar). Aquests avions arribaven des dels aeròdroms militars de Mallorca per atacar una ciutat, Barcelona, dotada d'una antiquada i parcialment ineficient defensa antiaèria. Segons alguns autors, s'anaren alternant els *legionari* de Mussolini, la legió Còndor de Hitler i les esquadres de Ramón Franco (1896-1938). De forma ordenada, per aconseguir el màxim de víctimes, es bombardejà de forma preferent els barris més humils i més densament poblats, tot respectant els més isolats, els de més cap a la muntanya, així com els barris considerats de rics,

com les Tres Torres, que en relació amb això se l'anomenà «el Vaticà». Des del 13 de febrer del 1937 fins al 24 de gener del 1939, Barcelona va patir 385 bombardeigs d'aquestes aviacions plurinacionals. Segons els historiadors, la ciutat rebé prop de 1.903 impactes de bombes que varen provocar la mort d'entre 2.500 i 2.700 persones, així com la destrucció de centenars d'edificis, fàbriques, carreteres, equipaments, etc.¹ Tan sols en el mes de març del 38 es va arribar a comptabilitzar un total de mil morts.

Al barri de l'Eixample, per exemple, fou esgarrifosament comentada —i s'escampà en minuts de boca a orella per la resta de la ciutat— la notícia de la bomba que caigué a prop del xamfrà dels carrers (anomenats avui) València i Bruc, i que destruï una escola tot assassinant la mestra i una classe sencera de canalla ben petita. Bé, no moriren tots, perquè un d'ells, un de sol d'aquells menuts, se'n va salvar:

«Em dic Joan. Jo tinc aquests [amb la maneta dreta, amb certa dificultat, mostra tres ditets a les infermeres i al metge]. On és la meva mama, on és la meva mama? Jo vull anar a casa, vull anar a casa! No vull estar aquí! On és la meva mama? Jo no he fet res. No vaig anar a l'escola perquè estava malalt i tenia febre. Em fa mal el caparró, i les mans i els peus! On és la meva mama?

»Vaig sentir un soroll molt, molt fort, i que tot tremolava. Els vidres es van trencar, les finestres es van obrir de cop i el sostre em va caure al damunt. Uns bombers i uns senyors em van treure de sota unes pedres molt grosses que pesaven i em feien mal.

»Sí, doctor, avui em trobo millor, no em fa mal res. Vindrà la meva mama? Que no saben on és?».

El petit Joan i la seva mare, la Dolors, foren dels pocs super-

---

1 Diversos autors, *Vivències. La Barcelona que vaig viure. 1931-1945*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona i Consorci de Biblioteques de Barcelona, 2008.

vivents de l'edifici proper a l'escola destruïda per la bomba. Els tragueren de sota la runa, i per les circumstàncies del caos viscut anaren a parar a hospitals diferents. El nen, a l'anomenat llavors Hospital General de Catalunya (avui Hospital de Sant Pau), i ella no sé ben bé a on. En Joan Josa (1932-2015) m'explicà que estigueren unes setmanes, el temps que ell necessità per a recuperar-se, separats i sense saber l'un de l'altre. L'angoixa, el patiment, la solitud, el terror degueren anar, segurament, més enllà del que jo podria transcriure ara si sabés prou d'escriure o en conegués més detalls. Finalment es trobaren:

«Mama, mama, ja ets aquí, on eres? No ploris, no ploris, estic molt bé, però vull anar amb tu a casa. Per què no hi podem anar? Què vols dir que ja no existeix? Jo vull anar a casa! I ja no tinc febre. Que podré anar a l'escola a jugar amb els meus amics? Com que no? Per què no? Jo vull anar-hi. Què vols dir que tots se n'han anat al cel? Què em dius, mama, no t'entenc! On és el cel? I se n'hi han anat sense mi? Jo vull anar amb ells! Per què no puc anar amb ells al cel?».

Vaig conèixer Joan Josa al meu consultori el 12 de setembre del 2008 i des d'aleshores, durant prop de set anys i fins a la seva mort, va ser el meu pacient. Extravertit, rialler i molt xerraire, va compartir amb mi, al llarg de les visites, el relat de part de la seva vida:

«Sempre ho diem a casa, la meua filla Lola i jo: nosaltres som forts de debò. Forts com els romans, aquells de les pel·lícules. »Tan sols tenia tres anys quan aquell matí, estant malalt a casa, una bomba destruï l'escola i matà els meus amiguets i la meua senyoreta, mentre a mi em deixà parcialment colgat entre les runes. Em dugueren a l'Hospital de Sant Pau i durant unes setmanes vaig estar allí, separat de la mare. No vàrem saber res l'un de l'altre durant aquelles llargues setmanes, fins que ens retrobàrem. Me'n vaig sortir. Nosaltres som forts com els romans! Però cap dia de la meua vida he deixat de pensar en aquella bomba, en la por, en l'espant, en la solitud, en aquella mena d'urpa que se m'aferrava al pit i m'estrenyia el cor, i en

l'angoixa de no veure la mare. Tot em feia mal! A l'hospital tothom estava per mi, però jo no entenia què passava. La mare m'explicaria més endavant que ella també havia patit molt sense saber res de mi. Se'm van fer tan llargs, tots aquells dies! Tenia tanta por! Estava tan espantat! No entenia què passava! Com tampoc vaig entendre que no poguéssim tornar a casa i per què anàrem a un pis d'acollida al mateix carrer València. Ni que més endavant no pogués tornar a l'escola amb els meus companys de parvulari. Recordo com, sense saber-ne, amb paraules estranyes i amb un posat seriós, m'ho volgueren explicar sense fer-me mal. La realitat era que aquella illa de cases on hi havia, a tocar, l'escola i la meva llar, ja no existia. I que allò que els havia passat als meus companys em va costar entendre-ho. Fins que un dia (no puc precisar quant temps havia passat) vaig entendre-ho tot de cop. Els meus petits amics eren morts. Mai els tornaria a veure. No tornaria a córrer darrere del Pere, ni estiraria els cabells a la Núria. Tampoc l'Albert es faria una altra vegada pipí a sobre enmig de la classe.

»M'he demanat sovint per què jo soc viu i tots ells havien de morir. L'atzar? Mai hi he cregut. Penso que, per alguna raó, jo havia de viure. Que la força de la vida que duia dins em protegí, que aquesta mateixa força em va fer sobreviure i donar l'alè de l'existència a la meva petita Lola.

»Ara ja tinc setanta-nou anys i quan recordo tot allò els ulls se'm neguen de llàgrimes i l'ànima de dolor. Els meus amiguets, els meus innocents companys! Sempre us he dut amb mi. Només quedo jo per recordar-vos».

Progressivament la memòria i la consciència d'en Joan van començar a trair-lo d'una forma cruel. La seva existència en el dia a dia, els seus records, van deixar de pertànyer-li. Prèviament, ell i la seva filla m'havien autoritzat a recollir el seu testimoni.

Per això em sento obligat a deixar escrit qui ha estat aquest supervivent a qui els déus protegiren. Afirmarem que la vida el va fer un home bo i que la seva bondat i dedicació continuada als altres es fa palesa, de forma paradigmàtica, en un gest senzill i eloqüent

que ahora explica qui va ser en Joan. Durant anys, cada matí, anava a buscar un veí d'escala, el senyor Evaristo, afecte d'una malaltia pulmonar avançada i irreversible, i penjant-se'l a l'esquena el baixava des d'un cinquè pis (d'aquells amb entresol i principal) per esglaons amples i costeruts que l'aïllaven del carrer. Allí el senyor Evaristo, assegut en un banc, romania a l'aire lliure i podia prendre el sol. Al migdia o a la tarda, a l'hora acordada, en Joan el tornava a pujar, esglaons amunt, cap al seu pis.

El nostre Joan, com acabem d'avançar, va viure els seus dos darrers anys de vida perdut dintre d'ell mateix, atrapat dins una realitat de gairebé total comunicació que només trencava l'amor continu i incondicional de la seva filla. Mitjançant aquest amor mantingueren una petita finestra oberta a través de la qual, un dia, després de setmanes de no articular cap paraula ni de fixar la mirada en res ni en ningú, li pogué dir: «Filla meva, m'estic morint». Així ella el va poder estar vetllant llargues hores entre la tarda del 23 de gener i la matinada del 24 de gener del 2015, en què va expirar. Conservo el record i l'emoció, el privilegi, d'haver acompanyat molt breument aquest íntim comiat en la meva darrera visita al Joan. Déu l'obsequià amb vuitanta anys més de vida que els seus petits companys.

Els bombardejos de Barcelona i les seves víctimes! A partir de la Guerra Civil Espanyola, a partir del macabre precedent que hem esmentat, d'atacar per l'aire els indefensos civils, en totes les guerres moren ja molts més civils que soldats. I la desproporció, dia a dia, es fa més i més esgarriosa. És un fet històricament contrastat que en un país en guerra surt molt més a compte, es tenen moltes més probabilitats de sortir-ne viu, si s'és un combatent uniformat que no pas un civil.

El nostre suposat genocida tenia un cognom català pertanyent a la limitada nissaga de famílies catalanes que han anat disposant de la vida dels «catalanets» en el darrer segle i mig de la nostra història. A la postguerra intocable, carregat de privilegis, gaudí lògicament d'una total impunitat. Perquè el règim, tot entrant a Barcelona, va fer córrer ràpidament la brama que la destrucció visible per tota la ciutat (la Barceloneta, per exemple, quasi havia desaparegut) havia estat perpetrada pels «rojos» abans de fugir. Gairebé el 100% dels «nacionales» que entraren a Barcelona en foren els primers conven-

çuts. I en poques setmanes «el Régimen», per destruir-ne les proves, anà clausurant els centenars de refugis que farcién les entranyes d'una ciutat salvatgement torturada, enterrant així la realitat d'aquell genocidi, mirant d'amagar el testimoni objectiu dels fets.²

La meva mare, Rosa Duran i Lloret (1928-2019), llavors amb set anys i fins al darrer dia amb una memòria sencera i privilegiada, ha deixat escrit per als seus fills i nets els records d'allò viscut, incloent també la vivència d'aquells bombardejos i dels refugis de la Guerra Civil:

«Nosaltres, en el barri de la Salut, no anàvem als refugis. Però sí que en una ocasió anàrem a una mena de mina en una casa propera al parc Güell, a prop d'on ara aparquen els autocars dels turistes. Però em va produir tanta claustrofòbia que ja mai més he pogut estar en llocs semblants. I algunes vegades, encara, ho somio amb terror».

Tot i que ja s'han fet diverses publicacions sobre el tema, i fins i tot un documental (*La ciutat foradada*, 1998), els refugis construïts per a protegir-se dels mortals estralls de la Guerra Civil a la Barcelona bombardejada per l'aire són com un malson, un record, volgudament oblidat en part per la població que hi sobrevisqué. I també s'hi afegeixen una sèrie de raons:³

«Alguns d'ells foren destruïts acabada la guerra, d'altres no se'n tenia un coneixement oficial, ja que els seus "propietaris" no van fer cap petició oficial als ajuntaments respectius.

»En algun cas la seva construcció va partir d'una junta de veïns, que en l'etapa anterior a la guerra era la comissió que tenia cura d'organitzar la festa major.

»Els primers refugis foren senzillament les clavegueres o els

---

2 Judit PUJADÓ, *Oblits de rereguarda: els refugis antiaeris a Barcelona (1936-1939)*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 1998.

3 Manuscrit a màquina de l'historiador barceloní Josep Maria Vilarrúbia-Estrany cedit per Rosa Duran i Lloret.

túnels de metro. I més endavant, sense cap experiència, s'inicià la construcció del refugi pròpiament dit. Les autoritats, a través de premsa i ràdio, donaven instruccions de com s'havia de fer. Eren costosos en temps i en diners, i per això moltes cases en les quals existia un celler d'èpoques anteriors aquest acabava fent la feina d'un veritable refugi.

»El refugi "oficial" tenia unes característiques determinades: Com a mínim havia de tenir dos accessos.

S'havien de reforçar murs i obertures.

Havia de disposar d'un equip d'emergències (tant de farmaciola com d'eines).

Mirar que per aquell espai no hi haguessin altres tipus de canalitzacions.

Amb escales d'accés amples i, en allò possible, amb baranes i replans.

»Es calcula que, oficialment, foren donats permisos per a la construcció d'uns 1.400 refugis».

Tot seguit continuarem amb la descripció dels records de la Rosa:

«Quan va esclatar la Guerra Civil a Barcelona em faltaven cinc dies per complir els vuit anys. El primer dia de la guerra el recordo perfectament. Era la nit entre el dia 18 i el 19 d'aquell extremadament calorós juliol del 36 i tornàvem amb els meus pares del cine Ibèric, al carrer Praga, a la nostra casa del carrer Mare de Déu de la Salut n.º 81. Vivíem en aquell carrer també conegut com "el dels periodistes", ja que es van construir torres per a ells cap a l'any 1928, per l'Exposició Internacional que s'havia de fer l'any 29. La zona primera per a aquells periodistes era la carretera que pujava des de l'actual plaça Sanllehy fins al Carmel. Però no van acabar de cabre-hi totes les torres projectades i se'n van fer tres o quatre més al nostre carrer.

»Així que quan érem a la cantonada amb la plaça Sanllehy veiérem sortir amb el cotxe, a tota pressa, un periodista anomenat Manuel Ibáñez Escofet (1917-1990). El meu pare va ex-

clamar: “A on va aquest ximplet?!”. Però aquell ximplet sabia molt bé què es feia! L’endemà, diumenge, encara hi hagué missa a la capelleta de Carmelites del carrer Pau Alsina, avui anomenat Secretari Coloma. Però cap al migdia tot va canviar. Ja se sentiren rumors de crema d’esglésies i disturbis a la plaça Catalunya. Van seguir dies de gran inquietud. I després els bombardejos, que agreujaren la situació. Recordo una bomba o metralla d’un vaixell italià que va caure al carrer Camèlies. Com les finestres de casa s’obriren de cop i tota la vaixel·la que hi havia dins del bufet es va esberlar. Han quedat a casa quatre copes que, per cert, una de les meves joves (la Tere) i jo mateixa utilitzem per beure el cava per Sant Esteve (el dia que ens trobem tota la família), ja que les preferim a les allargades. Les anomenem “les supervivents”».

»Retornant a la vida quotidiana en la guerra, la meua mare anava a Sant Adrià de Besòs, amb un tramvia molt llarg que sortia del carrer Trafalgar, a casa d’una amiga del seu poble (Moror), poblet del Pallars Jussà proper a Tremp, on havien nascut ambdues i que tenia una lleteria. Així podia canviar la llet per altres coses de menjar. De la mateixa manera, el meu pare, mitjançant la Central de Riegos y Fuerzas del Ebro (FECSA), que tenia un economat, ens duia arròs amb lleties i uns ous durs que eren molt bons.

Durant un bombardeig, un dia que a més feia molt vent i plovia, la meua mare va veure caure el pont que creuava el riu Besòs a Sant Adrià.

»Jo feia una vida normal. M’agradava molt l’escola. Recordo haver gaudit del mètode Montessori en una escola de l’actual carrer Argentona. Fins que va arribar el final de la guerra i el 26 de gener del 1939, amb un cosí (en Juanito), tres anys més gran que jo, la seva germana (que moriria l’any 1941) i una amiga de l’escola, la Rosa Roset, amb la qual encara ens trobem, anàrem a veure els moros al parc Güell. Estaven acampats a la plaça Hipòstila, sota els cèlebres bancs de la plaça. Tenien focs encesos i recordo que feia molt de vent. Els admirats bancs de plaça s’atribueixen a Josep Maria Jujol (1879-1949)

—el meu arquitecte preferit—, col·laborador d'Antoni Gaudí (1852-1926). Quan se n'assabentaren, els pares s'enfadaren molt, però no va passar res. Els meus cosins estaven a casa des de feia unes setmanes, ja que tenien la casa al Paral·lel, on hi havia bombardejos continuats en els darrers dies de la guerra».

Però continuem ara amb el nostre presumpte genocida. Va exercir càrrecs importants a Barcelona i quan veié que convenia visqué una oportuna conversió, tot començant a militar políticament a l'esquerra. Un dels testimonis d'aquest mateix llibre, que compartí llavors el seu dia a dia laboral, em digué que el recordava sempre amb un caràcter despòtic i menyspreador envers els més febles.

Però tornem a la vídua. Nosaltres pensàrem (a conseqüència de la notícia de la recent mort del seu marit) que de ben segur aquell any hi hauria una taula buida a la gran sala del restaurant on els estadants ens retrobem tres cops al dia pels diferents àpats, especialment motivats per aquells formidables menús del migdia i la nit. Ho pensàvem perquè la mort de l'ancià s'havia produït poc abans de l'estiu i era d'esperar, des del nostre punt de vista, que ella romangués amb la família. Però anàvem del tot errats. Com deia el meu fill Oleguer de ben petit, cadascú està dins del seu propi cap i només ell sap el que pensa, imagina i projecta. I així la família decidí dur-la, com cada any, a l'hotel.

S'està a l'habitació 3, ja ho hem dit, i en tot moment la clau és posada a la porta. Cada dia, ben de matí, quan anem cap al menjador buit, pel primer mos del dia, la veiem ajaguda al llit. Dorm amb les cortines obertes. I mentre escampem la mantega i la melmelada (el proper any m'haig de decidir a demanar alguna cosa salada!), arriba una de les dones de fer feines, que es canvia, agafa una safata i li duu a la cambra el desdejuni. També, molt probablement, l'ajudarà a vestir-se. Ara ja gairebé ni es canvia de vestit. Fa mal de cor veure-la. Ha envellit. S'ha apagat. Hi ha en el seu rostre sorpresa i desconcert, una mena d'incredulitat somorta, d'inexpressió pregona, que no canvia en cap moment. A vegades sembla que no hi sigui tota.

En el primer epíleg, en el primer tancament d'aquests testimonis, diré que després d'aquell estiu ja mai més vàrem veure la velle-

ta ni ningú de la seva família. Afegiré també que en els darrers anys m'he convençut que aquest suposat genocida en realitat no ho va ser. I haig de retractar-me d'allò escrit. D'altra banda, en desgreuge meu assenyalaré que des d'un principi vaig fer-me ressò, també, de les vacil·lacions historiogràfiques que existeixen sobre la seva participació. M'havia colpejat tan profundament el fet històric d'aquest primer genocidi mitjançant els bombardejos d'avions contra civils d'una ciutat, recollit de testimonis documentals i de persones properes a mi (la Rosa i en Joan), que no em vaig poder estar d'imaginar que aquell home en podia haver estat protagonista.

Sense voler vantar-me d'expert en el tema puc afirmar que, tot i haver llegit en la darrera dècada el que he pogut sobre els bombardejos sobre la població civil barcelonina a la guerra, mai he trobat cap referència sobre la participació de l'aviació espanyola. Sembla que el protagonisme gairebé absolut en el genocidi fou dels *legionari* de Benito Mussolini (1883-1945) i de qui ho incità i ho va permetre. Fins i tot, recentment, la prestigiosa revista d'història *Sàpiens* publicà una llarguíssima llista amb els noms i cognoms de tots els aviadors italians que van participar-hi. L'única referència que tenia sobre la participació en els esmentats bombardejos del nostre company d'hotel me la proporcionà un seu company de feina que hi treballà molts anys. Aquest amic morí fa poc, per la qual cosa mai podré acarar de nou el seu relat amb els meus dubtes. A hores d'ara l'única realitat històrica és que ell va ser aviador del grup de Ramón Franco, però al mateix temps estic convençut, per l'absència de cap document o font imparcial que ho confirmi, que no col·laborà a bombardejar ciutadans indefensos de la nostra ciutat.

Tornem ara a les dues víctimes esmentades (que sí que ho van ser, encara que supervivents) d'aquella barbàrie: la Rosa i en Joan. Rosa Duran, la meva mare, arribà a complir noranta-un anys. El dia 24 de juliol del 2019 va ser el seu darrer aniversari, que celebrarem al millor restaurant de peix de Barcelona: la Maroteca. El mateix dia que en Joan n'hagués fet vuitanta-sis, ja que ambdós havien nascut el mateix dia. Penso a vegades en ell. En el que va compartir amb mi de la seva vida i en el que jo vaig poder donar-li mentre en tenia cura. No faré demagògia sobre tot allò que comporta l'ofici de metge. En el seu cas, per a mi va significar conèixer de primera mà

quina veritable profunditat pot assolir la bondat humana i també com de poderós pot ser el vincle de l'amor filial. Un amor que va ser capaç d'arribar al cau més amagat del món perdut d'un cervell malalt, ja sense aparents vincles amb la realitat, i que li va permetre un darrer i definitiu adeu. Mai he parlat amb cap company sobre com duu el record de tants pacients que la malaltia i els anys ens van apropant. Sabem que és importantíssim mantenir suficient distància professional amb cada un d'ells per a poder oferir-los sempre, reflexivament, el millor tractament. Saber trobar el punt precís per a donar-los el màxim de coneixements mèdics i científics que els puguin guarir o consolar (pal·liar) i alhora evitar-los efectes secundaris o afegir-los més problemes als que ja tenen. En el procés d'aliança terapèutica, de col·laboració en el tractament entre el malalt i el metge, on tant esperen de tu, la tasca de l'especialista aviat es conjuga amb la individualització de cada persona en cada malalt, del seu pensament, d'un «ésser en el món» que t'acaba captivant en veure-hi l'ànima, que a la fi és sempre, també, la teva pròpia ànima. Se'm fa impossible explicar tot el que em fa sentir, com m'acompanyen, la presència i el record de moltes d'aquestes persones, que em van regalar la seva confiança i estimació. La veritat de cada ésser humà. La fragilitat i la por que acompanya la malaltia greu poques vegades l'amaga, és el bé més important amb el qual el metge s'acarra i al mateix temps el va delimitant i fent. I sempre desitges estar-ne a la mateixa alçada, correspondre tant al que se't demana com al que se't dona. Aquest és un procés que, a més, no és estàtic, sinó que evoluciona. Els records i la seva significació es van modificant, i prenen més i més consistència passats pel sedàs del temps. En el cas del Joan és obligat deixar escrit que hi estic en deute.

Tornem a la Rosa, a la meva mare. Com descriure la seva pau d'esperit, la seva religiositat? També la seva il·lusió quan rellegia un llibre que feia temps l'havia emocionat, davant la darrera obra de Pérez Reverte o de Francesc Parcerises (un dels fills d'una bona amiga amb qui un dia, en un examen, compartí un llapis de dues puntes que partí en dos, així com també l'adolescència i el principi de la maduresa) o amb el mig centenar de revistes *Destino* d'entre finals dels setanta i els anys vuitanta que li anà deixant la nostra amiga Glòria. Allí retrobaria, entre d'altres, el seu Dionisio Ridrue-

jo (12/10/1912 - 29/06/1975), aquell falangista «camisa vieja», un dels primers que s'enfrontà a Franco des de dins i per qui sentia una forta filia històrica.

El seu somriure, la lluïssor dels ulls quan rebia carta d'algun dels cinc parents o amics amb qui mantenia una assídua correspondència. I com s'apressava, mai sense mandra, però ja amb certa dificultat, per a respondre'ls aviat. Il·lusió, pau d'esperit i esperança en l'esdevenidor tot i haver sofert dos cops el més horrible que pot arribar a viure una mare: la mort d'un fill. Sabies que a partir d'aquell moment sempre ho va tenir present, que eren innumbrables els instants compartits, aquelles presències evocades que des de l'infantament de cadascun d'ells l'acompanyaven, però poques vegades te'n parlava. Sabies que l'amoïnava el teu dolor i el del teu germà, el petit, pels vostres germans morts i pel dolor d'ella mateixa. Però com a mare el primer, sempre, va ser protegir-vos a tots. Com a molt, quan estava desprevinguda, et confessava que hi havia massa llargues nits de solitud i llàgrimes. Per això tolerava tan malament la dificultat de conciliar el son i tot possible insomni. Un dia em digué que hi havia pensat molt, que s'havia demanat molt pel sentit de tot, però que sempre arribava a la conclusió que no en tenia.

El seu primer fill, l'Ernest, esperat durant anys, obsessionat des del seu primer esguard pels animals fins a arribar a ser un veterinari capdavanter i altament respectat pels companys de professió. Que tenia cura de tot tipus d'animals, des de gossos a animals exòtics o a dofins i ximpanzés. De ben pocs però intensos amics, la seva esposa i la seva feina varen esdevenir l'epicentre del seu univers sencer. D'intel·ligència i memòria privilegiades, que dedicà a tenir cura dels animals. Gran lector i especialment dotat per a l'escriptura, que sorprenentment mai va cultivar, de gran imaginació també, va ser el meu ideal a seguir. En recordar-lo encara ara no entenc, ni podria explicar, el meu jo sense ell. En la seva mort vaig fer avinent les paraules d'una persona d'alta espiritualitat que em va explicar que, segons Buda, els gossos tenen ànima. I vaig voler creure en aquesta realitat veient-lo en el més enllà envoltat pels centenars de gossos dels quals va tenir cura i que se sentiren atesos i respectats. Era un espectacle, sorprenia, la conducta confiada i atenta de cada gos quan el veia acostar-se a ell per primer cop.

La mort del segon fill de la Rosa, del meu germà Artur, també va ser de forma sobtada, dos anys després, a les dues del migdia del dia de San Fermín, el dia del *chupinazo* i de les corregudes dels toros que a ell tant li agradava contemplar. Net i íntegre com no es pot explicar, la vida, però, li va passar per damunt amb una crueltat impietosa. Soc dels que pensen que la sort no existeix, però sí la mala fortuna. En el seu cas va ser excepcional el seguit d'entrebancs i mals cops que va haver de sofrir d'una forma contínua, amb un estoïcisme admirable. I com a mostra, el botó que a ell li «tocà» fer la mili a l'Àfrica, sense mai cap permís i a més a les COES (Compañía de Operaciones Especiales), amb un entrenament i disciplina més extrems que la resta del servei militar, fins al punt que normalment s'hi anava només de voluntari. El seu germà gran havia estat destinat a Lleida, al cap de pocs mesos ja era a Barcelona i poc després ja va disposar de permís per a dormir a casa. El petit va estar a Madrid i el mitjà (jo) vaig ser declarat inútil total gràcies als meus peus plans i a més, en la mateixa convocatòria, excedent *de cupo*.

L'Artur, malgrat la seva continuada mala fortuna, va donar-se sencer a tota persona necessitada a prop seu, tingués més que ell o no, sense demanar mai res a canvi. Lamentant-se sovint de la seva mala fortuna, però sense maleir amb fets el seu destí. Tenia un do, un carisma especial amb els nens (mai tingué fills), i els seus nebots més petits, els nebots de la seva esposa, van ser protagonistes i font, durant uns pocs anys, de moments continuats d'extrema felicitat. Mai els ho podré agrair prou. Gran esportista, va arribar a ser subcampió d'Espanya de trial i un excel·lent defensa d'hoquei sobre patins amb el Mataró. Com a altra gran i darrera il·lusió en la seva vida, va veure cristal·litzada part de la seva història i afició esportiva mitjançant la contemplació dels partits del seu nebot de sang, en Martí, jugant primer en la divisió d'honor d'hoquei sobre patins i després en lligues europees. I el meu fill Oleguer sempre durà a dins amb quina especial tendresa i respecte li parlava i li donava consells de vida.

La Rosa, la meva mare, morí el 30 de setembre del 2019, prop de les 9:45 hores del matí, acompanyada de les carícies de la Montse i la Patricia, dues de les seves cuidadores. Nombroses limitacions físiques, el fet de dependre també 24 hores de l'administració con-

tinuada d'oxigen, l'havien dut a una residència de l'Eixample, que durant més de sis anys i mig va ser la seva darrera llar. Va saber trobar allí el seu espai, creant-se un dia a dia de petites coses, de petits plaers, a vegades imperceptibles o difícils d'esbrinar pels estranys, que la feien estar en tot moment amb un somriure als llavis i amb els ulls encesos d'una llum que captivava tothom. Mentre escrivia aquest darrer epíleg vaig trobar una descripció autobiogràfica de Francesc Ventura i Siqués, natural de Besalú, que em va fer pensar que en qualsevol moment dels seus noranta-un anys me l'hagués pogut dir ella, per a, també, definir-se:

«Vessava curiositat per tot arreu. Encara és avui que no m'he sadollat de res i, cada matí, en llevar-me, torno a néixer a la vida per primera vegada».

Fent un breu resum de la seva activitat, explicaré que llegia diversos llibres alhora, duia un diari de frases curtes, del dia a dia, escrivia a parents i amics, cosia i feia labors per a tothom que se li acostés, rebia i atenia tots els molts que la visitàvem, i que sempre sortíem més feliços, llegia els diaris, conversava (de forma selectiva, això sí) amb altres estadants de la residència i les cuidadores, bevia els seus sobres de cafè descafeïnat diluïts amb aigua sense sucre, etc., etc. i etc. No s'aturava un sol moment.

Pocs dies abans de la seva mort, en una de les dues terrasses de la residència on sovint conversàvem, estàvem junts i jugàvem al dòmino (que tant li agradava), miràrem de fer-nos avinents els noms de totes les recepcionistes, auxiliars, infermeres, rehabilitadores, animadores, psicòlogues, la seva metgessa, també la supervisora que tenia o havia tingut, i ens aturàrem, vençuts, en més de trenta-cinc noms. Va aconseguir que tothom, llevat d'una única excepció i amb rebuig mutu, l'estimés amb un respecte i una tendresa que encara avui m'emocionen. Voldria esmentar més d'un nom, més enllà d'aquelles que ja he esmentat que l'acompanyaren en el darrer alè, però no vull oblidar ni ser injust amb ningú. Tota residència té limitacions i problemes, probablement massa, com en té el món i en tenim cada ésser humà, però l'amor continuat i l'estimació, el respecte ja esmentat que tantes persones li oferiren, sempre viurà amb agraïment dins meu.

Ara hauria d'escriure l'epíleg d'aquesta història, l'epíleg de la vida de la meva mare, com ja he fet amb en Joan. Però com escriure, i què, d'una mare que ha mort? Potser barrejant fets biogràfics i sentiments, tant del científic imparcial, el metge, que fa trenta-set anys que soc, com del fill (amb tot el que això comporta) que sempre seré. La Rosa, filla única i desitjada d'Enriqueta i de Ramon, pallaresa de Moror i barceloní, respectivament, als deu mesos i sis dies de vida va fer les primeres passes en un pis del carrer Milà i Fontanals de Gràcia per enfilem-se a una cadira on posar-se dempeus. Una oportuna foto, datada al darrere, feta pel tiet Míliu, en deixà constància. Foto que avui és portada d'aquest llibre. I des d'aquell dia, la Rosa ja no s'aturaria mai fins a la seva mort. Una de les seves primeres i més repetides frases, mentre de molt menuda anava a jugar o a pintar, era dir «Tinc molta *fenga*, tinc molta *fenga* (volia dir *feina*)». Lectora enfervorida d'Unamuno (1864-1936) i una mica de María Zambrano (1904-1991), estudià i es diplomà en Infermeria a les aules de la Universitat de Barcelona, paret per paret amb l'Hospital Clínic, però no anà a recollir mai el títol ni tampoc va exercir. Es casà amb el nostre futur pare l'any 52, després d'un llarguíssim i difícil prometatge, construint una pregona vida d'amor. Un dia m'explicà, orgullosa, que van ser una de les primeres parelles d'enamorats que al nostre país, als anys quaranta, es feien un petó als llavis, públicament, quan es retrobaven o es deien adeu. Restà a casa per tenir cura de nosaltres quatre, del pare i de l'avi Ramon, i en hores que mai tingué va seguir edificant una cultura autodidacta, enciclopèdica, inabastable, oberta a tot.

Intentà amb major o menor èxit transmetre'ns a nosaltres aquest amor apassionat pel saber. Somreia i gairebé reia rememorant el dia que volgué dur-nos a contemplar part de les pintures que formen avui el MNAC i que abans eren a l'edifici del parc de la Ciutadella que avui acull el Parlament de Catalunya. Deia que no és que passéssim les sales de forma veloç, sinó que semblava que corríem de l'una a l'altra. Tingué més fortuna en les visites altres vegades, per exemple al Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú o al Museu de Zoologia. Aquest darrer era el nostre favorit.

Ella em dugué a Edgar Rice Burroughs (1875-1950), Salgari (1863-1911), Verne (1828-1905), d'Amicis (1846-1908), Guareschi

(1908-1968), Axel Munthe (1857-1949), etc. Tot començà a partir de l'estiu que compartírem, des d'una masia d'estiueig a Santa Helena d'Agell, la visió de l'arribada de l'home a la Lluna. Després em duria a dues fites culturals que la definirien, i que em definirien a mi per analogia: als llibres del rebel i iconoclasta Giovanni Papini (1881-1956) i a la lectura setmanal de la revista *Destino*, on es desenvoluparen i forjaren els principals pensadors i escriptors catalans i espanyols de les dècades dels seixanta als vuitanta. On podies trobar l'anàlisi de la música clàssica conjugada amb la dels músics més actuals, de Bach (1685-1750) fins a Pau Casals (1876-1973) i Gaspar Cassadó (1897-1966), perquè ens entenguem. I el mateix amb pintors i escultors. Llegies quatre planes de pam i mig de llargària, de lletra atapeïda, sobre la vida i el pensament de Copèrnic (1473-1543), o sabies pel mestre Luján (1922-1995) de vins escollits d'Itàlia (barolos i barbarescos) o de França (bordeus i borgonyes), o també dels quatre principals formatges blaus d'Anglaterra. D'aquí, i segur que d'altres fonts, ella em regalà l'amor pel romànic i el Modernisme, per Jujol (1879-1949), pel monumental Josep Maria Sert (1874-1945) o pel dibuixant Opisso (1880-1966). Quin plaer acompanyar-la, compartir la seva felicitat, a l'excel·lent exposició permanent que aquest pintor té al vestíbul de l'Hotel Astòria, al carrer París de Barcelona, gràcies a la generositat del mecenes i empresari hotelier Jordi Clos!

Em parlà de la prioritat mundial en la vacunació contra el còlera de Jaume Ferran (1851-1929) o de les desenes i desenes de cames i braços que salvà a la Guerra Civil i després a la Segona Guerra Mundial el mètode Trueta per la recuperació de les fractures òssies. També tenia una especial estima per alguns personatges històrics, com Francesc Cambó (1876-1947) —i especialment pels escrits del seu secretari Joan Estelrich (1896-1958)—, Andreu Nin (1892-1937) o Àngel Pestaña (1886-1937). Entre d'altres personatges que admirava (me'n deixo molts) destacaria, especialment, el músic Robert Gerhard (1896-1970). Aquesta és només una petita mostra, una espigolada breu, de tot el que sabia i li era d'interès.

Una inquietud cultural, d'ansia estètica de saber, que l'acompanyà sempre, que la dugué també a conèixer totes les galeries d'art de Barcelona. La seva preferida sempre va ser la galeria Artur Ra-

mon, de l'antiquari del mateix nom, que abans d'anar al carrer Bailèn estava al carrer de la Palla, així com tots els museus de Barcelona. En relació amb la persona d'Artur Ramon fill, llegí amb fruïció (és difícil, molt, trobar la paraula adient per a descriure com vibrava en cada cosa plaent que feia) tots els seus llibres, i fins i tot en una ocasió li escrigué per ampliar-li informació sobre una de les estatuets del poble de Bordon que ell esmentava per a posar en el seu «museu imaginari».

Una de les seves més grans alegries, ja en cadira de rodes i amb oxigen constant, va ser anar a visitar l'estàtua que Jaume Plensa instal·là davant del Palau de la Música, així com l'exposició al MACBA. Quan Plensa ja destacava en l'àmbit internacional però gairebé no se'n sentia a parlar aquí (com va passar amb Jujol en les dècades dels setanta i vuitanta), almenys mitja dècada abans ella ja me'n parlava amb entusiasme. Gairebé un any després de la mort de la Rosa s'instal·lava al vestíbul de l'Hospital Clínic una estàtua donada per Jaume Plensa que em rep i m'acomia cada dia de feina, acompanyant l'esguard càlid i viu de la meva mare.

Ella cultivà l'amistat d'una forma constant i tranquil·la, conservant amics com la Sole, la Maria, la Rosita i en Lluís, que des de la infantesa l'acompanyaren, mitjançant cartes, visites i trucades, tota la vida. Mantingué ponts de comunicació amb familiars que per l'exili o l'amor anaren a bastir la seva família a Cherbourg o a Milà. I sempre tingué al cap totes les dates d'aniversaris familiars de primer, segon i fins i tot tercer grau, de les quals se'n recordava sense falta cada any. Estimà i va ser estimada d'una manera molt gratificant i constant per la seva fillola Mercedes.

La mort d'algú tan proper, tan íntimament proper que no ho pot ser més, com la mare, du a surar l'egoisme i la feblesa que sempre viu en tot ésser humà. La necessitat que és té d'ella emocionalment i psicològicament. La solitud real i inevitable a la qual constantment ens girem d'esquena, volent-la ignorar, se'ns acara de sobte sense poder fer ja res per a no esguardar-la. En aquests moments consola l'ajut del convenciment i l'esperança cap a la seva ànima, el respecte a la seva vida, que només a ella pertanyia (malgrat haver-la compartit amb nosaltres des del nostre primer dia), i a allò que ella va voler i va aconseguir fornir al llarg de tot el seu temps. De tot el que

ens vàrem dir i de tot del que vàrem poder parlar obertament.

Tanquem aquest primer testimoni, d'un genocida que probablement no ho va ser i de dues víctimes supervivents d'un genocidi real que sí que va existir i que al llarg dels prop de vuitanta anys posteriors encarnarien el més bell testimoni de vida.

II

L'HOME TORTURAT: L'ANTONIO

«Todo cuanto voy a decirle aquí, en mi presencia, al Dr. Casas, es real. No hay ninguna falsedad y es cierto. La odisea mía en la Guerra Civil pasó de la siguiente manera...»

L'interrompo. Li dic de dur la conversa en català. Ell calla. M'observa amb sorpresa i em respon: «No. Jo l'hi explicaré en castellà. Perquè tot va passar en castellà. Després, si vol, vostè ho tradueix».

Vaig conèixer l'Antonio fa més de vint anys. Havia de veure'l en primera visita per a valorar la irradiació del seu càncer de pròstata. En aquella visita, com qui no vol la cosa, va deixar entreveure, tot obrint la cartera per a buscar el seu número de telèfon, un carnet de policia.

Tot i la seva edat, propera als vuitanta anys, l'Antonio feia més d'un metre noranta. Molt fort, el cap quadrat i les faccions marcades d'una forma estranyament profunda em van portar immediatament a veure'l i a imaginar-lo amb aquell odiat uniforme gris clar brut de la policia armada franquista. Mentre m'estrenyia amb força la mà (fins a fer-me mal!), em vaig imaginar un rostre sense pietat, sota la gorra gris amb un breu rivet de color sang. I em vaig convèncer que era un d'aquells armaris cruels i sàdics que tots aquells que vàrem néixer fa més de cinquanta anys a l'Espanya de Franco havíem après a témer i odiar. Però jo no era allí per a jutjar-lo, sinó per a guarir-lo del seu càncer o, almenys, per alentir-ne la progressió.

I anaren passant les setmanes, els mesos, també els anys, tot dient-me que el procés maligne estava controlat. En cada una de les visites de control que m'anava fent semblava menys ferotge i jo, mentrestant, em demanava fins a quin punt ell havia pogut par-

ticipar en les tortures o en els «accidents» mortals, encara avui impunes o fins i tot premiats oficialment amb alguna condecoració. Volia demanar-li per aquells dies dins aquelles llargues dècades, però no veia com podia encarar la pregunta sense violentar-lo. Fins que un dia, directament i amb veu neutra, li vaig etzibar: «Vostè va ser policia armada, veritat?». El vaig desconcertar. I entre sorprès i divertit, em va respondre que no. Que en els darrers anys li havien reconegut els seus drets com a membre dels cossos d'assalt de la Generalitat republicana, amb funcions de policia, però que ell no volia saber res d'aquella gent. Que ja havia patit prou en camps de concentració francesos i espanyols després de la Guerra Civil Espanyola. I la cosa va quedar aquí.

Temps després, cap al 2002, van arribar a les meves mans els llibres de Xavier Benguerel (1905-1990), per a mi un dels nostres més grans escriptors, que relataven l'horror dels camps de concentració francesos d'Argelers, del castell de Cotlliure, etc. Aquests dos llibres⁴⁻⁵ em van impressionar moltíssim. Especialment perquè jo, fins aquell moment, no sabia res de tot aquell horror. En una primera reacció després d'aquestes lectures, em vaig prometre a mi mateix que en honor al patiment de tants compatriotes a mans dels gendarmes francesos al castell presó de Cotlliure, mai més trepitjaria els carrers d'aquell poble. I també em va venir al cap la conversa amb l'Antonio. Vaig pensar que era important anar a buscar-lo, com a un dels testimonis d'aquells dies, per a deixar documentat el seu testimoni. Recordava també la conversa amb un oncle meu (tot i que ell sempre precisava que érem cosins valencians, terminologia que mai vaig arribar a entendre), el pare Marc Taxonera, bibliotecari, arxiver de Montserrat i documentalista de referència sobre la Guerra Civil Espanyola. Ell m'havia explicat la importància que donen els historiadors als relats de les vivències de víctimes de conflictes bèl·lics que no haguessin tingut cap responsabilitat de decisió en aquests, ja que normalment es limitaven a exposar els fets, el que havien pogut assimilar, i no tractaven de justificar amb artificis o mitges mentides

---

4 Xavier BENGUEREL, *Els vençuts*, Barcelona: Alfaguara, 1969.

5 Xavier BENGUEREL, *1939*, Barcelona: Alfaguara, 1973.

les seves accions.

Els llibres d'en Benguerel i aquestes afirmacions del pare Marc em van dur a parlar amb l'Antonio. Després de les seves primeres paraules vaig adonar-me que el relat aniria més enllà del que ningú podia haver imaginat:

«L'any 35, abans que esclatés el "Movimiento", tenia una colla d'amics al meu barri del Poble Sec. Teníem el costum d'anar al teatre còmic, al Paral·lel, i llavors allà ens agafaven de claca. I quan feien la mitja part, als que marxaven, els hi dèiem "Què fas, marxes?, doncs dona'm la *salida*", per entrar-ne un altre. I no passava res.

»Per aquella zona hi havia una parella de guàrdies d'assalt de la Generalitat. A un li deien "el valencià". Tenia molta confiança amb nosaltres i nosaltres amb ell. Però un dissabte, 18 de juliol, ve i ens diu: "Va, chavales, para casa". Nosaltres li explicàrem que volíem entrar a dins a fer de claca, però ell va continuar, estranyament seriós i inflexible: "Que para casa; que me saco la porra, ¿eh? ¡'Pa' casa!". Teníem quinze anys. I a partir d'aquí començàrem a sentir les sirenes i els trets. I quan es va fer de dia, el meu germà, els amics i jo vàrem veure baixar pel Paral·lel el camió carregat de soldats, *tiro va, tiro ve*, barricades, etc.

»Vàrem anar xafardejant, amunt i avall, tot l'espectacle: a les Drassanes, a l'avinguda Icària, a la Barceloneta. Tot. I arribàrem fins i tot al dipòsit del Clínic, on hi havia una mà de cadàvers de por. I allò va durar i va durar. Va ser llavors quan van començar a cremar esglésies i totes aquelles coses que hi havia.

»Recordo també els bombardejos de Barcelona. Una de les bombes va caure al damunt d'una caravana de camions a la Gran Via que anaven plens de trilita i d'altres explosius. Va destrossar el Coliseum i la cantonada del carrer amb Balmes i va fer molts de morts: eren els Savoias i els Junkers, que venien i ho deixaven anar tot i queia on queia.

»I llavors passant, passant, va arribar l'any 37. Jo tenia quatre o cinc companys a Osca, a la serra d'Alcubierre. Vaig pensar

d'anar amb ells, però que no ho diria a casa. I vaig marxar a l'Estació del Nord. Sortia un tren cap al front i hi vaig pujar. A dins els soldats em deien: "¿Dónde vas, chaval?". Els vaig respondre que anava a allistar-me al front. Em preguntaren això i allò altre, que què feia, etc. Va venir el revisor demanant el bitllet i els soldats li digueren que no em calia, que anava amb ells.

»Vaig arribar a Grañén i d'allí, caminant, a Almuniente, on hi havia l'Estat Major. I m'hi vaig presentar. Jo tenia només setze anys però ja era molt alt. Em digueren: "¿Qué quieres?". I vaig respondre: "Me vengo a alistar voluntario". Em van mirar i van preguntar: "¿De voluntario? ¿Cuántos años tienes?". "Dieciocho", vaig respondre. M'ho van tornar a preguntar i vaig tornar a dir que divuit. Em van demanar com em deia i em van dir que l'endemà sortia un camió cap a Tardienta, on hi havia el front. Però jo vaig demanar de poder anar a Alcubierre, ja que hi tenia els amics. I em respongueren: "Pues hala, para Alcubierre". Hi vaig estar dos mesos i mig. Però allò era el caos. El caos. Vaig estar al quilòmetre 4, als *parapetos*, de guàrdia a la carretera de La Naja, que està més amunt de La Cartuja. I llavors un dia em van cridar. No sé com va ser, si des de casa els ho havien dit, però de nou em van preguntar l'edat. Em digueren que sabien que n'eren setze i que havia d'anar cap a Barcelona.

»A Barcelona, passant, passant, va arribar el 38. Jo gairebé vivia al carrer, a les barricades, però veritablement pel que nosaltres estàvem era per jugar a la pilota. Al cap de poc temps vaig ingressar a la policia. En el cos de seguretat i d'assalt del Govern de la República, que ja estava a Barcelona. La Dirección General de Seguridad estava entre Muntaner i Diagonal. Tot just tenia disset anys. Em vaig allistar, vaig sol·licitar plaça i me la donaren. Un capità i un tinent em feren la inspecció mèdica i m'enviaren a la caserna de la Guàrdia Civil que hi havia a Consell de Cent, al davant d'on va estar la sala de festes Scala. Allí ens donaren estudi de teòrica i d'armament i al cap de deu dies anàrem cap a Ripoll. Durant tres mesos vàrem fer controls per Sant Joan de les Abadesses, Campdevàrol, etc.

Després ens traslladaren a la caserna de Belchite, al 32 Grup d'Assalt. Però al cap de poc m'indicaren que havia de passar al 4t, ubicat a la caserna de la Guàrdia Civil de Travessera de Gràcia. Era un lloc sinistre, una caserna abandonada, plena de xinxes que a la nit et menjaven per tot. Una barbaritat. Al cap de pocs dies ens tragueren d'allí per anar cap a la caserna de Navas de Tolosa, que havia estat de la Guàrdia Civil de Trànsit. Allí vàrem estar fent les guàrdies i ja no ens moguèrem de Barcelona. Tinguérem aquesta sort. Ens dedicàrem a les guàrdies d'estacions, de la Presó Model, comissaries, etc.

»El dia 24 de desembre, protegint un convent del carrer Deu i Mata, esperàvem el *relevo* de guàrdia que havia d'arribar al migdia, però tocaren les 4, les 5, les 6 de la tarda i no arribava. Se sabia que els franquistes s'acostaven, que estaven per Cubelles. I el *relevo* seguia sense arribar. Mentrestant, anàvem sentint bombardejos. A la fi decidírem tornar a la caserna. Era desembre, ple hivern, feia fred, era de nit i ens trobàrem amb l'espectacle que el pati d'armes estava cremant. Per apaivagar el fred havien fet foc amb caixes buides i matalassos. Es deia que els nacionals estaven entrant. El meu company José Conde (que tenia la meva mateixa edat i que ja és mort) i jo ens diguérem: "Què fem, ens quedem o anem cap a França?". I decidírem anar cap a França.

»Començàrem a caminar cap a Granollers i ja hi havia un *desbarajuste* de retirada. A mesura que caminàvem vèiem que tot-hom anava a la seva. Que ja no existien ni caserna, ni oficials, ni soldats, ni res.

»Veírem un camió ambulància conduït per un tinent mèdic. El vàrem fer parar amenaçant-lo amb els fusells. Va aturar-se empipat, preguntant que què passava, i vàrem veure que duia "sardines", les franges blanques d'oficial de la República. Li vàrem dir de pujar, que ens portés amb el camió. Ens contestà que no podia ser, que allò era una ambulància i que portava ferits. "¿Que no nos puede llevar?", li diguérem en José i jo, i com que ja he dit que allò era un campí qui pugui, sense cap tipus de regla o jerarquia, li vàrem exigir que ens obrís el camió ambulància. Que volíem veure els ferits. Va tenir por,

ens va veure tan decidits que ens l'obrí. Duia provisions: pa, xocolata, cigrons, i moltes altres coses. "¿Conque esto es para los heridos?", li etzibàrem. Ell ens respongué: "Venga, subid, que vamos para adelante". Però passat Granollers el camió es va quedar sense benzina i haguérem de continuar caminant.

»La visió que encara servo d'aquella retirada no es pot explicar amb paraules: tot de gent, ferits embenats, dones amb canalla, mules, cotxes, camions i una corrua interminable de vehicles que s'anaven quedant aturats pel camí.

»De cop veiérem com s'atansava, lentament, ja que anava entre la gent, un camió de l'Alsina Graells. I mentrestant, els Stukes anaven fent passades, metrallant i bombardejant la llarga i indefensa caravana.

»Pero nos bombardeaban de verdad, te lo digo, y que veías cuándo caían las bombas, yo no sé qué, con el silbido de las bombas, si iba en combinación con los aparatos aquellos, con una sirena o con algo que al mismo tiempo parecía no sé qué, algo espantoso.

»Aturàrem l'autocar i en pujar Conde i jo ens trobàrem el nostre capità i el tinent, asseguts, ben calentets. I és clar, ens quedàrem una mica sorpresos, però aviat saludàrem amb el puny en alt: "A sus órdenes". Ens feren asseure i el camió engegà de nou. Però al cap de poc temps també es va quedar sense benzina i el vàrem haver d'abandonar. I torna a caminar enmig d'aquell fred horrible. I arribàrem a Girona, on els bombardejós i els metrallaments encara eren més constants. Era el caos. Estàvem extenuats. Sortia el sol, potser eren les 8 del matí, amb una boira de nassos, jo estava totalment esgotat de caminar i em vaig tombar a l'esplanada de la Devesa amb la cinta del mosquetó entre les cames per despertar-me si intentaven estirar-me'l. I em vaig quedar mig adormit, mentre anava dient "Aquesta sí, aquesta és la meva, aquesta és la meva, aquesta...", referint-me a les bombes, que no paraven de caure. Veia caure les bombes, un fum negre, verd, groc, morts arreu, etc.

»Va acabar el bombardeig i una altra vegada, a peu, en Conde i jo començàrem a marxar cap a Figueres. Per la carretera

veiérem arribar un cotxe particular, un Mercedes Benz gris. Li férem senyals perquè s'aturés, però el conductor no va fer cap intenció d'aturar-se i per això en Conde i jo, novament, ens vàrem posar cadascun a un cantó del camí, encanonant-lo. Va parar de cop. Ens va dir que el deixéssim continuar, que era un enllaç i que duia a terme una missió important. Novament, com amb el camió ambulància, el que duia realment era el vehicle ple de queviures. En veure's descobert ens va fer pujar i així cap a Figueres, que també estava sent bombardejada. Allí tiraven unes bombes que eren trencadores, de fragmentació, i que quan queien, com que Figueres era de pedra, ho arrasaven tot. Les tirava l'aviació i abans de caure a terra explotaven i escampaven tota la metralla. I tot i que t'estressis a terra, si t'agafava la metralla, malament. Si t'enganxava, t'enganxava. No eren aquelles bombes que tiraven al front que queien, es clavaven, i explotaven o no.

»A tots els guàrdies d'assalt ens concentraren al cinema Jardín. No hi havia menjar i es va assaltar la intendència de la ciutat i altres comerços de menjar, roba, etc. El meu company i jo vàrem ser uns de tants que ho feren i agafàrem jerseis, sueters, etc. De la intendència vaig omplir el *macuto* de cigarretes angleses, Navy Cut, que em deixaren el coll fatal, i també una caixa de pots de llet condensada i arròs.

»Tornant cap al cine van començar de nou els bombardejos. Volia aixoplugar-me a l'estació de tren, però en entrar-hi vaig trobar-me amb una noia jove, rossa, amb la cara verda i moradencia, que estava mig colgada, amb la mà a fora, inclinada en un cantó: era un cadàver. Allò em va impressionar tant que amb el bombardeig i tot vaig sortir corrent. Ja havia vist de tot, molts cadàvers mutilats i moltes altres coses, però allò se'm va quedar gravat; em va fer sentir un no sé què...

»Al cine, a la tarda, començarem a fer arròs amb llet, però un altre cop arribà l'aviació per a bombardejar la ciutat. Mentre queien les bombes ens estàvem estirats a terra. Amb una mà agafada als peus del meu company, anava repetint "Aquesta, aquesta, aquesta...", i tot el cos em tremolava. Ens posàvem un mocador a la boca, per evitar que amb el so de l'explosió

ens esclatessin els timpans. Teníem disset anys, eh! El bombardeig de Figueres fou especialment espantós, ja que a prop hi havia la pista d'aterratge republicana de Vilajuïga.

»Recordo també que hi havia unes mules al jardí lligades a uns arbres. A una un tros de metralla, en un segon, se li endugué el cap. Una part de la paret ens va caure al damunt. I ens quedàrem sense l'arròs amb llet...

»Vaig pensar que ja no aguantava més, que me n'anava. I l'hi vaig dir al José. Tornàvem a estar junts, amb els oficials, però decidírem desertar. Tornàrem a agafar la carretera cap a França però aviat va començar una tempesta amb pluja, llamps i trons. Veiérem un carro amb un envelat i una mula, sola, i hi pujarem per aixoplugar-nos. El carro estava a vessar de sacs de lleties, cigrons, de tot. Però tot cru! I tota la nit la mula movent-se, movent el carro. De dia la desenganxàrem i ens diguérem d'anar fent tornos per anar una estona al damunt cadascun.

»Abans d'arribar a la frontera es va fer de nit i ens aturàrem en un terraplè on hi havia una mitja dotzena de matalassos apilats. N'agafàrem dos cadascun, un per sota i l'altre pel damunt, i ens tapàrem amb mitja manta. Jo anava vestit, amb les botes i tot. En José se les va treure. En fer-se de dia, va iniciar-se de nou el bombardeig. Llavors vaig veure uns camions del "cuerpo tren", una organització del partit socialista o del comunista, que eren els que feien l'aprovisionament. Jo em vaig tirar dins de la caixa del camió, ja que ens seguien bombardejant. El meu company, mentre es posava les botes, em cridava que l'esperés. Yo le chillé: "¡Que te espere tu padre!". Ahí nos separamos.

»Vaig continuar sol fins a la frontera. Abans d'entrar a França haguérem de deixar les armes, el meu mosquetó. Però també tenia una pistola automàtica, un 9 curt, una "pebeta", una "pebe", amb el seu carregament, i me la vaig lligar a l'entrecoix. I la vaig passar.

»A França no sabíem cap a on anàvem. Estava cansat i em vaig asseure, però a cada pas hi havia un gendarme que ens xisclava: "Allez, allez, cinq minutes, avant, allez, allez...!". I

avançant arribàrem al camp d'Argelers. Penso que era el dia 26 de desembre. Feia un fred a la platja! I allí els filats i unes cares molt negres dels senegalesos a cavall, amb una guerrera blava, pantaló caqui i una mala llet... I es va fer de nit. Seguia fent molt de fred, tant que em sortien les llàgrimes. Una nit terrible. El dia següent, amb la llum, vaig veure la immensitat de tot el camp. Tota la gent de la retirada, de tot tipus. Comunistes, socialistes, anarquistes, de tot. Fins i tot de les Brigades Internacionals. N'hi havia un, un d'italià, que cridava com un boig que "volviéramos". Cridava d'una forma esfereïdora i, segons deien, aquell *tiparraco*, en Togliato, era més bord que la mare que el va parir.

»Allí, a part de la sorra, el mar, els filats, algun gendarme i els senegalesos, no hi havia res. I no ens donaren res de menjar fins al migdia, que va arribar un camió, carregat de pans rodons i bacallà sec; es va aturar a prop dels filats i, en comptes de repartir-ho de forma ordenada, ens ho van anar llençant com si fóssim animals. I ho va agafar qui ho va agafar. Jo sí. Jo vaig poder aplegar un tros de bacallà que era molt salat.

»A dalt, un avió francès de reconeixement, que probablement feia fotos del camp, no parava de sobrevolar-lo. I els altaveus, cridant tota l'estona: "Atenció, atenció, els que vulguin marxar cap a Mèxic que passin a aquest cantó, els que vulguin anar a Londres cap a aquest altre, i els que vulguin tornar a Espanya, que passin per aquell passadís".

»I em vaig trobar demanant-me a mi mateix que què feia. Tenia disset anys, estava sol i no sabia a on anar. Ja no tenia el José per a decidir-ho plegats com quan érem a la caserna, a Barcelona. Potser ens hauríem dit d'anar a Mèxic o romandre a França, com va fer un company d'allistament, en Martí, que hi va romandre i va acabar lluitant amb la resistència francesa. Jo, finalment, em vaig passar a la zona nacional travessant tot França. De queviures, per a tot el viatge, ens donaren només un tros de bacallà sec. Els francesos varen ser dolentíssims. Es portaren molt malament amb nosaltres.

»Travessàrem França fins a arribar a Hendaia. Pel camí parlàvem de moltes coses, que què ens farien ara els nacionals i els

falangistes. En el meu compartiment anava un falangista que s'havia escapat del castell de Figueres, on havia estat empresonat. Li vaig oferir la meva automàtica i se la va quedar. En arribar a Hendaia vaig veure la bandera espanyola (nosaltres teníem la republicana) i vaig sentir una cosa estranya. I allí ja hi havia la Guàrdia Civil, soldats i oficials amb les estrelles i ja res de les "sardines", aquelles tires o franges blanques que duïen els oficials republicans a la gorra: el capità tres, el comandant una, el coronel tres, però amb vuit estrelles...

»Ens digueren: "Rojos, todo lo que lleváis tiradlo en esta man-ta". Jo no tenia res per tirar, però sí que hi havia qui duïa una estilogràfica, un rellotge, diners. Els ho van prendre tot. I a continuació ens portaren a l'estació de Bilbao. Allí ens donaren una llauna de sardines i poc després, escortats per guàrdies civils i falangistes, pujàrem a un tren en direcció cap a Santoña, a Santander. I allí va començar el dolent de veritat.

»Els falangistes que ens escortaven ens deien: "Ahora, chavales, la guerra para vosotros ya se ha terminado, estaréis bien, comeréis...". Mentrestant, la gent pel carrer ens mirava amb una expressió de pena, com dient: "Pobres!".

»Arribàrem a una caserna d'infanteria, a Santoña, a la part del mar. Estava amb les portes tancades i era com un camp de concentració. Es van obrir les portes, jo estava exhaust i quan menys ho esperava em van donar una gran garrotada a l'esquena. Era un sergent nacional, amb un d'aquells bastons que es feien de pi, que hi havia com punxes, que em cridava: "¡Rojo, que te crees que todavía estás en la zona roja, hijo de puta, cabrón!". I em tornà a colpejar amb el bastó mentre m'empenyia cap a dins.

»I dins la caserna vaig veure dintre meu els quatre genets de l'Apocalipsi: la fam, la misèria, la malaltia i la mort».

Evoco la imatge de l'Antonio mentre m'ho explicava. Asseguts l'un enfront de l'altre. Recolzats en aquella petita taula del seu petit pis del Poble Sec. Estàvem sols. Cada vegada que jo el visitava enviava la dona a fer un volt o a comprar. Li feia mal recordar, molt de mal. En vaig ser conscient i em sabia greu. Però alhora també vaig

comprendre que volia que part del testimoni del seu patiment quedés escrit. Més d'un cop l'emoció el prenia tot sencer. Se li enllagrimaven els ulls tot compadint-se d'aquell noi de disset anys que ell havia estat, que seguia vivint, fràgil i salvatgement torturat, dintre seu. En aquells instants vaig adonar-me que la meva obligació era no trair-lo en cap moment, no intentar traduir les seves paraules. Que només havia de posar els punts i les comes on considerés que havien d'anar perquè donessin l'èmfasi on recordava que ell ho feia. I que era obligat continuar en castellà, perquè, com ell em digué el primer dia, tot allò li va passar en castellà.

«Entramos en unas naves donde había los “cabo varas” y la guardia civil. Yo no sabía cantar el “Cara al sol” como tantos otros, ni el “Por Dios, por la patria y el rey”, ni el “¡Gloria, Gloria, corona de la patria!”. No sabía eso. Y a cada momento me lo estaban haciendo cantar. A cada momento, cuando les parecía, y los cabo varas, que eran presos y eran gitanos, también, y la guardia civil se te ponía al lado así, a ver si cantabas. ¿Yo cómo iba a cantar el “Cara al sol”? Pero cuando se me ponía la guardia civil a mi lado a escucharme yo articulaba solo las palabras y entonces pasaban. Allí empezó la miseria, los piojos, la sarna, las ladillas. En cuatro días me infecté de todo. » ¡Y una comida! Cuando tocaban fajina para comer, tanto para el rancho del mediodía como para la noche, éramos tantos y ponían las perolas enfrente de la pared dejando tan poco espacio, que no había día que no hubiese contusionados. Los de atrás empujaban para adelante y los de adelante para detrás, porque los canallas de la guardia civil y los cabo varas, mandados por ellos, empezaban palo va palo viene y, claro, pues te tirabas para atrás. Y no había día que los que estaban detrás no saliesen magullados, mareados, y otros parecía que estaban muertos.

»Luego venía que llamaban por el altavoz a ciertas personas de las que en las oficinas cogían los datos. Y los que llamaban los metían adentro con los falangistas que iban con el uniforme negro o azul, con el correa, las botas y la boina colorada en el hombro. Yo me fijaba en los que cogían. Cuando salían,

salían ya con unas palizas tremendas, como sacos de mierda, y los tiraban a las naves en que estábamos nosotros. Y decíamos: “Vamos a ver si cuando me llaman a mí me pasa lo mismo...”. Y así continuamente para clasificar a la gente, y qué habías sido, qué era esto, qué tenías en la denuncia y qué no, etc. Y palo va y palo viene. Y muertos de hambre. Y allí dio la casualidad que me encontré a mi amigo José, que había hecho el mismo camino que yo.»

En aquest punt la gravadora es va aturar. Havia transcorregut mitja hora de conversa. Mentre ho disposava tot per a continuar, aprofitava per a fer-li algun comentari intranscendent. I no sé si va ser la meva conversa en català o en recordar l'amic del barri, que va prosseguir el seu relat, de forma sorprenent, en català.

«El camp de concentració de Santoña estava ple de lladelles i d'altres paràsits. Jo tenia el pubis en carn viva de tant rascar-me. Vaig anar al *botiquín* per si em donaven alguna cosa i per casualitat em vaig trobar com a sanitari un amic de la infantesa, del Poble Sec, que havia estat en el “cuerpo de tren”. Es deia Julio Tabuenca Mira. Li vaig explicar que no podia estar de la picor que tenia als genitals. Em va dir que em donaria una cosa que faria que totes les lladelles caiguessin de cop. I em va portar una llauna de sardines plena d'un líquid i un cotó que havia d'amarar i posar-me'l. Va ser fer-ho i començar a notar una coïssor terrible. Ho tenia en carn viva i allò era alcohol. Però em va curar.

»Al cap de tres mesos d'entrar al camp de concentració i de passar tot això, ens van aplegar als menors d'edat, als que teníem disset anys (també en José) i ens digueren que ens duïen al camp de concentració d'Aranda de Duero, a Burgos. Per al viatge ens donaren, de subministrament, una altra vegada, una llauna de sardines en oli. Res més. Només de sortir per la porta del camp de concentració, teníem tanta gana que en José i jo ja ens havíem menjat les sardines i begut fins i tot l'oli. I fins a arribar a Aranda, res de res.

»Pujàrem al tren i anàvem escortats per soldats adults, dels

de les quintes més antigues. Les línies dels trens anaven malament, no sé si per les combinacions o què, però trigàrem moltes hores.

»En arribar a Valladolid el tren va parar i a l'andana hi havia un oficial de regulars, moro, amb la capa, el "parvo", les estrelles, i uns quants altres d'aquesta mena. I aquell oficial, capità o el que fos, en veure'ns a dalt del tren començà a escridassar-nos, tot dient: "Rojos, hijos de puta, cortar cuello, cortar cuello...". I de tant sentir-lo tots el que érem allí temérem que pugés al tren i ho fes. Però els soldats que ens vigilaven llegiren en els nostres rostres la por i ens tranquil·litzaren dient-nos que tranquils, que el primer que s'atrevis a pujar no arribaria al vagó, ni tampoc baixaria del tren pel seu propi peu. Tinguérem una mica d'esperança i tranquil·litat. I a la fi el tren va arrencar i ens n'anàrem.

»Tot arribant de nit a Aranda de Duero, anant cap al camp de concentració, escoltàrem uns trets de pistola. Novament els soldats ens tranquil·litzaren, explicant-nos que allò succeïa entre falangistes i requetès, que a cada moment s'estaven embolicant a trets.

»Vàrem entrar al camp de concentració i ens tingueren unes hores dempeus, per a prendre'ns la filiació i tot allò. Morts de gana, sense menjar res. Després ens enviaren al barracó número 7. Hi havia el 7, el 8, el 9, l'11 i el 12. El 12 era el barracó dels anomenats *presos polítics*, que havien estat comissaris de guerra i eren els caps del camp. El meu barracó es recolzava en una paret d'uns edificis que bé podrien ser els de l'estació de tren d'Aranda. El sostre estava fet de llaunes, la paret que donava pas a les latrines tenia fustes que deixaven unes esclotxes obertes de més de dos dits, per on entrava el fred o, si plovia, la pluja. I es dormia a terra amb la manta. Jo posava mitja manta a terra i em tapava amb l'altra mitja. A Aranda dormíem a terra un dia i un altre».

Aturo l'enregistradora una estona. Necessito fer una pausa. En la gravació la veu de l'Antonio ha anat esdevenint cada cop més i més ronca. Llegeixo en ella i fins i tot puc veure-hi l'expressió del

seu rostre, les parpelles gairebé tancades, els ulls petits i encesos, humits. M'apropo una volta més al silenci que creixia en aquell menjador, el respecte i l'emoció que sentia per ell, pel seu patiment i per com va anar despullant la intimitat del seu cor, de tant de dolor que mai va arribar a assimilar. I torno a esforçar-me a transcriure exclusivament les seves paraules. Totes les paraules de l'Antonio tal com van sonant ara, tallants, des de la meva vella enregistradora. Amb els seus mateixos girs, expressions o fins i tot repeticions:

«A nosotros nos catalogaron como flechas, y cada día toques de diana, toques de fajina, muertos de hambre, palo va palo viene. A todo momento. Miseria y piojos. Y ahora lo recuerdo y estoy agradecido de que alguien lo pueda grabar para que se sepa lo que sufrí yo, entre otros muchos. Quiero decir que era una vida en la que no éramos personas. No éramos personas...

»Y también había mucha hambre. Y con el hambre que tenía yo pensaba que tenía que vivir. Tenía que vivir. A mí no me importaba nada de nada, solo pensaba en vivir. Estaba ya muy mal. Me daba lo mismo una cosa que otra. Y repito que tenía que vivir.

»Cogí la sarna, pero se me complicó de una manera que parecía que fuese lepra. Ambas piernas, la cintura, eran una misma costra. Todo estaba infectado. Recuerdo una noche de invierno estando al lado de mi amigo Bernardo, que también vive aún. Estábamos intentando dormir y me picaban mucho las piernas. Empecé a rascarme y rascarme. A rascarme más y más. Y a medida que iba quitándome las costras de tanto rascarme, por el picor de las heridas, salía un líquido, como una agüilla, que donde te tocaba te infectaba más. Y Bernardo me decía: "No te rasques, Antonio, no te rasques que es peor, aguanta como yo". Porque él estaba igual. Y yo le decía: "No aguanto más, Bernardo, no aguanto más". Me levanté y salí casi desnudo del barracón para ir al botiquín. Y al salir oí al que estaba de centinela: "¡Alto!, ¿quién va?". Y contesté: "España". Eran las 12 de la noche o una cosa así. Y piqué a la puerta del botiquín, que era donde estaban los presos enchu-

fados. Me respondieron también “¿Quién va?” y respondí “Por favor, por favor, abridme la puerta, que no puedo más, que no puedo más”. Y después de varios gritos y reniegos abrieron la puerta y salió uno que era cojo. “¿Qué pasa?”, me dijo. “Mira cómo estoy”, le respondí, “mira cómo estoy, que no puedo más”. Después de protestar de nuevo que no eran horas, y de yo responder que no aguantaba más, cogieron una pala de madera y un bote donde había una pomada amarilla y me la pusieron en las heridas. Era azufre, ¡azufre! Y a continuación, no recuerdo, me puso unos trapos o unas vendas. Quizás no eran vendas, porque no había, porque las lavaban, ensangrentadas y lo que fuera, y las volvían a hacer servir. Me lo tapó y me dijo: “Mañana ven”.

»A la mañana siguiente voy al botiquín, cuando tocaban para enfermería, y cuando me puse delante del que me había puesto eso, cogió y me arrancó las vendas, que estaban pegadas, y tal como estaba me llevó y me puso debajo de una cosa que había entre una especie de toldo construido con palos y una serie de mantas, y en el centro un bidón grande de petróleo lleno de agua de invierno. Me dijeron “Métete ahí”, y me caía el agua, para limpiarme, y me salía humo por toda la carne del frío que hacía, y colorado. Salí y nuevamente lo mismo, otra ración de azufre. Todo aquello era criminal.

»Y allí en el campo de concentración comí pieles de patata o pieles de naranja, que era sabrosa para mí. También he comido del camión que venía del suministro con sacos de judías blancas. Nos hacían descargar los sacos (que casi no podíamos) y llevarlos a la cocina. Y siempre quedaban judías sueltas por la caja del camión. Y yo me las comía. Pero al rato de comerme las una vomitera, un malestar, que creía que me moría. Y así continuaba la vida. Y yo pensaba: “Tengo que vivir, tengo que vivir, tengo que vivir”.

»Había un chaval que venía del pueblo y lo dejaban entrar en el campo con un capazo lleno de churros delgaditos. Y los vendía, diez churros a una peseta. Y se formaba una cola increíble. Y yo les decía, de uno a uno, a los que recibían giros de sus casas, paquetes o todo esto: “¿Si me pongo en la cola me

darás parte de los churros?”. Y me contestaban que sí, y me ponía en la cola y luego me daban parte. Y así una cosa y otra. »Recuerdo que tenía una distracción. No era distracción pero para mí lo era: “el abuelo”. Era un hombre de mucha edad que lo utilizaban como cartero. Y ese hombre iba al pueblo todas las mañanas a recoger la correspondencia. La distracción mía era verle con el saco de correo, con la boina y cuando se subía a la tribuna. Todos los presos ahí y empezaba a decir: “Fulano de tal, carta y paquete; fulano de tal, carta; fulano de tal, giro”, etc. Y yo con la ilusión, esperando que mis padres me enviaran algo. Pero no podían. Era mi ilusión y me distraía.

»Vino el mes de las flores, mayo, acercándose el verano, y allí hacía mucho calor. Y claro, al ser el mes de las flores, todos los días, todos los días a las 3 de la tarde venía un cura a rezarnos y a... Ahora iba a decir una palabra pero mejor no la digo. Y claro, lo que pasaba, que caía un sol, que ponías una lata de sardinas al sol y se freía aquello. Como estábamos todos débiles, muertos de hambre, solo nos faltaba ese...

»Veías que uno se caía, luego el otro. ¡Porque cogían unas insolaciones! Porque no teníamos nada. En verano íbamos desnudos y caíamos como ratas. Yo no, porque a mí me engancharon dos o tres veces para ir a la tribuna con el cura, pero me escabullía por los barracones. Ya que casi estuve dos años, me enganchó allí dos meses de mayo. Viví aquello, lo superé, porque me dije que no, que “Yo por ahí no paso”».

En aquest punt de la conversa amb l'Antonio, enmig de les frases d'odi absolut que la interrompien, dels insults que reprimia contra aquells capellans, vaig pressentir alguna cosa, algun abús que ell evitava recordar, que no volia, o que li feia com vergonya, dir-me. El sadisme, la crueltat de l'ésser humà enfront dels febles, la capacitat d'aprofitar-se dels desvalguts, d'aquells adolescents (tenien tot just disset anys!) no va tenir límits.

«En los meses de verano venían dos o tres curas para confesarnos. Cuando me cogían a mí para confesarme, de rodillas, sentía inmediatamente cómo la gravilla se me clavaba

en las rodillas. “¿Y tú, hijo mío, cuántos pecados has hecho? ¡Cuéntame, cuéntame! Dios te salvará de la pena...”. Y no sé qué y no sé cuánto. “¡Padre, yo no he hecho nada!” Y entonces lo mismo de siempre: “¿Tú no has quemado iglesias?” “No, padre” “¿Tú no tienes manchadas las manos de sangre, tú no has cometido...?” Y yo le decía que no, que no había hecho nada y que estaba allí en el campo de concentración de esa manera. “Yo lo que quiero es salir del campo”, le decía. Y él me respondía: “Bueno, hijo mío, bueno, ahora te vas ahí y rezas tantos padrenuestros, avemarías...” y la madre que lo parió. Y yo no lo hacía. Y había ocasiones en que me reía y otras que no.

»¡Porque con el Bernardo pasábamos tanta hambre! Hasta que un día, no sé cómo, se enchufó al cuerpo de guardia a fregar los platos del rancho de los soldados. Y de lo que sobraba llenaba dos platos de rancho y otro de chicharos, que eran ju-reles en vinagre. Eran grandes y aquello era divino. Y cuando por la noche ya bajaban bandera venía él con los platos. Parece que los vea, y enseguida se tiraban los de alrededor como lobos, como lobos se tiraban. “¿Me lo vendes, me lo vendes?”, y Bernardo decía: “No, esto es para mi amigo, para el Largo, para Antonio”. Y me traía los dos platos y yo le decía: “¡Bernardo!”. Lo dejaba liso, liso.

»Luego el frío que hacía. Claro, por la mañana yo me tenía que lavar. Y el agua allí, en invierno, era cristal, y lo tenías que romper. Había un río cerca de la alambrada, con una zona donde había un remanso donde lavaban los platos y donde se tiraba los restos del rancho y otras cosas. Yo me ponía allí y, si veía que alguien iba a tirar algo, le decía “Eh, no lo tires, dámelo a mí”, y me lo comía. Así estaba yo. Y entonces de la lata de sardinas que nos daban, alguna vez, con una piedra picábamos la llave, golpeándola, hasta que quedaba así, lisa, y después hacíamos como navajas y entonces nos daban un pan, pero ese pan tenías que partirlo para los compañeros, todos iguales. Y era tanto el hambre que teníamos que cogíamos el pan, lo cortábamos y nos poníamos los trozos detrás y preguntábamos al compañero: “¿Qué mano quieres?”. Y si

te decían “Esta” y tú tenías ahí el pan que parecía que era un poco más grande, entonces lo cambiabas y le dabas el que le parecía menos grande. A veces había grandes discusiones por esto.

»Se había formado un mercado negro en el campo y allí había los leñadores, que eran del norte y que suministraban la leña para hacer el rancho. De buena mañana se iban con el camión a cortar leña, pero claro, tenían libertad en el pueblo de comprar unos panes que tenían unas marcas, se llamaban Cosme y El Gallo, unos panes preciosos, además de tabaco, papel de escribir y de todo, y luego a sus compañeros les decían “Vosotros vendedlo y os daremos esto y aquello”, y por la noche después de la cena ahí se formaba el mercado negro.

»La cocina en el campo la llevaba un preso que era lo más borde que te podías tirar a la cara. Los cocineros eran todos presos, pero enchufados. Y de allí viene que los leñadores, cuando venían con la leña, lo hacían cargados de chocolate, de pan, de tabaco, de todo lo que fuera, y lo daban al jefe de cocina y él lo daba a vender y era cuando se formaban los estraperlos. El rancho que sobraba, no sé quién lo decidía, pero lo recogían y veíamos que entraba uno del pueblo con un burro y unos barriles. Iba directamente a la cocina y no sé exactamente qué trato tenían con el cocinero, pero el tío canalla, con el rancho que nos podía dar a los presos (siéndolo él también) llenaba los barriles de comida para los cerdos de aquel del pueblo. Y nosotros pasando hambre. Cuando finalmente evaluaron al cocinero lo mandaron para el batallón de trabajadores. Se rumoreó (ya que iba acompañado por otros presos del campo) que durante el viaje lo tiraron del tren abajo.

»Al lado de la cocina había un mapa grande de España. Yo veía Barcelona y Burgos. Cada dos por tres me lo miraba. Miraba mi Barcelona y pensaba: Barcelona. ¿Cuándo iría? Y me miraba todas las ciudades que había entre Aranda de Duero y Barcelona. Y así pasaba.

»Luego, una tarde dieron una llamada con toque de corneta, nos hicieron formar y habían puesto una perola inmensa sobre el fuego donde había agua hirviendo. Nos hicieron desnudar

a pelo, solo con la manta. Yo llevaba un pantalón corto como el de los judíos. Y nos hicieron tirar la ropa allí dentro para matar los piojos. Y con unos palos lo movían. Y al poco lo pescaban y lo enviaban hacia fuera, ahí va, y tú tenías que coger la ropa. Eso tenía miga, porque cogías de uno y cogías de otro. Finalmente conseguías tu ropa y no te la podías poner, porque estaba mojada y caliente. Y cuando conseguías ponértela, por la noche, ya volvías a estar lleno de piojos.

»El plato de rancho era una distracción para mí. Por la noche, cuando notaba tanto picor, solo que buscase un poco, donde rascaba cazaba siempre un piojo, que eran grandes y negros. Y cuando lo cogía lo apoyaba sobre la parte posterior del plato y al chafarlo sonaba como un ruido metálico.

»Un buen día vino un camión lleno de paja y después de mucho tiempo de dormir en el suelo nos dijeron que la podíamos coger y nos dieron unas fundas de colchoneta. Yo la llené y tenía una aguja y un hilo, que seguramente me lo había dado el compañero José, y lo cosí de cualquier manera. Lo aplané y aquello, esa noche, para mí fue como dormir en el Hotel Ritz.

»Y palos, miseria, momentos que no te acordabas de nada y pensabas: “Es igual, que hagan lo que quieran”. ¡Y nosotros teníamos tanta hambre! Había un madrileño, el compañero José, y teníamos un billete de 5 pesetas de la República y nosotros íbamos al patio donde había el mercado negro buscando pan. Íbamos en combinación con el madriles y mi amigo. Yo decía: “¿Qué tienes, Cosme o Gallo?”. Y decía: “Cosme”. “¿Cuánto quieres?” Y me decía “5 pesetas”, y entonces tú cogías el pan con una mano y con la otra entregabas el billete, y cuando el otro cogía el billete yo estiraba ambas cosas y tiraba el pan a alguno de mis compañeros, que se lo iban pasando y corriendo por el campo hasta nuestro barracón. Porque el preso que entraba en el barracón 7, donde estábamos los menores de edad, fuera quien fuera, salía escaldado.

»Una de las veces, haciendo esto, al coger el pan no me dio tiempo a pasarlo y salí corriendo con la manta por encima para el barracón. Pero dio la casualidad que cuando casi llegaba al barracón salían dos o tres de las letrinas de los “po-

líticos”, y como aquel iba gritando como un loco “¡Cogedlo, cogedlo!”, que le había cogido el pan, se me vienen para mí y yo con el pan y la manta, media vuelta y corriendo ellos detrás de mí, y me metí en el barracón de los políticos y me escondí. Yo ahí me ahogaba con la manta y el pan y solo hacía que oír: “No puede ser, no puede ser, porque ha entrado aquí”. Y las camas de esos barracones eran como los nichos de los judíos que salen en las películas. Igual. Y uno del tercer piso coge la manta, la estira y dice “Aquí está”, y me dieron una gran paliza. El pan se espachurró todo pero me quedé con un pequeño pedazo. Y cuando me pude escapar del barracón, que salí, mis compañeros me decían “Joder, Antonio te han dado más paños que a una estera”, y tanto decirme yo les comenté: “A mí me han dado una paliza pero mirad, ¿veis?, todavía tengo un pedazo de pan”. Y entonces me decían “Danos un poco”, y yo les contesté: “Ni hablar”. Y todos los días lo mismo.

»Pasó un caso que he de explicarlo. Una de las veces era de noche y estábamos durmiendo y el José me dice: “Antonio, a ver si vamos y comemos algo”. Y le digo: “¡Sí, vamos con el madriles!”. Y vamos al barracón de al lado, donde tenían una bombilla que parecía el depósito del cementerio. Y la gente, durmiendo, parecían cadáveres. El que estaba haciendo allí la imaginaria era catalán y se llamaba Porrás, y yo le decía: “Porrás, que tens alguna cosa per a vendre?”. I ell ens deia: “No, no, no tinc res”. I jo vaig insistir: “Collons, alguna cosa tindràs, home!”. I ens va dir: “Tinc aquest tros de pa de figa, si voleu, val tant”. Y entonces sacamos el billete y, ¡pam!, estiro el pan de higo, se lo doy al madriles, el madriles sale corriendo, Porrás sale detrás y, nada más que intenta salir corriendo, yo le pego una patada en el talón de atrás y, allá que te va, cae encima de todos los que estaban durmiendo. Fue un follón de miedo, nos metimos en nuestro barracón y nos repartimos un cacho para cada uno.

»Otro día tenía tanta hambre y yo veía que decían: “A ver, para reconocimiento para ir al médico”. Formaban a los que se apuntaban y los que necesitaban al médico se los llevaban al pueblo. Venían a mí: “¿Tú qué tienes, qué te pasa?”. “Que

tengo un dolor de muelas" (mentira, tenía una boca perfecta). "Bueno, ponte a la cola". Y nos llevan al pueblo y a mí me llevan al dentista y el tío canalla me dice: "¿Qué te pasa?". "Que me duele la muela." Y me pregunta "¿Cuál es?" y yo le señalo "Aquí", una muela blanca perfecta. Coge una aguja muy larga, me pone una inyección, coge unas tenazas, me coge la muela buena y la arranca toda. Sacarme la muela y volverme para el campo, y me caía una baba, y con un dolor que me moría. ¡Y me quedé sin la muela!

»Y luego, otra de las veces, durmiendo, allí había dos guardias civiles que eran aparte de todo lo que había. El uno era el As de Bastos y el otro el Regadera. Y les gustaba mucho pegar. Y un día se abre de repente el barracón y se presenta el As de Bastos y al primero que pilla es a mí y me coge. El barracón era largo y había una salida hacia allí y, para que no saliéramos corriendo, salta y dice "Cuartelero, cierra la puerta", y el cuartelero cierra la puerta, y nos puso de rodillas a todos con la verga, empezó a decirnos de todo y pegarnos, que cantáramos el "Cara al sol". Y luego estaba nevando, y cuando se cansó de gritar y de pegarnos nos sacó y nos puso a la bandera. Y en el patio donde estaba nevando, firmes y con el brazo en el saludo fascista, les dice a los cabo de varas: "El que baje la mano dale fuerte". Y por el campo veo venir un alférez militar, viejo, corriendo, corriendo; entra en el campo y dice "¿Qué pasa?", al cabo vara, y le explican, y se puso a gritar: "¡Fuera, venga, pa'l barracón!". No supimos qué le dijo al guardia civil. El alférez era bueno. Estando de imaginaria, yo, que me quedé dormido, siento una cosa fría en la sien y me despierto y me veo al alférez y me dice: "Rojillo, tú sabes qué has hecho, sabes que te he pillado durmiendo, te voy a matar, te voy a matar". Y de tanto decirme que me iba a matar, pensé que "Este ya no me mata". Pero me iba apretando con la pistola del 6.35. Le dije: "Pero, mi alférez, que estoy enfermo, que estoy que no me aguanto, que no puedo más". Y me dijo: "Pero estás aquí respondiendo de todo". Finalmente me dejó y se fue.

»Y allí vino la paliza más grande de mi vida. Pero desde aquel

día ya nadie me ha tocado a mí. Había el sargento de regulares Navarro, manco. Todos eran mutilados y repartiendo palizas a todo trapo. Como el de regulares que iba cojo de un balazo que le habían pegado, y cuando estábamos formados para el recuento todos llevábamos el plato colgado detrás y el tío cogía una piedra y la tiraba. Y al tocar el plato, este hacía “clic”, y el que era atontolinado, o no tenía vista de lo que pasaba, se giraba, y al hacerlo se iban para él y le decían “¿Por qué has vuelto la cara?, ¿no estás formado?, ¿no estás firmes?”. Y entonces le golpeaban. El manco pegaba unos guantazos que veías las estrellas.

»Y a mí con él me pasó la siguiente. Un día, sin más ni menos, el que estaba al lado mío me dijo: “Oye, ¿has visto tú aquí una tarjeta de escribir?”. Le dije que no. Valía entonces un real y lo cambiabas por un cuarto de pan. Le dije que no sabía nada de la tarjeta y que tampoco tenía a nadie para escribir y él insistió que la tarjeta estaba aquí, y yo le insistí que ni escribía ni recibía nada y que yo no sabía nada. Él seguía insistiendo que estaba aquí y me dijo: “O me las das o voy al jefe de barracón y se lo digo”. Y yo le dije que hiciera lo que quisiera, que no tenía la tarjeta y que para qué quería la tarjeta yo. Se va al jefe de barracón. Entonces el jefe de barracón, que había sido comisario político, vino con los cabos vara y me dijo: “¿Qué pasa, Largo?”. Porque me llamaban Largo. Le contesté que “Nada, que este que dice que le he cogido una tarjeta. Y le estoy diciendo que yo no he visto ninguna tarjeta ni sé nada de la tarjeta”. Me dijeron: “Por las buenas, o sacas la tarjeta o dices qué has hecho con ella”. Y otra vez lo mismo. Me amenazaron con llevarme al sargento Navarro y yo les dije que me llevaran, que yo no sabía nada. Y me llevaron al sargento y le explicaron que el otro se quejaba que yo le había quitado la tarjeta. Y sin saber nada más, ni de qué, salta el sargento y me dice: “Hombre, al Largo este ya le tenía ganas yo”. Me empujó, “tira para adelante”, y me metieron en un barracón vacío los cabo varas, el comisario político y los ayudantes de barracón. Y solo entrar en ese barracón el sargento me dio un guantazo, que de lo débil que yo estaba me caí al suelo. Cuando caí, me-

dio desorientado, oí estas palabras, que no las olvidaré nunca: “¿Habéis visto?, si yo me creía que el Largo era más fuerte. Si solo le he tocado. ¡Levántate!”. Y entre los cabo varas y él me dieron una paliza. ¡Qué paliza me dieron! “¡Levántate, levántate!” Y toma y toma... Y me salieron bultos por la frente, por la cabeza, por la espalda, con moratones. Me levanté, me puse así, firmes, delante de él. Parece que aún le veo, y se me queda mirando. “¿Y la tarjeta?”, y le respondí que yo no sabía nada, y se me caían las lágrimas, porque me contenía porque yo le habría cogido y le hubiera estrangulado. ¡Se dieron cuenta, se ve que se dieron cuenta que no había tarjeta! Porque yo, al ponerme firmes, me salían las lágrimas porque no podía hacer nada, no tenía posibilidad, ya que los hubiera cogido a todos; entonces me hubieran matado, con razón o sin razón, pero yo hubiera matado a alguien.

»Bueno, me llevaron al barracón cogido, arrastrando. Pero ya en otra forma; ya no que si la tarjeta, sino como diciendo: “¡Coño, que hemos cometido una injusticia!”. Y cuando llegué al barracón me caían las lágrimas y tenía una rabia...

»Y mira por dónde que a la mañana siguiente, o al otro, oigo que se comenta: “Al Largo le han dado una paliza por una tarjeta y ha quedado claro que no ha sido él. Ha sido el que lo dijo. Pero ese ha salido en libertad”. Y no sé cómo, no sé cómo, vino a parar eso a mis oídos. Y se ve, digo yo, que el jefe de barracón, como tenía que hablar con el sargento de novedades de cómo iba la gente, el sargento le debería preguntar: “¿El Largo cómo está?”. Y entonces él le explicó que no había sido yo y el sargento se quedó sorprendido. Era verano, y al enterarme yo de todo esto salgo del barracón y me voy hacia la oficina y estaba el sargento con la guerrera medio abierta, el gorrito de lado, y tumbado a la sombra. Y me dirijo a él, cuadrándome y diciendo “Arriba España, Franco, Franco, Franco”, saludando con el saludo fascista. Me dijo: “Largo, baja la mano, ya sé a lo que vienes. ¿Sí?”. Le respondí: “Mi sargento, vengo porque me he enterado que el que me acusó de lo de la tarjeta era el mismo que la había robado”. Contestación del sargento: “Mira, ya no hay remedio a la paliza que te di. Pero

mira que te digo, si ese individuo que ha salido en libertad no hubiese salido, la paliza que te di a ti no sería nada. Pero ahora está libre y no vamos a hacer nada”.

»Y a partir de ahí ese sargento Navarro me cogió de una forma, por los cojones que demostré, como una cierta simpatía.

»Cuando daban el rancho y acababan decían “¡Reenganche!”, y era para los que habían estado pelando patatas y cortando cabezas de sardinas. Cuando me enganchaban para las “sardinas”, yo tenía que vivir y me comía las sardinas crudas, me comía las patatas que tenía que pelar crudas. Y no solo yo, muchos más lo hacíamos.

»Y un día estando yo por el campo de concentración, era después de comer, vino el sargento y me gritó: “¡Largo!”. Le dije “¡A sus órdenes, mi sargento, arriba España!” “¿Tienes hambre?” Le respondí que sí y me llevó a la cocina. Y les preguntó a los cocineros, que eran presos como yo, si tenían algo que hubiese sobrado. Contestaron que no, que “solo había lo que quedaba pegado a las perolas, que no las hemos fregado todavía”. Me miró y me dijo: “¿Qué, Largo, eh, te vale? Y yo cogí la cuchara que llevaba siempre encima y empecé a rascar el fondo de las perolas y mientras rascaba iba oyendo: “¡Hala, perro, hala, león, come allí, come...!”. Pero ese sargento, fue, fue, escucha bien qué te digo, fue, fue quien... Dejémoslo aparte.

»Y una de las veces que iba por el campo de concentración con mi amigo Bernardo, con la manta puesta, arriba y abajo, en eso que viene el capitán, que se llamaba Manso (pero de Manso no tenía nada), con otro sargento manco. Todos estaban lisiados, de tiros o de eso. Así iba la cosa. Y a la altura que llego yo, oigo que le dice el capitán al manco: “¿Y a ese qué le pasa?”. Contestación del sargento: “Mire, ese está enfermo. Que tiene un sarnazo ahí”, que esto y lo otro. Y oigo, palabras textuales del capitán, que le dice al sargento: “Pues a ese con dos tiros se le acaba el sufrimiento”. Yo pensé que si al sargento se le da por decir “Vaya que sí”, el capitán le manda que me pegue dos tiros y él me los pega.

»Y fuimos siguiendo con lo mismo: el frío, los palos, los piojos y la sarna.

»Pero volvamos al sargento de la paliza. Ya era más para el mes de entrar en el invierno y, cuando yo iba para el cartero, recibo una carta de mi madre. Yo una alegría, cogí la carta porque no sabía nada de ellos y ellos tampoco de mí. Solo por José, que salió en libertad y vivía también en Poble Sec, en la calle Margarit, y le dije que pasara por mi casa. Y les contó a los de casa que estaba bien (¡bien jodido!). Pero no quiso decir nada y les dio mi dirección, ya que yo no podía escribir. ¡Una alegría! La abrí y me senté en cuclillas en el barracón y me pongo a leer la carta y mi madre, en paz descansa, me decía: “Hijo mío, tengo ganas de verte, que no te pase nada. Yo me encuentro mal, estoy enferma...”. Yo era un chaval, tenía diecisiete años —los dieciocho los cumplí en el campo—, y leyendo esas cosas, mi madre enferma, como la quería mucho y estaba mucho por mí, pues claro, me caían las lágrimas, y en eso que viene el sargento de la paliza y pasa, y como yo estaba de esa manera me dice: “¿Largo, qué te pasa?”. Y yo me levanto y digo “Arriba España, nada, mi sargento, que he recibido una carta de mi madre y que está enferma y todo esto...” Y entonces él me dijo: “Oye, Largo, tú me vas a decir una cosa, y me vas a jurar lo que yo te voy a preguntar”. Yo me quedé así y le dije: “Sí, mi sargento”. “Tú me vas a dar palabra de honor que me vas a decir la verdad”. Yo pensé para mis adentros: “¿Qué me va a preguntar este tío?”. “¿Oye, tú tienes las manos manchadas de sangre?”. Digo yo: “No, mi sargento”. “¿Tú has quemado iglesias?” Digo: “No, mi sargento. Cuando estaba en el cuerpo de policía solo hacía servicio de estaciones, servicio de comisaría y servicio de cárcel. Nada más”. Y me dijo “Vale, vale”, y se marchó.

»Eso era en unos días en los que ya habían suspendido los avales y los informes de la Guardia Civil para salir del campo. Yo no esperaba ningún aval ni ningún informe ni nada. A los dos días, por el altavoz del campo, sale: “Atención, tribunal clasificador, fulano de tal, fulano de tal, Antonio...”. Y yo pienso: “¡Madre mía!”. Y oigo: “Bernardo Pandulell”.

»Nos llevan formados al tribunal donde había el capitán Manso, un alférez y un sargento. El alférez estaba sentado enfrente

del expediente y tenía un lapicero grueso, la mitad azul y la mitad colorado. Era un hombre con muy mala leche, ese alférez. A los primeros que entraban ni les miraba. Jugaba con ese lapicero. Pero ya sabías que si ponía el lapicero colorado y escribía "C" quería decir que ibas a la cárcel o *castigo* (al batallón de trabajadores). Y si le iba dando vueltas mientras te interrogaba el capitán, veías que ponía el azul y escribía "D", era *devuelto*: el azul era libertad. Y a mí me empezaron a preguntar lo mismo que el sargento me había preguntado. Y cuando ya acabó de interrogarme, el alférez mira al capitán, el sargento también y le dice: "¿Mi capitán, qué hacemos?". Y dice: "Va, a este échalo, que ya hace mucho tiempo que le veo en el campo, échalo fuera, échalo fuera". Y me pone en libertad.

»Al salir estaba Bernardo y me dice "¿Qué?". Y le digo: "Libertad. Y ahora entras tú. Tranquilo. Tú a lo que te preguntan, contestas. Tú mismo. Pero saldrás en libertad". Y entró. Y lo estuvieron interrogando. Y cuando salió, le pregunté: "¿Qué, libertad?". Y me dijo: "No". Y le empezaron a caer lágrimas. Se puso a llorar. Le enviaban al batallón de trabajadores en Mallorca. Y me quedé... Bernardo tenía mi edad. A la mañana siguiente yo salía en libertad, y le dije que iría a su casa; vivía en Sants, entonces. Y diría que estaba bien. Lo mismo que José había hecho conmigo.

»Al mediodía, después de comer, nos formaron en el cuerpo de guardia a los que salíamos en libertad. Y nos dijeron unas palabras, una arenga que si España, que si Franco, que si esto. Todo bien.

»Después del "rompan filas", nos fuimos para la estación. Cuando llego a la estación me doy de cara con el sargento, que viene para mí, y yo me fui para él. "¿Así que te vas en libertad, eh, Largo?" "Sí, mi sargento" "Espero que encuentres bien a tu madre y a tu familia, y a pesar de la paliza que te di, aquí te digo que tienes un amigo. Y te doy mi mano. Buen viaje y suerte". Y me dio la mano, esa única mano que tenía».

L'emoció li talla la veu per uns segons. Però fa un esforç i continua. Necessita continuar, explicar aquell infern farcit d'ho-

mes torturats, per les circumstàncies d'una guerra i d'altres que, a més, essent també víctimes torturades, havien esdevingut torturadors.

«Me subí al tren y él se fue. Me asomé por la ventanilla a ver si se había ido. Yo solo pensaba: “Qué raro todo esto. ¿Por qué me ha dicho esto y lo otro?”. Y había una mujer de negro y una chica muy guapa, joven, también de negro, en el andén. Y me dijeron: “¿Qué, has salido del campo de concentración?”. Les contesté que sí, y la más mayor me dijo “Hijo mío, ten”, y de detrás de la ropa me sacó un pan y la jovencita una tabla de chocolate La Campana. Y les di las gracias. Ya entonces tocó la salida del tren y allí te quedas, Aranda. Me lo dieron para el viaje, pero casi no había salido de la estación que ya me lo había zampado todo.

»Salía en libertad e iba para Barcelona. Era un tren que venía de Galicia y llevaba soldados que iban licenciados y que llevaban comida, y como veían que yo no comía (los trenes tardaban tres días para llegar a Barcelona) y ellos llevaban unos pedazos de chorizo, jamón y pan (con los cuchillos cortando y comiendo sin parar), me preguntaron: “Chaval, ¿que no comes?”. “No, es que yo no tengo nada...” Y todos me fueron dando alguna cosa para comer hasta llegar a Barcelona.

»Un compañero del campo me regaló un tabardo y así llegué a casa. ¡La alegría madre! En esos momentos, de los hombres de casa solo trabajaba mi padre, que era acomodador del Cine Condal. También trabajaba mi madre; mi hermana la mayor, que estaba de telefonista en una distribuidora, la Sociedad General Española de Librería; la otra hermana estaba de dependiente en una zapatería de la calle Hospital, y la otra era modista. Yo era el mayor. Antonio, Pepe, Juan, ninguno tenía trabajo. Paco, tampoco; murió de una paliza. Y Fernando, el menor, que junto a mí es el único que aún vive».

L'Antonio, novament, canvia d'idioma i retorna al català. El malson, la cruel realitat, que ell explica d'una manera prou entenedora que va ser viscuda en castellà, s'havia aturat momentània-

ment. Es trobava a casa, amb els seus, i ja podia seguir la seva vida, amb uns records que va viure, i rememorava, en català.

«Arribava fet pols. Amb sarna, lladelles i polls per tots cantons. Casualment em vaig trobar al carrer Margarit amb un company, el Ramon, que havia passat el mateix que jo. I decidírem anar a banyar-nos a l'escullera quan no feia mala mar (i si en feia ens netejàvem amb cubells). En vuit dies vàrem quedar nets. Seguíem sense treball i amb els amics ens dedicàvem a rondar. Però no era *plan*. La policia et parava contínuament, et demanava la documentació, ja que et veien pelat. “¿Conque vienes del campo de concentración? Pues vente conmigo.” I per menys de res et donaven la “gubernativa”: trenta dies a la presó. Era terrible!

»I em vaig posar a treballar a la construcció. Fer els fonaments, dur el ciment, etc., per a guanyar una mesada. Però a mitjans del 42 em cridaren a les quintes, a Girona, al 33 Regiment d'Alcántara. Em raparen un altre cop i m'enviaren al castell de Figueres. Em destinaren a la companyia de metralladores. Fam una altra vegada i ara, a més, tramuntana. Menjàvem naps, moniatos bullits, pells de fava i, per mullar, *farro*. Més fam! I hòstia va i hòstia ve, dels sergents gallecs. Especialment d'un que es deia Amador. Però mentre que els quintos del 42 eren *novatos*, jo ja estava foguejat. Estava més que cremat i passava de tot. Hi havia una guàrdia, la de recuperació, on hi havia tots els cotxes de la guerra destruïts».

I novament, de forma automàtica, el relat de l'Antonio continua en castellà:

«Y allí, entre un cabo, un soldado y yo “nos abrimos”, porque al estar de centinela allí venían los gitanos. “¿Centinela, dejadnos coger un poco de chatarra! Nosotros vendremos por la noche y luego os daremos dinero.” Nosotros les decíamos que no, pero era que sí. Porque aquello atraía. Lo hablamos con el cabo y él decía que nos la podíamos cargar. Yo le dije que no se iba a enterar nadie, ya que vendrían de noche. Y a la otra noche les dije: “Tal día vuelvo a estar de guardia”. Venían:

“¿Centinela, que hay alguna cosilla?”. Y se quedaban como chatarra un motor, unas ballestas, y se lo llevaban.

»Estaban en la calle Molinos de Viento de Figueres. Y les decíamos: “Mañana vamos a por la pasta, ¡eh!”. Y salíamos de guardia y cuando tocaba paseo nos acercábamos. “¿Cuánto?” “El motor, 500 pesetillas; las ballestas, 30 duros”, etc. Pero esto se acababa rápido. Entonces yo iba cambiando las guardias de recuperación por las de cárcel, hospital, etc. Y si no estaban de acuerdo les ofrecía el chusco. Como había tanta hambre, les convencía. Y así fui haciendo hasta que me engancharon.

»I una tarda, després de *fajina* ve el sergent Amador i diu que vol parlar amb mi. Em va portar cap a la porta principal, tot dient “Antonio, te estás buscando un reenganche”. Li vaig preguntar el perquè. “¿Y tú me lo preguntas?, ya sabes por qué...”. Vaig dir que no sabia què em deia. “¡Sí que lo sabes! ¿Cómo te va la guardia de recuperación?” Per dintre vaig pensar “Hòstia!”, però li vaig respondre que quan tenia servei anava allí. Em va dir: “No, no, que a ti no te toca una vez la recuperación, que te toca varias veces...”. Em va dur davant del sergent de guàrdia de prevenció i li va dir que quedés tota la nit arrestat a la porta de guàrdia. A partir d’aquí no em va treure l’ull del damunt. Però a la setmana següent van començar a demanar si hi havia cap voluntari per a la División Azul. Vaig dubtar de marxar, però em va decidir a no fer-ho que allí passaria fred un altre cop. I ho vaig rebutjar. Però a l’altra setmana ens van fer formar tot demanant voluntaris per anar a Guinea. I abans que diguessin que féssim un pas endavant jo el vaig fer. Vaig ser l’únic. Segons deien, s’anava a Guinea perquè allí hi eren els anglesos. I els alemanys estaven per Tobruk, Dakar, amb tot l’Africa Korps. Com que Franco estava bé amb els nazis, per l’ajuda que li havien donat durant la Guerra Civil, per quedar bé enviaren un batalló mixt de totes les regions d’Espanya cap a Guinea».

Aquest és un fet relatat per l’Antonio del qual no he trobat cap referència històrica per afegir-la aquí, tot i que per a mi té la consideració i la vàlua d’un fet verídic:

«Ens trobàrem tots a Cadis, a la caserna de transeünts. Ens donaren un parell de llaunes de sardines i un “xusco” per a tot el viatge, que va durar dos dies. Al cap de pocs dies ens avisaren pels altaveus que es presentessin a l’oficina els enginyers, sanitaris, escriptors i xofers. Jo estava assegut al matalàs amb un company de Barcelona i li vaig dir d’apuntar-nos de xofers. Em digué que estava boig, que cap dels dos en sabíem res, de cotxes. Però vaig anar-hi. I vaig dir que era xofer de camió, ja que el meu pare tenia una empresa de transports (mentida).

»Vàrem sortir amb el vaixell *Castillo de Simancas* cap a Fernando Poo (ara Malabo). Estàvem en plena guerra mundial. I vàrem trigar cinc dies per arribar a Santa Cruz de Tenerife. Després de recollir una companyia de regulars moros, que ens van encomanar els polls, vàrem continuar la travessa i al cap d’un mes arribàvem a Malabo. I durant el viatge només cel, aigua i els avions anglesos donant voltes per damunt de nosaltres. Teòricament érem neutrals, i dúiem dues banderes espanyoles pintades, ben grosses, als cantons.

»Una nit, a alta mar, va sortir, allà al mig, un gran monstre de color negre, llarg; era un submarí alemany. I va romandre aturat, al costat del vaixell, una molt bona estona. I no sé de què parlaven o si nosaltres arribàrem a donar-li subministraments.

»Un cop al port de Santa Isabel, ens van fer formar, mentre vàiem el moll ple de plàtans. Ens donaren uniformes de regulars i en sortir, el primer que vàrem fer va ser anar a afartar-nos de plàtans. Tot seguit descarregaren els camions, que eren uns Ford de 8 cilindres. Primer em van posar a infanteria amb el comandant Ojeda, que amb el temps vàrem saber que era homosexual. Sempre anava amb una *fusta* i es pegava a les polaines. Vaig anar a veure el sergent d’automobilisme i em van treure d’infanteria. Allò va ser morir-se. S’havien de portar els camions al parc automobilístic i sort que hi havia dos catalans, de Badalona i Manresa, Villegas i l’altre no ho recordo. Em digueren que anés amb ells d’ajudant i que en quatre dies n’aprendria. I així ho vaig fer.

»Però al cap de pocs dies ens fan formar i entra el tinent d’au-

tomòbils. Jo estava molt a prop d'un dels primers i el tinent m'hi va enviar. I jo només sabia posar la primera. El vaig posar en marxa, en punt mort, i tot seguit vaig trepitjar l'embragatge per a la primera i el camió va començar a caminar. Hi van pujar el *cabo* i quatre o cinc soldats: com a ajudant tenia en Prades, un veí del carrer Rosal. Vaig anar posant les marxés, una darrere l'altra, i ens dirigírem cap a un poblat que es deia Sierra Leona. Un cop allí carregàrem molt subministrament, com iuca, que s'utilitzava com si fos patata per a fer-la fregida o guisada. Tot tornant, mentre entràvem a Santa Isabel, tota l'eufòria em va marxar de cop. Se'ns va creuar el gosset blanc d'una alemanya que es deia Loua. Per a no atropellar-lo vaig donar un cop de volant, que em va fer perdre el rumb i vaig tirar dos pals de la llum, vaig matar un altre gos i vaig acabar contra la façana d'un edifici. També per poc no atropello dos guineans, sort que em van esquivar amb un gran salt. Vaig baixar desfet del camió però se'm va acostar un capità d'aviació, l'Aramboa, que em va dir: "Tranquilo, chaval, que no ha pasado nada". I es va fer càrrec de conduir el camió.

»Al dia següent el tinent ens va fer formar al parc tot demanant qui era aquell que havia estat a punt de carregar-se Santa Isabel. Em vaig intentar disculpar amb el tema del gos però ell em digué que era més important la vida dels meus companys. Em va prohibir tocar un camió. Però uns dies després hi va haver un servei per a portar uns grans tancs de benzina al poble de Musola. Era una pujada criminal. I em van nominar per anar-hi aixecant-me l'arrest. Tot i tenir problemes amb la pujada (se'm va calar el camió fins a quatre vegades) hi vaig arribar i finalment em van deixar destinat allí.

»Allí vaig començar a passar-m'ho bé. Hi havia un enginyer de carreteres, natural de Madrid, que es deia Perdiguero i em va agafar com a xofer. Menjava molt bé, estava rebaixat de menjar el ranxo i cobrava a més un sou de 500 pessetes al mes. I cada cop que baixava a Santa Isabel l'enginyer em donava 100 pessetes més. Llavors em vaig refer.

»Fumava Camel, gastava colònia i no m'estava de res. Fins i tot el sergent, que era un alcohòlic i li agradava molt el joc, em

demanava contínuament diners. Jo em negava en un principi, però sempre n'hi acabava donant.

»Finalment em destinaren a Venelipa. Allí hi havia un capità que era de Pals i un sanitari guineà que es deia Sebastián, a qui li agradava boxejar, com a mi, i amb qui a vegades practicàvem. Fins i tot un dia li vaig demanar si em podia proporcionar una joveneta d'allí, lliure de malalties venèries. I ho va fer; es deia Flora. Però el capità es va encapritxar d'ella i em va dir que la volia per a ell. No la va poder tastar, però, perquè al cap de dos dies li arribà el relleu: un jove capità de tiradors d'Ifni. Només d'arribar, em va dur al calabós uns quants dies per voler fer-me el xulo davant del metge i la seva dona. Al calabós hi havia unes grans formigues vermelles, que clavaven unes mossegades, com unes pessigades, horroroses.

»Uns dies després es va morir un noiet i se l'havia de pujar a la missió. Va venir el meu ajudant dient-me que el capità li havia dit que havia de pujar ell. Com a responsable del camió, m'hi vaig negar. Finalment, l'alferes em comunicà que el capità m'ordenava preparar el camió. Em portaren el cadàver del noiet, però el camí estava molt enfangat i les rodes patinaven, per la qual cosa em vaig ajupir a la gatzoneta per a posar les cadenes. El capità em va pegar una puntada al cul i vaig caure d'esquena. No sé per què, però em tenia molta mania. Me'l vaig quedar mirant, de fit a fit, amb mala llet. Es va sorprendre de la meua actitud i em va dir que què feia, que era un xulo, un xulo madrileny. I li vaig respondre que de madrileny res de res, que jo era català i batejat a la catedral de Barcelona. "Tu català?", em va dir, i a partir de llavors la seva actitud cap a mi va canviar. Es deia Don Tomás Sierra Pallars i vivia al carrer Trafalgar de Barcelona. La nostra relació va anar evolucionant i fins i tot un 18 de juliol el vaig arribar a desafiar perquè fes boxa amb mi. Una altra festa de la Victòria que me'n recordo em van posar quaranta moros a la caixa i un comandant de tiradors d'Ifni al costat meu. I jo no tenia carnet! Em van enganxar un canó del 15 i mig i havia de desfilat desembragant amb la primera, etc.

»En aquella època molts dels soldats eren analfabets i em de-

manaven si els podia escriure una carta per a la nòvia. No recordo d'on eren. I jo m'esplaiava d'allò més i els feia unes cartes... Les nòvies es quedaven sorpreses quan les rebien i responien més carinyoses encara i tornem a començar. I així la vida.

»Després de dos anys a Guinea vaig tornar per incorporar-me al 33 Regiment d'Alcántara, a Girona. I al cap de pocs dies d'estar-hi em van venir les febres. Em vaig posar tan greu que em portaren a un hospital, que més que res era un convent. Se'm va complicar tot, les febres i el tifus, i llavors em van donar l'extremunció. Hi havia una monja molt guapa que es deia Sor Mercedes, que tenia cura de mi i m'estimava molt. Si en el camp de concentració em deien el Largo, aquí ella em deia *pequeño*: "Pequeño, mira, va a venir el padre. Te va a preguntar si crees en Dios. Tú di que sí. Que estás arrepentido de todos los pecados de esta vida. Que amas a la Virgen, etc., etc.". Poca estona després, escolto un dring i veig que arriba el capellà amb un estendard i que tots els soldats que estaven allí s'agenollaven. S'acostà i em començà a dir les mateixes paraules que m'havia dit la monja. Veig que obre una caixeta, em dona l'extremunció i marxa. Jo estava... Me n'anava. Llaavors vaig saber que havien dit a casa com estava. I la mare s'hi va presentar. Em va veure i va dir a la monja: "Mire, madre, deme un tazón de café y aceite de ricino". L'hi van donar. I jo m'ho vaig prendre. Al cap de poca estona va sortir tot. I l'endemà, quan va passar el comandant mèdic, va veure que era allí i que no tenia temperatura ni res. "¿Qué ha pasado?", va preguntar.

»Em van donar vuit dies de convalescència i em van enviar destacat a Gavà. Era l'estiu i anàvem a agafar préssecs i garrofes perquè teníem gana. Ens donaven permís de divendres a dilluns. Però jo no tenia diners per agafar l'autobús. Llaavors anava a l'estació del tren i seguia les vies fins a l'estació del Prat i aleshores sortia cap a la carretera vella i fins a la plaça Espanya. Si sortia a les dues arribava a les 7 o 8 de la tarda. Llaavors a casa em donaven els 20 cèntims per anar amb autobús.

»Al cap de pocs dies d'estar a Gavà ens van començar a parlar

dels maquis que hi havia i ens van enviar cap a Roses. Ens van posar en una muntanya deserta que ara és Cala Canyelles. Vàrem demanar permís al tinent per anar a Barcelona. Ens va dir, però, que havíem de tornar el dilluns. Un cotxe ens va parar perquè érem soldats i ens va portar a Barcelona. Per tornar vàrem haver d'anar al Poble Nou i pujar a un tren de càrrega nocturn que ens va portar fins a Girona i d'allí per carretera en una furgoneta que portava porcs. Jo vaig poder pujar a la cabina.

»Arribats a Roses, el tinent, per demanar botes, em va arrestar i em va enviar castigat cap al túnel de Viella, que estava en construcció, tot sabent el fred que hi feia i que jo no portava botes. Vaig agafar unes tires de manta i em vaig embolicar els peus per a protegir-me de la neu i l'aigua. Però la neu tallava la roba... Van ser uns vuit kilòmetres de camí amb l'aigua cobrint-me els peus. Vaig aconseguir arribar a Viella, i a la plaça hi havia uns oficials, un capità i un tinent, parlant amb unes noies. El capità em veié els peus tots vermells, plens de trossos de manta trencada, i em cridà: "Soldado, ven para aquí. ¿Cómo es que vas así y no llevas botas?". "Pues porque el teniente no ha querido dármelas", li vaig respondre. "¿Qué teniente, qué regimiento?" Li vaig explicar que estava destacat a Vilaller, a la boca sud del túnel. I una de les noies em digué que l'acompanyés a casa. En arribar demanà a sa mare que mirés si hi havia algunes botes velles del seu germà que em poguessin anar bé, ja que anava descalç. La mare va quedar esparverada i va tornar de seguida amb unes sabates. A més, com que estava fent carn d'olla em van convidar a dinar: "I quant temps portes al servei? Jo ni sé on és el meu fill!". A l'hora de marxar em va donar, a més de les sabates i del menjar, uns cèntims.

»I vaig tornar a Vilaller caminant amb les sabates. I només d'arribar allí un avís perquè em presentés al jutjat del Pont de Suert. I caminant cap a allí. Em volien perquè hi havia un escrit per un accident que jo havia vist a Gavà. Reclamaven si jo podia donar fe de quin cotxe era, etc. Jo no recordava la marca. I així ho vaig dir.

»Poc després em van enviar a Senterada, on tinc molt bon record de les noies d'allí. Dels balls en aquell poble amb un violí i un acordió.

»Al cap de poc vaig poder tornar a la meva tasca de conductor de camions. Teníem al Pont de Suert un camió, un GMC blindat. El xofer anterior, anant de subministrament, va bolcar i un altre soldat es va matar. Li van fer un expedient i van començar a buscar un nou xofer. I un dia es presenta un motorista, amb aquelles BMW alemanyes de la Segona Guerra Mundial amb sidecar, preguntant per un que havia estat a Guinea i que era xofer. Em van localitzar i em van portar amb el comandant Echevarriás. Li vaig explicar que havia estat dos anys conduint a Guinea però sense carnet. Li va estranyar una mica. Em va enviar als Docks, amb una carta per automobilitisme i pels tallers, per unes peces per a la moto i perquè em provessin com a conductor. Vaig arribar a Barcelona, a l'avinguda Icària, on estaven els Docks. I em portaren per examinar al Camp de les 3 Pessetes, a Montjuïc. Em tocà un brigada i vaig fer correctament tot el recorregut amb el camió Katiuska. Em va demanar per allò que sabia de mecànica: que la bateria subministra el corrent a la bobina i aquesta la converteix en alta tensió, que aquesta la passa a les bugies i al cilindre, etc. I vaig pujar amb el carnet, esdevenint xofer i sortint del comandament del fill de puta del tinent.

»Aquell home, el tinent, fins i tot un cop va aconseguir fer-me desertar. M'enviaven cartes mitjançant la Guàrdia Civil dient que el meu pare s'estava morint, perquè em donessin un permís. Però ell deia que ho sentia molt, perquè estàvem en unes circumstàncies especials, que no podia donar-me permís pels maquis. Vaig decidir prendre-me'l jo. Sortint d'una guàrdia, a les 9 de la nit, vaig cap a la companyia, deixo el fusell i marxo caminant cap a la carretera. Un camió em va portar a Lleida, fins al tren, un tren que li deien "el frutero". Vaig arribar a les 10 del matí. I vaig veure en aquesta mateixa habitació el meu pare, que encara era viu. Les darreres paraules que li vaig dir era que estava a regulars, que venia en un permís. Em va dir: "Antoñito, cuando venga tu hermano me sacaréis a tomar el

sol". Mentre sortia de l'habitació ell expirà...

»Vaig tornar com vaig poder a Roses i els companys em deien: "Antonio, la que te has buscado, te van a hacer un consejo de guerra, te van a reenganchar". Va baixar el *cabo* i em va dir que el capità m'esperava a la cantina. Allí estava, amb aquell tinent malparit. Tot arribant em vaig quadrar i li vaig dir: "A sus órdenes, mi capitán, se presenta el soldado Antonio". I ell em preguntà: "Has visto a tu padre. ¿Ha fallecido? Te doy el pésame. ¿Te quieres ir con permiso?". I li vaig dir que sí, però quan anava a sortir de la cantina vaig adonar-me que no tenia ni un cèntim, així que em vaig tornar a girar i vaig tornar cap al tinent i el capità. I els vaig dir: "Perdone, mi teniente, le quiero pedir un favor, si me puede dejar 30 pesetas para el tren, que cuando venga se las devuelvo". El capità se'l mirava atentament. Me les va donar. I jo pensant com les hi tornaria... Però tot just tornat del permís em va arribar un gir de 500 pessetes que m'havien enviat des del servei d'automobilisme. Vaig pagar el deute i aquell dia, amb els amics al bar, vaig ser el rei.

»El capità m'insistia que em reenganxés. Jo li deia que com em podien dir allò després de tres anys i mig de mili (sense comptar els anys als camps de concentració). I em van enviar cap a intendència, al parc de Barcelona, per a fer d'assistent d'un alferes que era l'amo d'una farmàcia a la plaça Reial. Em cuidava d'anar a casa seva al matí, baixar les escombraries, buscar la llet, el pa. I al migdia havia d'anar al *cuartel* amb una sèrie de carmanyoles i agafar el ranxo perquè mengés tota la seva família. Jo n'estava fart, i més d'un dia no els hi portava amb l'excusa que se m'havia fet massa tard; ells es queixaven i l'alferes em deia que tenia sort de l'àvia, que no acceptava que se'm castigés, que si no, no sortia de la *trena*.

»Quan em van llicenciar em vaig trobar amb una mà al davant i l'altra al darrere. Què faria jo, ara? Havia acabat el camp de concentració, la mili, i treball no me'n donaven perquè encara era "rojo". Però per fortuna la meva germana treballava, ja des d'abans de la guerra, en una distribuïdora, i al cap del temps parlà amb el seu director, que finalment acceptà po-

sar-me de mosso per a repartir els diaris amb una bicicleta i altres petites feinetes. De mosso vaig passar a mosso especialitzat, d'aquí a dependent i després a dependent major. I amb trenta-tres anys vaig pujar de cap i per acabar-ho d'adobar l'empresa em va escollir com a delegat i d'aquí delegat vocal jurat. I ja a dins del "sindicato amarillo", em van fotre com a vocal nacional. Però al mateix temps, mentre prosperava laboralment, m'havia fet sindicalista de veritat, anarcosindicalista de la CNT. I allí sota mà treballava, teníem reunions clandestines per pisos, repartíem la *Solidaritat Obrera*. Era al començament dels cinquanta. I em vam fer president de ràdio, premsa i televisió. Fins i tot una televisió estrangera (no recordo si anglesa, holandesa o belga) ens va filmar. Jo sortia vestit de cenetista amb la bandera... En tenia una còpia, però la meva germana, espantada pel perill que suposava que ens la trobessin, un dia la va destruir. De les meves activitats recordo especialment un dia que anàrem a rebentar una reunió del "sindicato amarillo", presidida per l'Adolfo Suárez (1932-2014). I de com vaig sentir de prop els xiulets de les bales que em van disparar els grisos».

La narració de l'Antonio s'interromp aquí.

L'Antonio morí al seu domicili del Poble Sec, als vuitanta-sis anys, a la mateixa cambra on més de mig segle abans havia mort el seu pare. El càncer de pròstata deixà de respondre a la medicació, a les distintes línies hormonals, i la malaltia s'estengué ràpidament als ossos i a d'altres òrgans. El seu dolor se'm va fer difícil de controlar ambulatòriament, però amb la ràpida i eficient col·laboració de l'equip PADES de la zona va gaudir d'una mort d'aquelles que anomenem digna, envoltat de la seva dona i els seus tres fills.

Sempre em recarà no haver-li dedicat prou temps i que el relat que em feia de la seva vida s'interrompés massa aviat. Però alhora desitjo que, amb la publicació d'aquestes pàgines, allò que em va confiar quedi escrit i se sàpiga, com ell desitjava.

A principis de gener del 2004 va ser la darrera vegada que vaig anar a casa seva a enregistrar la seva narració. Aquell dia em va re-

bre una dona, que vaig suposar que seria filla seva i que tenia la particularitat de presentar una paràlisi facial, amb una asimetria de la cara per afectació del nervi facial. Tretze anys després, repassant la història dels pacients que hauria de visitar l'endemà, mentre anava fent resums, vaig trobar el cognom, poc comú, d'una nova pacient, que m'era familiar. Era el de l'Antonio. L'endemà el pressentiment es materialitzà amb aquell rostre, encara amb la paràlisi. Era la filla de l'Antonio, amb una malaltia sense possibilitat de guariment, que venia per a la valoració d'una pal·liació.

Novament em trobava que l'atzar, els relats dels protagonistes del llibre més que el destí, m'interpel·laven de forma inequívoca sobre la història de l'Antonio, perquè una vegada per totes acomplís el meu compromís i deute amb ell de donar-la a conèixer. En una de les visites de seguiment a la filla li vaig demanar com estava la mare. Em va dir que bé, que vivia sola en aquell pis que jo havia visitat diverses vegades i que era totalment autònoma. Sense pensar-m'ho gaire li vaig demanar si creia que podria parlar amb ella per acabar de completar alguns dubtes que m'havien quedat del testimoni de l'Antonio. No m'hi va posar cap objecció i dies després feia la primera trucada per finalment trobar-nos al mateix pis, al mateix menjador on sempre parlava amb l'Antonio, el divendres 12 de gener del 2018. La primera pregunta va ser com havia conegut el seu marit. Aquest va ser el seu testimoni:

«Primer vaig conèixer el germà, que era de la meva mateixa edat. Es deia Fernando i venia al meu carrer, el carrer de Las Huertas. Venia i llavors podíem ballar a les escales, a la part que era més ampla. A totes les noietaes ens agradava ballar. Era com ens podíem divertir. El seu germà era molt ballador i així ens vàrem anar coneixent. Com que la germana era modista, vaig anar un dia a casa seva a fer-me un vestidet i llavors vaig veure el meu futur marit i em va agradar. Jo tenia llavors quinze anys, vaig néixer l'any 30. Ell llavors estava acabant el servei militar i feia la intendència a un tinent que vivia a la plaça Reial. Quan estava fent la mili a Figueres els van dir si volien anar a la División Azul o a Guinea i ell va escollir el segon. El meu germà va anar a la División Azul i el van ferir i

va tornar. Tots els seus amics van morir-hi.

»Jo treballava en una parada de carn de cavall i el veia passar. I vaig anar trobant-lo al Rialto, on anava a ballar. I vàrem anar ballant i ballant... Allí el vaig conèixer. Feien ball cada dia. A mi a vegades el porter no em deixava entrar perquè era massa jove. Ell era nou anys més gran que jo i no em feia gaire cas, però jo, decidida com soc, vaig anar passant. Però als divuit em vaig quedar embarassada d'ell i la meva família em va enviar a Figueres amb la meva padrina. Finalment van decidir que ens havíem de casar i ho vàrem fer a Santa Madrona. Aleshores ell treballava a l'Editorial Francesa, a la Zona Franca. Es va ficar dins del sindicat vertical i es van fer els pisos de Sant Andreu de la Coca-Cola i ens en van donar un. Al sindicat vertical va esdevenir aviat el líder, demanant coses per aconseguir millores per a tots. Els vàters eren aquells dels dos peus i el forat i ell va aconseguir que en possessin de moderns. També que donessin bates als treballadors. Va fer tantes coses, entrava i sortia, anava a reunions a Madrid, fins al punt que els mateixos companys immigrants que defensava el van començar a envejar i rebutjar. Fins i tot els aconseguia emprèstits de l'empresa a retornar més endavant. Com que no sabien escriure, ell els hi feia. Va ser el gerent qui li va dir: "Vostè va donant la cara per tots, però el trauran fora"».

A la meva pregunta sobre l'afiliació a la CNT, ella em va respondre que no recorda que s'hi afiliés, però sí que hi compartia idees:

«Ell era d'una cosa que mai podrà ser: l'anarquisme. Quan me'n parlava jo li repetia: "Que no veus que això ve de temps molt antics i que mai podrà ser?"».

Li vaig demanar per aquella manifestació que l'Antonio em va començar a explicar que li varen tirar molts trets. Aquesta va ser la seva resposta:

«Va ser una manifestació a favor dels socialistes, del "cara gos" que jo li dic, a Mataró. La policia va anar darrere d'ells

fins a Barcelona i entre Aragó i passeig de Gràcia van fer una manifestació impressionant. Van donar la cara per aquest "cara gos", que va arribar a president de govern i que fa anys que va sortir de la política i viu com un milionari. Quan surt per la tele i mostren o expliquen la vida que duu, encara avui li dic a "l'Antoni": "Mira, què et sembla? Veus on està aquest ara? Que tu vas acabar sent milionari? Si no pares atenció t'engueguen un tret..."

»Perquè jo no vaig seguir mai la política, perquè tenia feina i els nens, però ara vas pensant les coses i dius: també l'haurien pogut matar, a ell. I què hagués sigut de mi i els nens, algú m'hauria donat alguna cosa? Ell, encara que era de pensament anarquista, agraïa molt al Suárez que li aconseguís que li paguessin una paga com a expolícia de la Generalitat.

»Es va morir el dia 6 de febrer, ara en farà anys. I la meua filla? No ve per a no haver de pujar l'escala, perquè no pot. A casa seva té ascensor. Ahir em va dir que miraria de venir, que faria un esforç per a dur-me una cosa. Duu el cabell molt curt. Ella ja m'ho diu, que d'això no se'n sortirà. Acaba de fer els setanta, va ser la primera que vaig tenir. Sí. Ara l'hi dic. Jo no m'hauria casat, però eren altres temps. No com ara quan una dona jove vol tenir un fill. No m'hauria casat, jo em sentia molt jove. I a partir d'aquí tota la vida treballant, escolti, que no he parat. Darrera hora a la peixateria del meu fill. Les dones com jo, del meu temps, no hem gaudit de res i hem tingut una joventut molt dolenta. No sabíem res. I els homes als toros, al futbol i anar a ballar. Eren les tres feines que tenien. Però tot i això ell era un bon pare, sempre ho va ser».

La lucidesa de la vídua de l'Antonio, la seva rebel·lia davant de tanta hipocresia social i política em cridà l'atenció. El seu testimoni completava part del que l'Antonio no em va poder explicar. La filla gran d'ambdós va morir al cap de pocs mesos d'acabar aquesta conversa. Assistida, com en el cas del seu pare, pel professional i eficient equip de PADES de la seva zona. El nostre tractament tot just va pal·liar part del dolor dels estralls de la malaltia. Així es tancava de forma definitiva el testimoni de l'Antonio.

III

L'HOME RELIGIÓS: MARC TAXONERA

Es digué Jordi Taxonera i Comas (12/09/1919 - 19/12/2014), però la majoria el coneixiem pel seu nom de religiós: pare Marc. Nascut al barri de Gràcia, havia estat batejat a la catedral de Barcelona. Va ser un monjo benedictí que, entre d'altres tasques, va dirigir la biblioteca i l'arxiu del monestir de Montserrat i va dur a terme una fecunda labor de col·laboració en el món cultural i en la promoció i defensa de la dignitat humana. En aquesta lluita pels drets humans representà el monestir de Montserrat en casos de cruel repressió política davant de governadors civils franquistes de Barcelona com Tomás Garicano Goñi (1910-1988) i el sinistre Rodolfo Martín Villa. Durant prop de cinquanta anys els successius abats li varen fer confiança com a representant del monestir. Va ser una de les cares visibles de l'actitud de reconciliació de Montserrat, com a representació de l'Església catalana, enfront del drama de la Guerra Civil i la llarga postguerra. Voluntat iniciada per l'abat Escarré (1908-1968) l'any 1947 amb els actes en català de l'entronització de la Mare de Déu.

L'activisme de Montserrat a favor de la dignitat de la persona i en contra de la pena de mort el va portar a intercedir per detinguts i torturats a la comissaria de Via Laietana per la brigada social dels germans Creix, i a acompanyar també alguns dels darrers afusellats pel franquisme, com Salvador Puig Antich (30/05/1948 - 02/03/1974) o l'etarra Juan Paredes Manot «Txiqui» (20/02/1954 - 27/09/1975). S'ha escrit que només els monjos de Montserrat van donar un suport explícit i decidit a la família de Puig Antich en aquell tràgic tràngol. I que la persona que representava el monestir va ser el pare Marc. Ell, discret i humil, afirmava que tothom va estar en contra de la pena de mort d'en Puig Antich, tot i que alguns par-

tits no el veien de la seva «corda» per la seva pertinença a un grup armat anarquista. Que va haver-hi postures molt decidides, com la del Col·legi d'Advocats i, especialment, la del seu degà. També el Grup Cristià de Promoció i Defensa dels Drets Humans, integrat per l'abadia de Montserrat, els jesuïtes, els caputxins i representants episcopals, va actuar en el cas. Afegí que si des de Montserrat sempre es van oposar a la pena de mort, era per òbvies raons religioses i ètiques, però en el cas d'en Puig Antich, a més a més, hi havia un component emocional: la mare d'en Salvador havia estat mestra, a Igualada, de l'abat Cassià Maria Just (22/08/1926 - 12/03/2008), i existia un gran respecte i estimació entre ells. Això va fer que Montserrat tingués una coneixença directa de la situació. En una entrevista sobre aquesta qüestió, el pare Marc deia:

«Quan ja estava condemnat a mort, el pare abat va telefonar a l'abat primat benedictí, que dirigia la universitat benedictina de Roma, per a demanar-li que intervingués davant la secretaria d'Estat vaticana perquè la Santa Seu fes una petició d'indult. Ens consta que ho van fer, però ja coneixem el resultat de la petició».

El pare Marc es va singularitzar també en fets com ara els preparatius de la constitució de l'Assemblea de Catalunya i la creació del Grup Sant Jordi. Va ser un dels motors en l'acolliment de grups que s'aixoplugaren al monestir durant la dictadura, en ocasió de la tancada d'intel·lectuals, el desembre del 1970, i en la fundació de Convergència Democràtica de Catalunya, el novembre del 1974. I va ser un dels fundadors, per delegació de l'abat de Montserrat, del Grup Cristià de Promoció i Defensa dels Drets Humans (1969-1978) i membre del comitè executiu de Justícia i Pau de la diòcesi de Barcelona (1973-1984). Així mateix, l'any 1974 es va encarregar de la coordinació de les gestions per a la creació del Centre d'Estudis Catalans a la Universitat de la Sorbona-París IV, que finalment es va inaugurar el 1977. Era membre del consell d'administració d'aquest centre i va fer gestions per a la creació d'una càtedra de català a la Sorbona, que es va aconseguir el 1991. Els anys 1974-1977 va ser membre, també en representació de Montserrat, del comitè executiu

del Congrés de Cultura Catalana. Va ser president de la comissió liquidadora del congrés i membre creador del Patronat de la Fundació Congrés de Cultura Catalana, del qual fou vicepresident. El 4 de febrer de 1977 el govern francès li va concedir la condecoració «Ordre des Palmes Académiques», guardó que premia acadèmics i personalitats en els camps de la cultura i de l'educació. A més, va participar en la creació de la Coordinadora Catalana de Fundacions (1978-1993) i del Centre UNESCO de Catalunya. En aquest darrer va sovintejar Carles Muñoz i Espinalt (1920-1993), independentista quan gairebé no n'hi havia i creador de la teoria de la "Psicoestètica" de qui li va impressionar el seu fort carisma i humanitat. Em destacà puntualment que excepcionalment mai va utilitzar aquest gran carisma en benefici propi si no al contrari, formant professionals de diferents àmbits i disciplines.

Va ser un dels fundadors de l'Associació d'Arxivers de Catalunya (AAC) i des del 1985 va formar part de totes les seves juntes directives. Des del 1994 fins a gairebé la seva mort, va ser membre del jurat per a la concessió del Premi Internacional Ramon Llull. El 26 de juny del 2000 el Govern de la Generalitat de Catalunya li va concedir la Creu de Sant Jordi. Una activitat que fa pensar en una capacitat de treball formidable. La seva implicació cultural i social era tan àmplia i abastava tanta profunditat i extensió que existia una frase feta sobre el tema que em va explicar Manuel Sayrach mentre l'entrevistava sobre la vida del seu pare, Manuel Sayrach i Carreras (10/1/1886-1937): «Si vols saber-ho, en això els únics que et poden orientar, o saber on adreçar-te, són el pare Marc o en Manent». O el fet que l'enyorada Montserrat Roig (13/06/1946 - 10/11/1991) el rebategés encertadament com «l'omnipresent» pare Marc.

Per a mi, el pare Marc, a més, ha estat des de sempre una referència. Aquella referència propera que el meu pare, Antonio Casas i Taxonera (1929-1988), els tiets, la família tota, al voltant de la taula de Nadal i de Sant Esteve, treien invariablement a la conversa: el cosí monjo de Montserrat. Amb una estreta relació amb el pare abat, deien orgullosos!

Però no va ser fins molts anys després, transitant per l'adolescència, que m'hi vaig començar a apropar. Alt, molt i molt alt. Magre, molt magre. Impressionava amb el seu hàbit de monjo, però

potser ho feia més encara amb el seu vestit fosc quan es movia per Barcelona o per on li demanaven els encàrrecs de representació del monestir. Un home de pau, mesurat però alhora enèrgic, sempre acollidor en les visites que li feia la família. Ulleres de pasta emmarcaven unes orelles grans, amb personalitat (tret físic característic dels Taxonera, que recordo també en el meu pare), i uns ulls menuts, d'esguard esclatant, viu i rialler. La veu pausada, amb un timbre i to inconfusibles, amb una cadència particularment plaent i relaxant.

Els pares ens van dur als quatre germans a Montserrat, fa dècades, i en una d'aquelles sales rere la porteria del monestir ens el van presentar. Demanava per tot i per tothom, i encara que la conversa anés cap a temes fútils, era capaç de parlar-ne de qualsevol, fins els de més actualitat, com ara el futbol. Li recordo la premonició, en el primer any d'en Maradona en el Barça, que una persona tan jove, amb tants diners i tan poc nivell cultural, tindria un molt mal futur.

Anys després, mentre jo estudiava Medicina, el vaig freqüentar. M'atreia especialment aquella intel·ligència àmplia, oberta i diversa, que sense compartiments estancs ho abastava tot. I em vaig sentir especialment orgullós de saber que el primer document datat escrit en català, d'uns anys abans que les *Homilies d'Organyà* (1204?), l'havia trobat ell, en les cobertes d'un llibre molt antic, crec que del segle XIV. Em va explicar que era un costum d'aquella època utilitzar documents o llibres vells per donar volum a les cobertes dels nous llibres. Desconec si en les dècades posteriors a aquella conversa s'ha descobert cap altre document més, escrit en català, anterior al que ell descobrí i que es custodïa a l'abadia de Montserrat.

En aquelles visites que li feia s'interessava pels meus estudis, per les meves inquietuds, i li plaïa especialment la meva afecció envers els llibres i les meves primeres passes en la història de la medicina amb la meva tesi doctoral, dirigida pel catedràtic i poeta Felip Cid (1933-2015), i envers el primer llibre que vaig publicar a partir d'aquella mateixa tesi. No oblidaré el dia que em va dur a fer una breu visita a la biblioteca del monestir, a les rengleres metàl·liques de milers i milers de documents que ell havia aplegat en el llavors millor i més complet arxiu sobre la Guerra Civil Espanyola. Quina felicitat vaig sentir contemplant les dues pintures de Josep Maria Sert (21/12/1874 - 27/11/1945) que decoren part d'aquella biblioteca!

Cremant etapes afegiré que, apropant-se l'examen MIR, el pare Marc va afavorir que m'acceptessin a les cel·les interiors del monestir per a fer un necessari recer d'estudi i, si volia, també espiritual. Foren deu dies intensos, amb més de deu hores de colzes cada dia, d'estudi de llibres, revistes i apunts que vaig pujar en una gran i pesada maleta negra. Amb temps també per a enriquidores converses amb altres estadants i amb un monjo que ens acompanyava. Gaudíem, així mateix, mentre menjàvem en silenci, de lectures sagrades o de llibres de tot tipus, entre els quals destacaria el d'un educador de carrer del qual recordo especialment el relat de les salvatjades comeses per una colla de *pijos* de la zona alta de Barcelona en la dècada dels vuitanta. I també les memòries de la filla de Stalin. Aquell recer m'ajudà a aprovar l'examen de MIR, transcendental per al meu futur com a metge i com a persona.

Ja casat i ja com a resident, encara vaig visitar sovint el pare Marc per a demanar-li el seu consell i suport. I posteriorment, com a especialista en oncologia radioteràpica, vaig tractar un germà seu i em va copsar la intensitat del dolor que traspuava el seu rostre a mesura que el procés avançava i els meus esforços es feien ineficços i estèrils per aturar la malaltia. Tot i que, com ja hem comentat, representà el monestir durant força anys, no era pas el clàssic «diplomàtic» o negociador del qual no endevines res del que pot pensar. Ell era, només de veure'l, totalment transparent. No podia amagar, ni deixar de mostrar, les seves emocions o vulnerabilitat. Probablement aquest fet i la seva gran corpòria el feien tan impac tant i infonien tant respecte a tothom. Ho amania tot amb cert aire de tímidesa, que personalment vaig atribuir a aquell noi de setze o disset anys que visqué des de dins, amb perill proper de mort, la Guerra Civil. Aquell noi que, malgrat la seva evolució a home adult, el seu compromís conscient de dedicar-se a cercar Déu i a defensar la dignitat humana, va restar dins seu inalterable.

En la darrera conversa enregistrada a Montserrat, concentrat jo per enèsima vegada en una nova versió d'aquest llibre, ell s'apropava als noranta-quatre anys, tenia problemes d'esquena, coixesa i no hi veia gens d'un ull com a conseqüència d'un glaucoma (un augment mantingut de la pressió ocular) que havia passat desapercebut en la seva evolució fins que havia estat massa tard. Però

seguia intel·lectualment sencer, atent i preocupat per tot allò que passava al món i de forma especial a la seva terra: Catalunya. I per a mi continuava sent una referència culta d'humanitat, religiositat, compromís i ètica.

Fill de Ramon Taxonera i Santasusagna (1900-1957), conegut metge i polític de la Lliga Regionalista, i de Francisca de Paula Comas i Comas, li atragué de ben petit la vida religiosa. I probablement va ser la Guerra Civil, quan tenia tan sols setze anys, que bufetejà amb violència el seu esperit en observar la crueltat i la intransigència de moltes de les persones abocades al sagnant conflicte. Els valors morals rebuts a casa seva el porten a reflexionar, a plantejar-se la necessitat de creure en Déu, d'esperar una vida amb més ètica per a tothom. La seva família i ell (i això va passar amb molta més gent del que encara avui enganyosament s'explica) es van trobar entre els dos bàndols. Per una banda eren persones molt religioses i d'altra banda tenien, des de generacions, unes fortes conviccions catalanistes. La seva casa és saquejada i Ramon Taxonera surt de Barcelona per a salvar la vida. Si s'hagués quedat i hagués sobreviscut miraculosament a la persecució per les seves creences religioses de ben segur que hauria estat assassinat pels franquistes pel seu tarannà català, com va succeir a d'altres membres de la Lliga Regionalista.

El pare Marc va ordenar per a mi el seu testimoni, els records que servava d'aquells dies de sang, odi i mort.

«Manuel Escorza del Val (Barcelona 1912 - Valparaíso 1968), cap d'investigació de la CNT-FAI, estava instal·lat al despatx d'en Cambó, al carrer de la Via Laietana número 30, i no passava res, ni mataben ningú a Barcelona, que ell no ho sabés. Pel cap baix se li atribueixen directament unes 4.000 morts. Li tenien por els seus mateixos camarades de la CNT, ja que està comprovat que va fer matar persones del seu sindicat, com José Gardeñas, de la branca de la construcció, i un altre cenequista anomenat Fernández, que era el president del Sindicat de l'Alimentació. Era un individu amb certa formació cultural i amb una gran força de voluntat. De petita alçada, anava amb unes grans alces a les sabates i necessitava crosses per

a desplaçar-se, amb gran dificultat, ja que havia tingut una poliomièlitis que li havia deixat seqüeles de paràlisi infantil en ambdues cames. En les memòries de Joan Garcia Oliver,⁶ (1901-1980), també anarquista, se'l descriu, per la seva crueltat, com un "tullido de cuerpo y de alma".

»Parlar de tot el que li va passar al meu pare és una manera d'explicar què van ser aquells mal anomenats incontrolats, que fins i tot cobraven un sou de 12 pessetes de la Generalitat. Al pare el van començar a perseguir per ser de la Lliga, exactament per ser president de la Lliga Regionalista de Gràcia. Probablement hauria d'haver marxat abans, però no es podia imaginar de cap de les maneres el que acabaria passant. I es podria dir que va arribar a salvar la vida pels pèls.

»El dia 19 de juliol, *La Veu de Catalunya*, que era el diari de la Lliga, publicà un editorial en contra del cop militar. Però a la nit ja perseguïen tots els que pertanyien a aquell partit. Aquest text, l'editorial, és difícilíssim de trobar, ja que aquell dia els diaris no van sortir. Finalment, però, en vàrem localitzar un. No van arribar ni als subscriptors ni caldria dir que tampoc als quioscs. I després de la guerra són fàcils d'imaginar les raons per les quals van restar tan ben amagats.

»Al meu pare el 19 de juliol el va sorprendre a Barcelona. Havia d'estar amb nosaltres, amb tota la família, a Cantonigròs, que era on passàvem els estius. Romania a Barcelona perquè aquell mateix dia hi havia d'haver eleccions al Col·legi de Metges. Però ja a la matinada va tenir lloc el cop d'estat i, per tant, de les esmentades eleccions, res de res.

»Va veure, des de casa, com començava tot. Des dels Jardinetes de Gràcia, al "Cinc d'Oros", veïé com els militars eren rebutjats per la policia. Ell era metge municipal però no exercia. Tot sortint de casa ja es va trobar un cotxe amb guàrdies d'assalt (la policia de la Generalitat), on anava Jaume Miravittles (18/02/1906 - 10/11/1988). Es va identificar com a metge municipal i, preveient com de sagnants havien de ser aquells

---

6 Juan GARCÍA OLIVER, *El eco de los pasos*, Madrid: Ruedo Ibérico, 1978.

dies, va demanar que el duguessin al dispensari del carrer Sepúlveda cantonada amb Muntaner. Allí cap a la tarda-vespre es va trobar amb un dels seus caps de la sanitat municipal, el Dr. Seguí, que tenia una clínica a prop del santuari de Sant Josep de la Muntanya, al barri de la Salut.⁷ Aprofitant aquelles instal·lacions van muntar un centre hospitalari per als ferits que hi havia hagut com a conseqüència del cop d'estat. I va restar-hi, anant a casa només una estona per a destruir papers i documents que el poguessin comprometre per pertànyer a un partit de dretes, però sense quedar-s'hi a dormir. El dia següent, amb uns cotxes d'un grup d'Estat Català, i amb un altre metge amic de la Creu Roja que també tenia la família estiuellant a Cantonigròs, varen venir a veure'ns, però havent-se d'aturar —com ens explicaren— a cada poble per a passar el vistiplau de cada comitè local. Va pujar dos o tres cops més, fins que cap als volts del 15 d'agost ens varen dir a la família que havíem de baixar ràpidament cap a Barcelona a reunir-nos amb ell, que estava amagat perquè el volien matar. »Vaig saber, més endavant, com varen ser, més o menys, els fets. Estant al dispensari mèdic de Sepúlveda va sortir, providencialment, una estona, i en retornar es va trobar un dels empleats que l'esperava fora per prevenir-lo que ja l'havien anat a buscar els "incontrolats" i que, en no trobar-lo, digueren que ja tornarien per ell. Immediatament va anar Muntaner amunt tot just per veure que, per l'altre cantó, arribava la criminal comitiva per detenir-lo. M'explicà també que davant del dubte de si l'havien vist fugir va agafar un tramvia en una direcció determinada per tot seguir baixar i anar cap a l'altra

---

7 Aquesta clínica encara està dempeus, actualment s'utilitza com a seu del PADES de Gràcia i està al número 47 del carrer Mare de Déu de la Salut. Fins ben entrada la dècada dels vuitanta encara va conservar el nom de Clínica Seguí i s'hi seguien fent petites intervencions i radiografies per a diverses mútues privades. Fa uns anys s'hi va realitzar una ampliació per acollir un centre de convalescència de Mutuam, on l'esmentat grup de PADES i altre personal sanitari duen a terme una tasca d'excel·lència en el seu camp.

banda. El meu pare era director mèdic de l'Agrupació Mútua, mentre que el secretari general d'aquesta associació d'assegurances era Joan Soler i Bru (1888-1954), diputat també al Parlament de Catalunya per Esquerra Republicana de Catalunya. En Soler i Bru li va proporcionar protecció enviant-lo amb un cotxe amb dos guàrdies d'assalt cap al lloc on hi havia la seu de les milícies d'Esquerra Republicana, en una torre situada a la cantonada del que és avui el carrer Diputació amb Rambla de Catalunya,⁸ i que anteriorment havia estat una escola de monges. Va restar-hi una hora i, quan va baixar, en Soler i Bru li va demanar si tenia algun lloc per amagar-se a Barcelona, per tot seguit afegir que a partir d'aquí no ho volia saber. Que el portaria allí on ell li digués però que no volia saber res més. I per afegir: "I tu amaga't de seguida, perquè tenen l'ordre de quan et trobin matar-te sense passar per cap comitè ni cap altra mena de judici..."

»Tems després vaig pensar que els incontrolats no ho eren tant, ja que, tot i que pertanyien a grups diferents, els d'Esquerra Republicana sabien molt bé quin era el futur que esperava al meu pare si queia en mans dels anarquistes.

»Es va fer portar a la plaça Adrià, a la clínica del Dr. Bretón, que estava a la cantonada Hercegovina amb Muntaner. D'altra banda, nosaltres, la família, de Cantonigròs vàrem anar cap a Viladecans.

»Tot seguit ell es va fer preparar uns passaports mitjançant la Conselleria d'Economia per a marxar cap a Holanda amb la família. Tan bon punt els anarquistes es van assabentar que havia aconseguit escapolir-se van anar a casa seva i, després de regirar-ho tot, van començar a robar coses de valor. La portera va avisar un cosí del meu pare que, fent via, va trucar als guàrdies d'assalt de la comissaria de policia de Via Laietana per informar-los que uns desconeguts estaven robant al pis. I aquell mateixa portera li explicà que va ser testimoni de l'es-

---

8 En el mateix espai que ara ocupa, a la mateixa cantonada, l'Hotel Calderón a Barcelona.

cena que s'esdevingué quan arribaren els guàrdies d'assalt a l'entrada i tot just sortien els anarquistes amb tot allò que havien robat. Que les seves primeres paraules cap als malfactors que marxaven amb el botí van ser: "Per què l'heu deixat escapar viu, el Taxonera?".

»Els anarquistes van dominar-ho tot, es van fer els amos (en Companys no va fer res!) creant el Comitè Central de Milícies Antifeixistes i van quedar instal·lats, sota el comandament d'un tal Dionisio Eroles (02/11/1900 - 1940), a la comissaria central de la policia de Via Laietana, fins al punt que el secretari general d'Ordre Públic de la Generalitat, que l'any 34 havia perseguit i detingut algun anarquista, va haver de fugir perquè no el matessin com a venjança. Es deia Josep Vidal i en començar la guerra va salvar molta gent, entre ells alguns monjos de Montserrat. Va quedar també un tal Aurelio Fernández (1897-1974), que tenia un equip d'investigació a la Gran Via, molt a prop de plaça Catalunya, i després, com ja t'he comentat, a casa d'en Cambó, Manuel Escorza del Val, que decidia a qui s'havia de matar. Tenien les patrulles de control, que es dividien Barcelona entre deu o dotze grups on participaven tots els partits polítics, però on tan sols actuaven els homes de confiança de l'Escorza. Se'ls donaven ordres molt concretes i específiques sobre qui s'havia anar a buscar a casa seva, treure'l i liquidar-lo. No estan encara publicades —però existeixen, perquè s'han trobat— totes les ordres amb els noms i les adreces de la gent que aquell "estrafet de cos i d'ànima" va ordenar anar a buscar per assassinar. Es veu que qui ha treballat aquesta documentació no troba editor. Jo dic i insisteixo que és molt important que es publiqui, perquè hi ha gent que té alguns dels seus familiars que es van donar oficialment —i són encara considerats— com a desapareguts, ja que els seus cossos mai van aparèixer. Perquè, després de la detenció, se'ls emportaven sovint al convent de Sant Elies, a Gràcia, una tristament ben coneguda txeca, darrere de l'Escola Blanquerna, i els tenien allà. La majoria només sortien per ser assassinats a l'Arrabassada. Però també hi havia torturadors que treballaven pel seu compte i miraven d'esbrinar, en-

mig dels salvatges interrogatoris, si hi havia algú amb diners. I si els trobaven, els enredaven, miraven què els podien treure de valor i els asseguraven que si pagaven els lliurarien, sans i estalvis, a França. Però el que feien era dur-los a una altra torre, a l'avinguda del Tibidabo, per a matar-los. I els cossos d'aquests innocents, ara se sap també, els tiraven als forns de la fàbrica de ciment Asland, per a fer-ne desaparèixer fins i tot les cendres. Per la qual cosa encara consten com a desapareguts. Per això és tan important que es publiqui aquell llibre que t'he explicat.

»Entre la documentació que la CNT es va endur a Londres s'han trobat les llistes del que cobraven cada mes les patrulles de control. A les patrulles hi havia representants de diferents partits. En una torre de davant de casa, al passeig de Gràcia (avui Jardinetes de Gràcia) xamfrà amb Bonavista, hi havia instal·lats uns d'Esquerra Republicana que també mataven gent. Ho explica Joan Pons, un representant d'aquell partit al Comitè Central de Milícies Antifeixistes, en unes memòries que va escriure als anys quaranta i publicades ara.»

Finalment, Ramon Taxonera va fugir a França, a la comarca del Rosselló, on va aixoplugar-se amb uns parents. La resta de la família, incloent en Jordi, atès que tenien la casa confiscada, varen viure aïllats per altres parents fins que varen decidir marxar. M'explicà que també hi havia una raó, o una temença, de pes:

«Jo tenia gairebé disset anys i hi havia el risc que em detinguessin a canvi del meu pare o per a forçar-lo que ell es lliurés. Això passava sovint. De vegades els pares apareixien i llavors els mataven a tots dos».

Aquesta darrera afirmació es veu contrastada amb un altre relat d'aquests dies que em va comentar:

«Et parlo d'un veí que també estiujava a Cantonigròs anomenat Eduard Rifà i Anglada (1882-1938). Era un empresari de Manlleu que l'any 1924 va crear la primera emissora de

ràdio d'Espanya i la tercera d'Europa. A més, l'any 1930 va ser nomenat president de la Caixa d'Estalvis de Manlleu. Ja l'any 1935 va estar relacionat amb les primeres proves a l'Estat espanyol amb la televisió.

»Atès el seu càrrec, fugí immediatament, però el seu fill, l'Enric, va romandre gran part de la guerra amagat a la masoveria de la casa. En relació amb ell va passar un fet molt il·lustratiu de com anaren aquells primers dies de sang i foc a la rereguarda republicana, així com de la manera que s'esdevindria la revenja franquista posterior. Gairebé tots els pobles de Catalunya tenien comitès locals d'anarquistes, però Cantonigròs n'era una excepció. Però com que venien grups d'aquests des d'altres llocs propers per a fer diverses malifetes i robatoris, van demanar permís a les autoritats del poble més gran proper per a crear-ne un. Un cop instaurat, la gent del poble, que circulava armada amb fusells de caça, va nomenar democràticament un d'ells com a president. Al cap de poques setmanes li van comunicar del poble veí de Santa Maria del Camí que havia d'anar a cercar i entregar l'Enric Rifà, ja que no havien pogut agafar el seu pare, per enviar-lo a Barcelona, on era evident quina seria la seva sort. La masovera (que era qui l'havia amagat) va fer reflexionar el president del comitè local que entregar-lo era la mort segura per al jove Rifà i significava tocar-se les mans amb la sang d'un innocent. Així que van decidir fer-lo marxar i dir davant del comitè de Santa Maria del Camí que se'ls havia escapolit. Com a conseqüència d'aquesta fugida d'en Rifà fill, el comitè de Cantonigròs va ser clausurat amb una frase que, avui en dia, i vist el desenllaç afortunat, no deixa de tenir certa gràcia: "Vaja, quin comitè de merda!". »Acabada la Guerra Civil, el president d'aquest efímer "comitè de merda" va ser denunciat per suposats, però inexistents, delictes de sang. I sort en va tenir de la intercessió del capità de sanitat militar Ramon Taxonera, el meu pare (havia aconseguit aquest grau en el cos mèdic del bàndol nacional), que intercedí per ell relatant com havien anat els fets i aconseguint la seva llibertat sense cap tipus de represàlia posterior».

El pare Marc va afegir que al llarg dels anys, mitjançant testimonis puntuals coneguts quan ja era dins del monestir, va anar sabent que tant el seu pare, com especialment la seva mare —aquesta darrera monetàriament—, van ajudar i intercedir per gent que, per pertànyer al bàndol republicà, se'ls volia fer pagar les atrocitats dels mal anomenats incontrolats...

Arribats en aquest punt, farem un parèntesi sobre el testimoni atge del pare Marc per transcriure un altre relat que em van fer sobre els «incontrolats» que té com a font original Sir Selwyn Lloyd, ministre d'Afers Exteriors de Winston Churchill (1874-1965), i que tingué un impacte probablement significatiu tant en la Guerra Civil com en la pervivència del franquisme. John Selwyn Brooke Lloyd, baró Selwyn-Lloyd (28/07/1904 - 01/05/1978), va ser un polític anglès del Partit Conservador. Va ser escollit a la Cambra dels Comuns representant Wirral a les eleccions generals del Regne Unit del 1929. Quan els conservadors recuperen el govern, l'any 1951, amb Winston Churchill, Lloyd esdevé ministre d'Estat de Relacions Exteriors i de Defensa (1951-1954). De l'any 1955 al 1960 va exercir de secretari de Relacions Exteriors. L'any 1964 serà Lord del Segell Privat i líder de la Cambra dels Comuns durant un any, i posteriorment en serà escollit per segona vegada (1971-1976).

Anant ja a les confidències sobre els escamots dels mal anomenats «incontrolats» de la zona de Sant Feliu de Guíxols, Lloyd va circumstanciar l'assalt a una de les cases dels «rics» de la zona. Era la llar d'una anciana anglesa que vivia sola amb dues persones de servei. Després de robar-li i destrossar part d'aquella casa, els lladres marxaren, afortunadament, sense assassinar-la, al revés de com havia passat —i passaria— a tants indrets de Catalunya. Pocs dies després arribà un navili amb bandera anglesa, des d'on es farien a la mar dues grans barques amb mariners armats. Es visqueren moments de tensió quan els mariners començaren a recollir les escasses pertinences de la senyora i a ella mateixa per escortar-la cap al vaixell davant dels «incontrolats» que havien acudit. Els «valents» incontrolats d'aquella localitat sospesaren encertadament que no era el mateix atropellar una velleta indefensa que plantar cara a més d'una dotzena de mariners armats amb cara de pocs amics, i es

mantingueren apartats observant fins que el vaixell, els mariners i la senyora marxaren. Aquesta velleta, segons l'exministre anglès, era cosina germana de l'esposa de Winston Churchill. No cal explicar com va córrer per l'alta burgesia de Londres la notícia sobre tot el que havia patit aquella fràgil dona i sobre els assassinats, d'alguna manera consentits per les autoritats republicanes. I el relat no acaba aquí. Quan representants del govern de la República acudiren per buscar el suport del govern anglès per al legítim govern d'Espanya, l'esposa de Churchill i les seves amigues ja els esperaven i els reberen a fora amb xiulets, expressant així el seu rebuig. Segons explicà Lloyd, Churchill, tot i que al principi estava dubitatiu sobre si ajudar o no la República, atesa també la implicació alemanya i italiana en la Guerra Civil, en el moment que els representats legítims es trobaren amb ell ja havia decidit que no intervindria.

L'amic del polític anglès que em va explicar les seves confidències em demanà que servés el seu anonimat. Però no em puc estar d'explicar una mica més del que em confià:

«Sir Selwyn Lloyd era un gran amic de La Gavina de S'Agaró i un enamorat de la Costa Brava. Quan es va jubilar va venir sovint a aquest hotel, a la suite 113. Era la seva preferida, s'hi havia allotjat sovint anteriorment i l'alternava amb una cambra que li deixaven dins la casa de la família Ensesa, la Senya Blanca. Allí Franco i els seus representants van tenir reunions secretes amb Sir Selwyn Lloyd (com a representant del govern anglès, que al seu torn informava l'americà), i com a conseqüència varen sortir acords que feren que la història d'Espanya es desenvolupés com la coneixem. Van indicar a Franco de deixar d'hereter el Borbó Juan Carlos I, i que calia canviar el govern de falangistes i excombatents per un de tecnòcrates de l'Opus Dei. I li van fer reblar el clau amb el nomenament d'un ministre de Defensa, Manuel Díez-Alegría (1906-1987), el germà del qual era el representant dels jesuïtes a Espanya».

No he trobat cap referència històrica directa ni d'aquestes estades de Franco a S'Agaró ni sobre una implicació tan directa d'Anglaterra forçant-lo als canvis de ministres espanyols a finals de la

dècada dels cinquanta, llevat del que s'apunta en el llibre *La economía política del franquismo (1940-1970)*, de Manuel Jesús González (Tecnos, 1979). Aquesta anàlisi sembla subscriure la confiança de Lloyd:

«El cambio de 1957-1959 fue impulsado desde el exterior por los Organismos internacionales y directa e indirectamente por los EE.UU. En el interior del país la situación económica era grave; pero por sí sola no bastaba para hacer el cambio inevitable».

La segona confiança destacable versa sobre la Conferència de Ialta, sobre les converses que mantingueren allí, a principis de febrer del 1945, Winston Churchill —al qual Lloyd assistí, com ho mostren fotos d'hemeroteca de l'època—, Franklin D. Roosevelt (1882-1945) i Iossif Stalin (1878-1953). En aquella conferència els vencedors es repartiren Europa i en decidiren el futur. Stalin exigí que Franco fos apartat del govern d'Espanya; havia estat estret amic i aliat tant de Mussolini com de Hitler, i tots tres havien estat enemics seus en la guerra espanyola. Al president americà Roosevelt li semblà molt bé aquella petició de «l'amic» rus, fins que Churchill li informà de dues coses que l'americà desconeixia. Primer qui era Franco i en segon lloc que Espanya era a Europa. Va explicar-li també que el futur perill a Europa seria el comunisme i que el general feixista els podria ser útil, com així va ser. Amb aquesta informació americans i anglesos es negaren a acceptar la petició de Stalin i van permetre la pervivència de Franco. La resta ja la sabem tots.

Tornant al testimoni del pare Marc, en una entrevista a la revista *Presència* trobem com es va poder aplegar tota la família Taxonera durant la Guerra Civil:

«Quan vàrem anar cap al Rosselló el pare ja no hi era. Vam saber que després d'haver rebut ofertes per emigrar a Veneçuela o als Estats Units havia optat per passar a Pamplona, a zona nacional. Vàrem retornar a Espanya per Hondarribia i li vàrem telefonar. Ens va venir a buscar. I la primera cosa que ens va

dir va ser: “Aquí també maten els que no pensen com ells”. Un bàndol i l’altre eren iguals. Eren igual d’il·legals els consells de guerra dels uns com els judicis populars dels contraris».

Jordi Taxonera, amb poc més de setze anys, s’adonà aviat que no hi havia un bàndol de bons i un altre de dolents (sí que hi havia un bàndol colpista i un altre dins de la legalitat), sinó que des del principi de la rebel·lió militar gent d’ambdós bàndols mataven sense cap pietat.

«Alguns es pensen que a la Guerra Civil hi va haver els bons i els dolents. No s’adonen que tots van ser dolents. La Llei de la memòria històrica insisteix en aquest maniqueisme. M’indigno davant del fet que fins al moment només l’Església hagi demanat perdó pels seus errors d’acció o omissió a les possibles víctimes, pel suport que va donar a Franco. Però tots els partits i sindicats que existien abans de la guerra van cometre atrocitats innombrables i haurien de demanar perdó. El PSOE, el PCE, la UGT i Esquerra Republicana n’han de demanar. Dels altres ja no en queden.»

El pare Marc, en allò que fa referència a la revisió de sentències o consells de guerra, tant durant la guerra com durant la postguerra, també era força taxatiu:

«El cas d’en Salvador Puig Antich i alguns altres, que no són pas gaires, s’han de revisar perquè ja no tenen res a veure amb la Guerra Civil. És necessari perquè quedi clara la indefensió jurídica en què es trobaven els acusats. En canvi, crec que no s’ha de revisar res de la Guerra Civil, perquè és donar una legitimitat a uns tribunals que no la tenien. I em refereixo als consells de guerra, al Tribunal d’Espionatge i Alta Traïció i als tribunals populars, o anteriorment l’Oficina Jurídica. Per a aquests casos n’hi hauria prou amb una declaració general que digués que tot això era il·legal. Perquè ho va ser...»
»Hem de deixar a la història i als historiadors i esperar que hagin passat uns 150 anys i els nostres besnets hagin mort abans de poder entendre-ho tot. Jo abans em pensava que aquest

període de temps, convenient per a fer estudis històrics, era exagerat, però ho he pogut comprovar amb la guerra del Francès. No hem pogut estudiar de debò com va anar aquell conflicte fins que les famílies han oblidat en quin bàndol van estar els seus besavis».

Que jo sàpiga, el primer que denunciaria aquest maniqueisme dels bons i els dolents que m'explicà el pare Marc va ser Joan Sales (19/11/1912 - 12/11/1983) amb el seu *Incerta glòria*,⁹ un dels grans tresors de la literatura universal de tots els temps i mirall d'imatge precisa del que va ser i va representar la Guerra Civil Espanyola en l'ànima i en la vida de tanta gent. Un altre llibre de Sales escrit durant la Guerra Civil, de correspondència amb el poeta Màrius Torres (30/08/1910 - 29/10/1942), es fa ressò del sofriment que patia la població civil indefensa sota la barbàrie dels falsament incontrolats. I que sovint soldats catalans parlaven de la necessitat de deixar el front i tornar a la rereguarda per deslliurar per les armes, exterminant els covards i assassins, l'adolorida població civil. Amb el convenciment que una cosa semblant passava a la rereguarda «nacional».¹⁰

Ja a Navarra, a la zona nacional, quan en Jordi Taxonera compleix els disset anys, el criden de lleva per anar a la guerra:

«Em van destinar a un terç de requetès navarrès de Roncesvalles que era al front de Madrid, al Alto del León, al davant d'on després s'erigiria el Valle de los Caídos. No vaig arribar a entrar en combat perquè em van declarar inútil temporal a causa d'un infiltrat pulmonar d'origen tuberculós».

La Guerra Civil i el dolor incommensurable que va produir és una constant que marcaria per sempre l'existència del pare Marc. L'any 2008 va ser comissari d'una exposició, a la sala d'exposicions de l'Abadia de Montserrat, de 120 cartells de propaganda del bèn-

---

9 Joan SALES, *Incerta glòria*, Barcelona: Club Editor, 2014.

10 Joan SALES, *Viatge d'un moribund*, Barcelona: Club Editor, 2013.

dol republicà durant aquella guerra. I el títol escollit no podia ser més eloqüent: «Recordar per no tornar-hi». Com tampoc és sobrer recordar-ne les paraules introductòries:

«L'objectiu de la mostra era ensenyar als ciutadans d'avui allò que va significar la Guerra Civil Espanyola. Va representar una tragèdia i va ser el pitjor que pot succeir-li a un país. Tothom va patir, d'un bàndol i de l'altre. Tots patiren injustícies i tothom en va sortir perjudicat.

»Tornar a veure aquelles tràgiques imatges i a llegir aquells eslògans agressius ens ha d'enfortir en el compromís de construir una societat que visqui pacíficament la seva pluralitat i que solucioni les diferències sense recórrer mai a la violència, sinó al diàleg, el respecte per la llibertat i amb la voluntat de conviure també amb les discrepàncies».

En una ocasió li van demanar quina era la raó de la seva dedicació al període històric de la Guerra Civil i a la creació a Montserrat d'un arxiu tan important. A més de l'explicació que l'havia viscut en carn pròpia, amb la persecució i el risc de mort del seu pare, com també la d'ell i la seva família, hi havia igualment una causa molt íntima i personal, des de la seva convicció com a monjo:

«La idea de crear una biblioteca especialitzada en la Guerra Civil Espanyola em va venir per l'experiència personal (jo vaig viure tota la guerra i en els dos bàndols) i per l'interès mateix d'aquella guerra, que és molt important en la nostra història. Algú es pot preguntar la raó que sigui precisament una institució eclesiàstica qui l'hagi formada. Però no ha d'estranyar. A Catalunya, dels 8.362 assassinats entre el 1936 i el 1939, 2.441 eren sacerdots, religiosos (vint-i-tres, monjos de Montserrat)¹¹ i algunes monges. I de la resta, es calcula que el vuitanta per cent van ser assassinats per motius religiosos».

---

11 Bernabé DALMAU, *Els màrtirs de Montserrat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013.

El 29 de gener del 1939 Jordi Taxonera retorna a Barcelona amb el seu pare i pel juny ho va fer la resta de la família. Inicia la carrera de Dret. Es comença a retrobar amb antics amics de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, amb qui havia coincidit a la seva escola, l'Escola Blanquerna. I aquí comença la seva tasca de lluita per Catalunya i la seva llengua, des de dins, manifestant la seva fe i les seves conviccions dins de les primeres misses en català. Va entrar a la Joventut d'Acció Catòlica i va ser vocal escolar i universitari del Consell Diocesà de la Joventut d'Acció Catòlica de Barcelona. Va ser secretari del grup 33 Monturiol de la Federació de Joves Cristians de Catalunya. No finalitzà els estudis de Dret (faria només tres cursos) i l'any 1941 sol·licita la seva entrada a la comunitat benedictina de Montserrat. La regla monàstica de *l'ora et labora* ('resa i treballa') escau molt bé al seu tarannà moral i intel·lectual. Un cop a Montserrat, el pare Marc va seguir els cursos de filosofia i teologia al juniorat del monestir. Va entrar al noviciat el 5 d'agost de 1942, va fer la professió simple el 6 d'agost de 1943 i la solemne el 15 d'agost de 1946. El 28 d'agost de 1949 va ser ordenat sacerdot a Montserrat pel bisbe de Libau (Letònia) Antoni Urbss.

L'any 1943 comença a exercir d'arxiver a Montserrat. Per a situar aquest període continuarem amb la transcripció de l'entrevista realitzada per A. Mayans, M. Casademont i A. Bernal:

«L'any 1943, quan jo acabava de fer la professió temporal, el pare abat Escarré em va encarregar que treballés a l'arxiu, ja que va veure que jo tenia interès en la història. Havia estudiat Dret a la Universitat, i m'havien interessat molt les classes d'història del dret que donava Luis García de Valdeavellano (19/09/1904 - 29/03/1985). Aleshores treballaven a la biblioteca el pare Cebrià Baraut (21/05/1917 - 08/06/2008) i el pare Anscari Manuel Mundó (29/06/1923 - 25/12/2012), que encara era un estudiant com jo. Vaig començar a assumir la responsabilitat de l'arxiu cap als anys 1946-48, quan els pares Baraut i Mundó se'n van anar a estudiar a Roma i em vaig quedar sol. Però pròpiament la direcció de l'arxiu no la vaig prendre fins a l'any 1953, quan vaig tornar dels estudis a París».

Cap a l'any 1950 l'abat Escarré l'envià a estudiar a l'École des Chartes, que era una escola arxivística de màxima rellevància.

«Ja hi havien anat alguns catalans, com Ramon d'Abadal (01/10/1888 - 17/01/1970) i Ferran Valls i Taberner (1888-1942). Jo hi vaig ser dos anys. Era una escola per la qual havien passat grans historiadors, que acabaven la llicenciatura d'Història i hi ingressaven per a completar la seva formació, no per arxivers, sinó per disposar d'un bagatge de recerca.

»D'allí hi destacaria la manera d'aprendre a treballar, la crítica. Tots els professors eren bons. Recordo Georges Tessier (22/04/1891 - 07/12/1967), un professor molt bo de diplomàtica que té editats alguns dels volums dels diplomes carolingis. També vaig estudiar paleografia a l'École des Hautes Études, que aleshores era a la Sorbona, amb Robert Marichal (20/03/1904 - 23/10/1999). També vaig anar a classes d'història medieval, i a classes d'història de les fonts del dret canònic.»

A París es troba amb persones de l'exili republicà que amplien encara més la seva inquietud social. Allí també s'adona que el compromís pel seu país és difícil de dur, de desenvolupar, des de la distància:

«Tinc relació amb molta gent, sobretot de l'exili polític basc, perquè el segon any de la meva estada vam viure en una residència que es deia La Fraternité Sacerdotale: Aguirre (1904-1960), president basc; Manuel de Irujo (1891-1981), que havia estat ministre del govern de la República; el canonge Alberto de Onaindia (1902-1988)... Parlo també amb exiliats catalans com Pere Bosch i Gimpera (22/03/1921 - 09/10/1974) —que aleshores era cap de divisió de la UNESCO—, Joan Puig i Ferrater (05/02/1882 - 02/02/1956) i el sacerdot Joan Tarré.

»Tinc tractes amb l'historiador catalanòfil Pierre Vilar (03/05/1906 - 07/08/2003), que ja coneixia de Barcelona. L'estada a la Sorbona m'havia posat en contacte amb molts

historiadors. I en recalades posteriors a París vaig tenir més contactes amb gent de l'exili: Dionisio Ridruejo, Salvador de Madariaga (27/07/1886 - 14/12/1978), Josep Tarradellas (19/01/1899 - 10/06/1988). Em vaig adonar que alguns dels més il·lustres exiliats, per aquest fet de la llunyania, i pels canvis que s'anaven succeint a dins de Catalunya, havien començat a perdre el contacte real amb la societat i amb la realitat que coneixien del seu país. Vivien una Catalunya que havia deixat d'existir».

Un cop acabats els estudis, retorna a Montserrat, on l'any 1952 se li encarrega la tasca d'arxiver i la de bibliotecari. Entre 1953 i 1954 va ser també l'encarregat de les publicacions. Allí encetarà (ja ho hem avançat) un apartat sobre llibres i documents sobre la Guerra Civil Espanyola on aplegarà importants donacions, com ara part de l'arxiu Cambó. Ell m'ho explicà de la manera següent:

«Aquí, quan era bibliotecari, vaig començar a fer una secció especial sobre la Guerra Civil. Era l'any 52. Ja hi havia diverses obres però estaven arxivades de diferent manera, per exemple per autor, i jo les vaig començar a aplegar en un mateix fons temàtic.

»En aquells anys es podien comprar molts llibres a un preu molt baix. D'altra banda jo sabia que durant la guerra, Cambó, des de Suïssa, comprava tots els llibres que sortien sobre la Guerra Civil a tot el món, fossin a favor d'un bàndol o de l'altre. Llavors vaig demanar al marit de la filla de Cambó, a qui coneixia de la carrera de Dret, si aquests llibres es podien veure. Em va respondre que els llibres estaven en un guardamobles a Suïssa, tot afegint que, com que la seva dona i ell volien deixar algun dipòsit important a Montserrat, podria ser tota aquesta ingent documentació. I que si ens vàiem amb cor de poder-la fer entrar a Catalunya ens ho podíem quedar tot. Ens ho regalaven. Jo els vaig respondre que si ho feien venir a Barcelona amb vaixell sí que coneixia unes persones que donaven els visats d'entrada a les duanes marítimes. Recordo el dia que van arribar al port i vàrem obrir una caixa per

curiositat. Va sortir un llibre amb un gran títol que deia “Los crímenes de Franco en Galicia”. Vam tancar la caixa fent via... »Varen arribar moltes caixes, que incloïen aquesta biblioteca de la Guerra Civil que he esmentat, l'arxiu Cambó (que se'l va quedar la família) i una col·lecció de retalls de diaris de tot el món que, finalment, se'ls van quedar els marmessors testamentaris. I en relació amb els llibres de la biblioteca, amb obres de tot el món, en diferents llengües, sobre la nostra guerra, cal dir que no venien sols. Venien, tots i cadascun, amb uns resums que Cambó havia encarregat i pagat a gent de la Lliga i a persones exiliades, com Joan B. Solervicens (1904-1961), Josep Pla (08/03/1897 - 23/04/1981) o Maurici Torra-Balari (1907 - 28/01/1999), i a d'altres als quals volia ajudar econòmicament. Aquest fet (comptar amb una traducció-resum adjunta) era especialment interessant quan l'obra sobre la Guerra Civil estava escrita en búlgar o en noruec! I Cambó, a més a més, va anar construint un fitxer on ho agrupava tot en diferents subapartats en funció de la temàtica dels llibres: antecedents de la guerra, proclamació de la República, etc. Així, els que escrivien els resums feien unes fitxes on posaven ordenadament com va anar el cop militar, a on triomfava, a on fracassava, els primers assassinats i la destrucció que succeï en un cantó i a l'altre, personatges destacats, batalles significatives, etc. Era un arxiu molt complet, amb el qual ja aleshores, l'any 1939, es podria haver fer un llibre molt complet sobre la història i la cronologia de la Guerra Civil Espanyola. També havia pagat una oficina de propaganda a París que publicava, cada dia, un butlletí ciclostilat que enviaven per correu. Es va donar la circumstància que per qüestions de censura i premsa a París varen començar amb el número 200 en comptes del número 0. I va haver-n'hi més d'un que va escriure demanant còpia dels anteriors números. I d'aquesta manera van arribar tots aquests butlletins enquadernats, a més a més de fotos i moltes revistes. Tot aquest material es va incorporar l'any 1962.

»Entre la documentació sobre la Guerra Civil hi havia un arxiu especialment important: la documentació de la subsecretaria de propaganda d'en Negrín. Era a la casa d'una família

basca que la va recuperar i que vivia en aquella casa abans que les tropes franquistes hi poguessin entrar per a regirar-ho tot i agafar-ho per endur-s'ho a Salamanca. Aquella gent va decidir conservar-ho, desant-ho tot dins d'un gran armari. I quan, passats els anys, van decidir tirar la casa avall per a fer-ne una de nova es van vendre tota la biblioteca. El llibreter de la llibreria Studia, del carrer Aribau, que era qui ho havia comprat, ens va avisar per a vendre'ns-ho. I la feina va ser meua per acabar trobant els diners que es necessitaven. Tot i que, finalment, ens va fer confiança i li vàrem poder pagar en terminis i molt a poc a poc. Entre aquesta documentació hi havia coses molt curioses, com el resum de les notícies que rebien, cada dia, tots els ministres de la República. I també allò obtingut del "Servicio de Escucha", on hi havia el resum dels fets i esdeveniments més importants que s'havien escoltat diàriament per la ràdio. Que en aquella època durava fins a la una o les dues de la matinada.

»Tenim molta, molta cosa. Però actualment ja no es poden comprar tots els llibres que es publiquen sobre la guerra. Perquè es publica moltíssim. D'altra banda, també s'haurà d'esperar força dècades, potser set o vuit encara, amb el pas consegüent de diverses generacions, perquè es pugui veure i analitzar tot amb certa imparcialitat històrica.

»L'any 1968 vàrem tenir la donació de la biblioteca de Just Cabot i Ribot (1898-1961), cedida per la seva vídua amb una part dels vuit mil volums que es van salvar desats a l'Ateneu Barcelonès. Aquell mateix any em diuen de deixar la tasca de bibliotecari. Recordo que, en començar, l'any 1952, tota la correspondència amb Àustria, Suècia, etc., es feia en francès, i quan vaig plegar de bibliotecari ja tot es feia en anglès».

Arran de la mort del pare Marc, distints diaris i setmanaris van dedicar-hi necrològiques significatives, que poden ser una mena de resum de tot allò que he anat exposant fins ara. Un dels escrits que em va cridar més l'atenció va ser el de Jordi López Camps:

«A més de tenir un paper destacat en la tancada d'intel·lectu-

als de l'any 1970 al monestir de Montserrat, acollí allí persones en situacions de perill per la seva condició de polítics de l'oposició. Va saber actuar de bon mitjancer amb les autoritats del moment per protegir persones de la repressió policial. Era un monjo, com un de tants monjos que el monestir ha forjat, que estava sempre al servei de l'Església catòlica i del país. Vivia una fe oberta, dialogant i en total sintonia amb el que foren les grans intuïcions del concili Vaticà II [...]

»Vaig conèixer per primera vegada el pare Marc en el grup de solidaritat que el bisbe Joan Carrera (1930-2008), llavors mossèn, havia organitzat juntament amb Agustí de Semir (1918-2006), Oleguer Bellavista (1928-2005) i altres activistes catòlics per recollir informació política i sindical i ajudar els represaliats del franquisme. Això passava al final dels anys seixanta i inicis dels setanta. Qualsevol acte cívic polític rellevant comptava amb la presència del pare Marc. La seva màquina d'escriure fou la que es va fer servir per a transcriure l'entrevista de José Antonio Novais (1925-1993) a l'abat Escarré i que després va ser publicada pel diari *Le Monde*. Fou, juntament amb el pare Maur (1919-2000) i el pare Miquel Estradé (1920-1997), qui va donar forma d'entrevista —pregunta-resposta— a les declaracions al corresponsal de *Le Monde* a Madrid, i que fou promoguda per Josep Benet (1920-2008), Albert Manent (1930-2014) i Josep Maria Macip».

Aquestes declaracions del pare abat Escarré foren una altra mostra significativa, entre altres iniciatives ja esmentades anteriorment, de la voluntat de reconciliació i de defensa de la llibertat i dels valors cristians per part de Montserrat en relació amb la societat catalana. La figura històrica d'Escarré és massa complexa per voler-la explicar en poques línies. A més, com totes les figures importants, té destacats defensors i també grans detractors. La meua interpretació de tot allò llegit o que m'han explicat és que era una persona d'un caràcter molt autoritari, que va significar-se per la recuperació de Montserrat tant des de l'àmbit religiós com des del cultural. Va crear dues revistes cabdals com *Serra d'Or* i *Qüestions de Vida Cristiana*. Promogué el cant gregorià i l'Escolania de Montserrat. Si bé en

un principi va agrair i reconèixer a Franco que «salvés» l'Església catòlica de la persecució, aviat, pels seus valors morals, va començar a dissentir tant dels «mètodes» emprats per Franco contra els vençuts com del llarg període de postguerra. Escarré, a mitjan anys cinquanta, afirma en una homilia que un sistema polític que lleva la llibertat als homes no pot ser cristià, per molt que afavoreixi l'Església. I en una altra homilia denuncià que el progrés econòmic espanyol no anava aparellat de més justícia i llibertat. Que Franco no respectava els principis de llibertat, igualtat i fraternitat, principis cristians tal com el papa (avui beat) Joan XXIII (1881-1963) els havia esmentat pregonament. Aquests fets es veuen explicats en un llibre de Frederic Ribas,¹² on dedica un apartat al pare Marc amb el lema «Marc Taxonera, ora et labora al servei de la catalanitat i la reconciliació». Sota el títol «El règim espanyol es diu cristià, però no obeeix els principis bàsics del cristianisme», l'abat Escarré deixava clar a l'entrevista que el franquisme era una dictadura, on «la primera subversió que existeix a Espanya és la del govern», i denunciava la manca de llibertats i l'opressió cap a Catalunya. L'abat afirmava: «Catalunya és una nació entre les nacionalitats espanyoles». Aquesta denúncia del règim va tenir ressò mundial i va trencar el silenci còmplice d'una jerarquia eclesial partidària del règim. A partir d'aquí Albert Manent i Josep Benet posaren en contacte Escarré amb el corresponsal de *Le Monde* a Madrid. El titular del diari francès del 14 de novembre del 1963 explicava amb rotunditat: «Nosaltres no portem vint-i-cinc anys de pau sinó únicament vint-i-cinc anys de victòria». Que el govern, en comptes de cercar reconciliar els vençuts i vençuts de la Guerra Civil, actuava com primer element subversiu del país, ja que no permetia als seus ciutadans escollir els seus representants lliurement i canviar-los quan així ho desitgessin, a partir d'una informació veraç publicada en uns mitjans de comunicació independents. Impedir aquests drets equivalia, al seu parer, a anar en contra del magisteri de l'Església. Escarré va denunciar també els impediments que posava Franco per al desenvolupament de la llengua i la cultura de Catalunya. No cal dir la

---

12 Frederic RIBAS, *Retrat d'una elit catalanista*, Barcelona: Sunya, 2008.

sorpresa i l'enuig que aquestes declaracions despertaren en el règim franquista. Enuig perquè quedaven en evidència les pràctiques dictatorials emprades, i sorpresa perquè era la primera vegada que una crítica tan formal i pública sorgia de «dins», d'una persona tan significativa de l'Església catòlica.

També caldria assenyalar la participació de Montserrat l'any 1966 (ja amb Escarré exiliat a Itàlia arran de les seves declaracions) en la manifestació dels 130 capellans.¹³ Com no podia ser d'una altra manera, el pare Marc va ser el representant del monestir en l'organització d'aquests fets. Fets que d'altra banda varen ser també explicats de forma detallada pel periodista Manuel Ibáñez Escofet (1917-1990) en un llibre de memòries:¹⁴

«Una tarda varen venir a prendre cafè a casa el pare Taxonera i mossèn Dalmau. Havien d'explicar-me alguna cosa [...] veníem a dir-me que l'endemà al matí un grup de capellans es reuniria a la catedral per anar a la Jefatura de Policia de Via Laietana a entregar una carta de protesta pels maltractaments a molts estudiants, sobretot a Joaquim Boix (1945), que es deia que havia estat brutalment torturat allí. [...]

»Els dos clergues em venien a veure en tant que sotsdirector d'*El Correo Catalán*, per si podia donar informació del fet. [...]

»L'endemà al matí, a l'hora anunciada, jo era a la catedral. Contemplar una manifestació de capellans l'any 1966 era un plaer de l'esperit, totalment. [...]

»Vaig anar a esperar-los a l'altra banda del carrer, cantonada amb Baix de Sant Pere. Les coses passaren a una velocitat vertiginosa. Sense gairebé adonar-me'n, vaig sentir un fraseig de sotanes i un voleiar de manteus, mentre queien capellans per terra, a cops de puny i puntades. L'operació estava planejada i els homes de Creix, cap odiat de la policia social, estaven

---

13 Joan CREIXELL, *La «manifestació» de capellans de 1966*, Barcelona: Biblioteca Serra d'Or, 1992.

14 Manuel IBÁÑEZ ESCOFET, *La memòria és un gran cementiri*, Barcelona: Edicions 62, 1990.

situats per a rebre els capellans dispersats i estomacar-los a consciència. [...]

»Els esbirros de la policia pegaven amb un furor, un odi i una ceguesa perfectament repugnants. No es respectava res. Tipus ben vestits amb aquell aire de pinxo que sempre té la policia de paisà, massejaven a puntades rabioses els homes caiguts. Uns homes que, a més a més, portaven sotanes. Un espectacle indescriptible. Vaig veure com es rabejaven a cops de peu al baix ventre amb mossèn Dalmau, a qui consideraven un dels responsables».

He deixat gairebé per al final del testimoni del pare Marc la seva reflexió sobre el fet humà i històric de la guerra. Afirmava que davant de tants horrors i tanta mort la majoria de la gent que ho va viure estava massa compromesa emocionalment per explicar els fets amb prou imparcialitat. En aquest sentit destacà un film documental que mai va oblidar i que data de l'any 1974, que va fer Jorge Semprún (1923-2011) a França i que es deia *Les deux mémoires*. En aquest documental Semprún fa parlar per separat diversos protagonistes i aleshores víctimes dels fets esdevinguts a partir del 18 de juliol del 1936. Hi participen des de personatges històrics prou coneguts, com Federica Montseny (1905-1994), fins a altres de més anònims, entre els quals destaquen dos soldats asturians que havien lluitat a diferents bàndols amb la trista circumstància que ambdós havien perdut el pare i un germà. La conclusió que va treure veient aquesta pel·lícula era que malgrat que havien passat gairebé trenta anys dels fets que es relataven, exceptuant gairebé imperceptibles excepcions ningú era capaç de fer autocrítica. Encara tants anys després, el que donava cada testimoni era la reafirmació que només els del seu bàndol tenien la raó i que els altres havien estat uns monstres.

Va intentar localitzar aquest film a través de la directora dels arxius francesos, Christine Martínez, filla d'exiliats espanyols. El seu pare va ser un socialista significat, fins al punt de ser temptejat per Felipe González, que li va oferir la cartera de Treball en el primer govern socialista, però que va rebutjar, ja que considerava que aquella feina i aquell compromís havien de ser per a algú molt més jove. En aquest punt, el pare Marc va fer un comentari interessant en rela-

ció amb la Christine. Ella, un dia, li explicà que realment no se sentia ni francesa ni espanyola. Que no se sentia de cap lloc. O potser tan sols de Tolosa de Llenguadoc, on va néixer. Una cosa semblant a la que va viure, com a exemple paradigmàtic, Gustavo Durán (1906-1969), el protagonista del llibre d'André Malraux (1901-1976) *L'espoir*. Marxà als Estats Units, on es va casar i va adoptar la llengua anglesa per al seu dia a dia, i mai va voler saber ni dir res de la seva traumàtica experiència. Tampoc va voler tornar a Espanya. I quan la seva filla li demanà, assabentada per algú, de la seva significació en el conflicte, ell li va respondre que sí, que ell era el personatge en què s'havia inspirat el llibre. Però no va afegir ni una paraula més.

Més tard vaig saber que, mentre el pare Marc em parlava d'aquest film de Jorge Semprún, es projectava a Madrid, a la Filmoteca Nacional, una còpia restaurada de *Les deux mémoires*. La durada de la pel·lícula era de 141 minuts, però se sap que Semprún volia aconseguir un documental de més de 6 hores i que es va aplegar prou material (40 hores) per aconseguir-ho, tot i que aquest material de muntatge encara es troba desaparegut. Segons publicà Nacho Cagiga, la intenció de Semprún era:

«Un projecte molt ambiciós que començaria amb la Guerra Civil, seguiria amb els refugiats fugits del conflicte, parlaria després de la vida dels espanyols que havien lluitat a la resistència francesa i que van conèixer els camps de concentració nazis, per a tornar a l'Espanya franquista, el maquis, l'exili interior i exterior i, finalment, l'Espanya d'aquell moment, en què donaria veu als joves d'aquell moment, aquells que anaven a ser els protagonistes de la propera transició cap a la monarquia i la democràcia. [...]

»Semprún va fer entrevistes a representants de tots els fronts oberts durant la Guerra Civil, com Federica Montseny, Santiago Carrillo (1915-2012), Dionisio Ridruejo o José María Gil-Robles (1898-1990), així com a espanyols de l'exili francès com María Casares (1922-1996) o Juan Goytisolo (1931-2017), joves anònims, fills de combatents o estudiants de l'Espanya del moment, nacionalistes com el cantant Raimon, representants de l'Església, militants de base anarquista, socialistes i

falangistes, hispanistes com Ian Gibson o actors culturals com Núria Gispert, cercant un mosaic humà que permetés una visió global i íntegra del que va succeir, les raons, les passions, les causes i els efectes».

Mai vaig demanar res, directament, al pare Marc en relació amb el seu pensament i compromís religiós. Afortunadament, la mare em va aplegar una intel·ligent entrevista feta per Rafael Wirth per a *La Vanguardia* en què crec que ho explica d'una forma clara:

«Els meus objectius han estat viure el més a prop possible de Déu i fer el bé al proïsme. Sé que estic lluitant per aconseguir-ho».

I estava convençut que tenia força sentit ser monjo en el món actual:

«Serveix per apropar-se a Déu tant com hom s'hi pot arribar a apropar. Per arribar a això existeixen l'oració i el treball, que es corresponen amb el lema de sant Benet. El treball t'apropa a Déu. He pogut treballar, no sempre en allò que hagués volgut i en la forma que hagués desitjat, però m'han fet treballar en alguna cosa que sempre ha estat útil. Un pot tenir moments de defalliment, però jo no els he tingut, potser perquè vaig entrar al monestir quan tenia vint-i-dos anys, que en aquella època ja era ser gran, i per això anava amb uns plantejaments que ja mai he canviat.

»Vaig entrar amb la idea que acceptava el que coneixia i acceptava el que no coneixia. I a més hi ha hagut una cosa: sempre he donat gràcies a Déu. He sabut adaptar-me a les circumstàncies i sé que els desitjos no es poden acomplir mai, que la felicitat no existeix, no es troba, però que sí que es pot trobar la pau. I la pau és saber acceptar les circumstàncies en les quals hom es troba, acceptar la voluntat de Déu. Ortega y Gasset deia que l'home és ell mateix i la seva circumstància, doncs això. En la vida ens trobem sempre envoltats d'uns condicionaments contra els quals no podem fer res. La persona que

sap acceptar aquests condicionaments i adaptar-se pot viure en pau. Aquell que pretengui aconseguir-ho tot no ho aconseguirà. La pau és la felicitat que un pot trobar, però la felicitat tal com s'entén, que és aconseguir tots els desitjos que un té, no es pot assolir».

El capítol definitiu sobre el pare Marc, sobre la seva vida, es va començar a tancar el primer semestre del 2014. Em vaig assabentar que havia d'ingressar per a una operació urgent a les vèrtebres lumbar. Aquestes ja li havien produït una molt molesta coïxesa, per la qual caminava amb bastó, i amenaçaven ara de parilitzar-li les cames. En un dia molt plujós, de març o d'abril, vaig acudir a la clínica i vaig poder compartir amb ell l'estona prèvia a l'ingrés. Estava amoïnat. L'operació va reeixir, i després d'un parell de dies a cures intensives va anar molt aviat a la planta d'hospitalització. Allí, els primers dies, semblava que tot anava bé, i atès el seu caràcter obert i tantes persones que el coneixien i l'apreciaven vàrem ser molts els que el visitàrem. Fins al punt que els metges van haver de limitar-li les visites, ja que es cansava moltíssim i va tornar a cures intensives. Em va confessar que va tolerar molt malament aquell espai monitorat i tancat. Que ho va viure amb l'angoixa d'estar tancat en una mena de presó. D'aquelles visites sempre recordaré, per paradigmàtica de la seva bonhomia, una en la qual vaig coincidir amb una parella de membres de la junta de l'AAC. El posat de respecte, tendresa i admiració que li manifestaven, com compartien projectes de la comuna i estimada feina d'arxiver, em van fer adonar-me, un cop més, del magnetisme personal del pare Marc.

Però amb el pas dels dies i l'allargament de l'hospitalització van anar sorgint petites alteracions secundàries a la seva edat, l'enllitament per la intervenció i la poca ingesta d'aliments per l'absència de gana. Recordo també quina il·lusió li va fer quan vaig comentar al monjo de Montserrat que l'acompanyava gran part del dia que jo havia fet un estudi científic que demostrava que persones malaltes recuperaven abans la gana amb gelats artesans de sabors senzills, com vainilla, xocolata, nata, etc. Els seus ulls petits se li van obrir de bat a bat! Va dir que metges com jo eren els que li convenien i durant uns dies (prèvia autorització dels seus metges reals) va po-

der gaudir de gelats de xocolata, que era una de les seves menges preferides. La xocolata i la truita a la francesa. Sempre hauria estat menjant alguna d'aquestes dues coses.

Després de gairebé un mes va poder tornar a casa seva, al monestir, tot i que va estar a la infermeria, on es té cura dels monjos malalts o més grans i amb limitacions. Allí va experimentar millores i empitjoraments continus en el seu estat de salut. Vaig saber que per això hi havia la consigna que no se l'atabalés ni amb visites ni amb trucades. En setmanes posteriors vaig conèixer casualment el germà Santamaria, que es feia càrrec d'ell en aquells dies a la infermeria del monestir. Un dia em va trucar per avisar-me que el pare Marc, que Jordi Taxonera, havia entrat en un estat de coma superficial que semblava anunciar un final proper. Que si volia acomiadar-me d'ell no trigués gaire. I així ho vaig fer. Amb un senzill parenostre (que conserva la meva memòria d'infant), sol amb ell a la seva lluminosa cambra, plena de llibres (com era normal en ell, i que fins pocs dies abans llegia amb dificultat amb un faristol i diverses lupes), vaig poder agrair-li el seu consell i acolliment al llarg de prop de tres dècades. Vaig saber també pel germà Santamaria que va sortir del coma superficial. Que fins i tot va recuperar prou la consciència per a demanar quin era l'estat del procés per a la independència de Catalunya. Però pocs dies després va tornar a perdre el sentit per entrar en un coma més profund i arribar-li finalment la mort. Novament, haig d'agrair al germà Santamaria que ens concedís a mi i al meu germà Ignasi el privilegi de vetllar-lo, durant uns minuts, al cap de poques hores de la seva mort, a la seva capella ardent, disposada a tocar de la infermeria. Mancava poc més d'un mes per al primer aniversari de la mort del nostre germà gran, l'Ernest, i el dol que sentíem era punyent. El compartírem novament entre nosaltres i també per ell.

El comiat públic va ser uns dies després, amb una missa, presidida pel pare abat Josep Maria Soler i en la qual la basílica es va fer petita per acollir a tothom que volgué ser-hi.

En el temps passat entre la finalització temporal del testimoni del pare Marc i fins aquest epíleg que li pertanyia mai no he deixat de pensar en ell. I se'm va fer especialment present al llarg de tot el darrer any, a partir de l'extraordinari i ignominiós 1 d'octubre del

2017. Extraordinari perquè centenars de milers de persones van ser capaces d'organitzar i tirar endavant pacíficament una votació en contra de tot un Estat, l'espanyol, i particularment davant una ineficient agència d'intel·ligència, el CNI, que va ser incapaç d'impedir l'arribada i la distribució de prop de 1.000 urnes de plàstic. Aquesta «brillant» actuació farà riure molts anys a tots els serveis d'intel·ligència de veritat del món. I ignominiós, ja que la votació fou en part reprimida amb una brutalitat fora mida que també va ser seguida, en aquest cas amb sorpresa i indignació, per tot el món. Continuament amb aquell 1 d'octubre, puc imaginar el profund patiment que hauria viscut el pare Marc davant les imatges i els escrits sobre les pallisses i els cruels acarnissaments patits per homes, dones i vells que exercien una resistència pacífica. S'han visionat molts minuts d'imatges on, entre mostres de força continguda de guàrdies civils i de policies nacionals, complint com els mossos d'esquadra l'ordre judicial de no posar en perill la normal convivència (deia una cosa així, si no recordo malament, l'ordre del jutge), hi ha molts moments de fastigosa violència, injustificada, que segur que li haurien recordat la pallissa a la manifestació dels capellans pels homes del torturador Creix. Els errors de l'anomenat «procés» han estat molts, sens dubte. Tot el seu desenvolupament és evident que va estar farcit d'equivocacions de tot tipus, i greus, i d'aquí molts anys (potser no en caldran 150, com deia el pare Marc per als esdeveniments amb morts) els historiadors seran capaços de disseccionar-los tots, però la salvatge repressió de tots els «Creix» d'aquells dies, com Millo, Santamaría, Gómez de los Cobos, Rajoy, etc., que des de Catalunya i Madrid volgueren solucionar el «problema» a cops de porra i puntades de peu, difícilment trobarà mai cap justificació. Fins i tot l'hauria decebut força el llastimós discurs del 3 d'octubre de l'actual rei Borbó. Recordo que en tenia una bona opinió en relació amb la conversa mantinguda amb ell en una visita que com a príncep va fer a Montserrat. Em digué que li semblà d'una mentalitat més oberta i democràtica que el seu pare, «l'emèrit».

Tampoc he deixat de pensar en ell arran del seu convenciment que no hi hagué bons ni dolents clars i diàfans en la Guerra Civil. Que sí que hi havia persones dins de la legalitat i altres que no. Que com a totes les guerres, des que el món és món, hi ha homes

que cometen actes d'infinita crueltat i homes d'increïble humanitat. Sovint per a diferenciar-nos dels primers, per a sentir-nos nosaltres dels «bons», pensem que hi ha monstres i hi ha homes bons. Però la realitat no és tan senzilla. Aquest pensar de nou en aquesta realitat em vingué, especialment, en assabentar-me que la poetessa xilena Nuri Escorza Balasch, filla d'Escorza del Val, el conegut anarquista a qui feien responsable directe de milers de morts i torturats, havia vingut a Barcelona, incrèdula sobre el que havia començat a saber del paper del seu pare a la Guerra Civil. Ella, amb una valentia i integritat moral fora mida, concedí una entrevista radiofònica el dia 9 de maig del 2012 (que vaig trigar prop de sis anys a escoltar per internet) on enfrontava el record d'un pare amb una tendresa i una força de voluntat infinites amb una història, que semblava ben documentada, d'un assassí (perquè manava els assassins). Nuri Escorza no reconeixia en el seu pare el monstre que l'evidència històrica semblava mostrar-li. Defensava que les circumstàncies podien dur qualsevol home més enllà del que hom pot imaginar-se. Ella va conèixer en el seu pare un home d'infinita tendresa, amorós, però la història el retratà com un «tullido de cuerpo y alma».

En algun moment de les nostres converses el pare Marc em va dir que estava dictant les seves memòries, encara que no recordo a qui. Després de la seva mort ho vaig preguntar al germà Santamaria i em va respondre que no n'estava segur, però que creia que la persona que ho feia estava malalta i que dubtava que ho pogués tirar endavant. Si és així haurem perdut un document valuósíssim sobre un protagonista excepcional que visqué la història de Catalunya i Espanya des de dins, d'una equanimitat i bonhomia inqüestionables, que era capaç de veure la humanitat en tothom, fins i tot en persones tan fosques i sinistres com el ja esmentat Martín Villa.

Jordi Taxonera, el pare Marc, un home compromès amb Déu i els homes, amb la seva dignitat i la seva llibertat. L'etimologia de la paraula *monjo* designa un home sol, que està sol davant de l'Únic, que cerca Déu. Una solitud que no vol dir viure aïllat en aquesta cerca, ans concentrat i unificat en l'Únic i amb la seva comunitat. Ell va viure en Déu, en Montserrat i amb Catalunya.

L'epíleg definitiu sobre el testimoni del pare Marc, al voltant de les seves paraules i vivències, és per a mi especialment difícil.

Tant per reflexions personals (que no inclouré aquí), que m'han dut al fet que segueixi vivint amb força en el meu pensament, com per raons de testimoniatge històric. Per això darrer voldria ordenar ara algunes coses que em va explicar i alhora acarar-les amb la cerca històrica documentada en dos llibres publicats els anys 2018 i 2020. Començarem pel publicat a Jaén l'any 2020, en una petita editorial, pel terrassenc Dani Capmany. L'obra sobre Escorza del Val¹⁵ és un esforç titànic de Capmany (del qual per altra part se'n surt amb almenys un excel·lent) de fer créixer el dubte sobre si Escorza va ser realment el monstre, el «tullido de cuerpo y alma» que ens van voler fer creure, si va ser el primer i més gran responsable dels assassinats atribuïts als «incontrolats» de la rereguarda republicana. Pas a pas, en aquest cas document a document, Capmany ens mostra les semblances i les divergències que sobre Escorza mostren tant actors contemporanis d'aquell temps (com Garcia Oliver i la Passionària, per tant amb molt per justificar o amagar) com posteriorment periodistes o historiadors més o menys autoritzats. En aquest sentit, Capmany és molt dur amb presumptes historiadors que mostren una vergonyosa voluntat de netejar l'actuació dels de la seva «corda» o orientació política o que esmenten tenir fonts escrites de l'època en qüestió de les quals els altres historiadors dubten obertament. A partir del treball historiogràfic de Capmany, avui no es pot defensar que Escorza fos el responsable últim de tots els assassinats i abusos com el pare Marc m'explicà que havia llegit en algunes obres. Escorza va ser durant dos intensos i llargs anys el cap de l'agència d'intel·ligència i contraintel·ligència dels anarquistes i fins i tot del govern republicà, i sens dubte va fer detenir i executar persones considerades desafectes o perilloses a la República, però en cap cas ho decidia tot. En relació amb les ordres de detenció de centenars de persones que hem dit que se li atribuïen, Capmany afirma i contrasta que només consta el seu nom en menys d'un 5% del total. Sens dubte no fou en cap cas un «angelet», però gairebé ningú li atribueix la violència o la tortura sistemàtica, abans de la mort, que protagoni-

---

15 Dani CAPMANY, *El eco de las muletas. Una aproximación a Manuel Escorza del Val*, Jaén: Piedra Papel, 2020.

nitzà en primícia un destacat responsable d'Esquerra Republicana de Catalunya, i més endavant un altre o uns altres del PSUC, amb l'ajut dels russos. Fent un incís, recordant la importància que donava el pare Marc que l'Església com a institució hagués fet contrició pública pels abusos comesos contra els vençuts, seria moralment important que Esquerra Republicana fes el mateix. Desconec si Oriol Junqueras és sabedor d'aquest deute històric que té, encara avui, el seu partit, però ell, que pateix des de fa temps tant la injustícia com la venjança a càrrec dels hereus de sang i d'ideologia dels vençedors del 39, donaria, en cas d'acceptar-lo, una bona lliçó d'integritat i voluntat de concòrdia.

Però tornem a Escorza. Tots els seus detractors li reconeixen que sempre va ser incorruptible i que fins i tot va ser inflexible amb els excessos d'alguns dels seus col·laboradors. Capmany aporta prou proves per afirmar que els dos importants cenetistes assassinats seguint les seves ordres, i que hem esmentat prèviament, ho varen ser per excessos no relacionats amb enemics de la República i sí amb actes de pillatge i violència extrema envers gent indefensa. Un altre detall més, em sembla que important, és que la cerca documental de Capmany demostra de forma entenedora com el moviment anarquista va anar oscil·lant ideològicament en tres tendències divergents: aprofitar la rebel·lió dels militars i l'esclat de la Guerra Civil per a fer la revolució definitiva, per la força de la sang si calia, aprofitant el moment de força dels anarquistes i la debilitat de la Generalitat; agermanar-se sincerament amb aquesta i els comunistes per a lluitar contra els revoltats; o una tercera via «d'anar fent», agafant autonomia d'acció, apuntalant els avenços revolucionaris aconseguits i acabar arraconant i imposant-se a la Generalitat. Un «monstre», com s'ha volgut estigmatitzar Escorza, no hauria fet un tan exitós camí en aquesta tercera via com està ben documentat que va fer. D'altra banda, tots els seus detractors, a més de reconèixer-li l'etiqueta d'incorruptible, com ja hem esmentat, i que no se li atribueixen de forma clara accions en el seu benefici exclusiu, també destacaren el seu bon ofici en el comitè d'investigació. No s'ha d'oblidar en cap moment que aquest comitè s'instal·là a Via Laietana 30, a «Can Cambó», per la qual cosa Escorza va saber veure, en el moment de requisar-ho, la importància de tenir tota la documentació i

els arxius de tots els membres tant de la Lliga Regionalista com del Foment del Treball. Per pertinença social i econòmica, a totes aquestes persones els caigué l'etiqueta de presumptes col·laboradors o simpatitzants dels revoltats, per la qual cosa el seu interrogatori va ser sistemàtic i sense contemplacions, tot i que Capmany destaca que en cap cas s'ha pogut demostrar cap tortura física, almenys de forma sistemàtica, com en el cas dels d'ERC i el PSUC. Capmany atribueix enèrgicament la culpa a Cambó del patiment de molts dels seus amics i coneguts de la política i de les empreses per deixar tan a mà una documentació tan sensible. Li atribueix també el coneixement directe que hi hauria un cop d'estat.

Fins aquí els dubtes sobre la persona d'Escorza del Val com a gran dimoni exterminador anarquista, que, com es veu, s'haurien de revisar. En relació amb aquestes històricament boiroses acusacions de maldat total sobre Escorza, cal destacar que Capmany escrivia en el seu llibre del 2020 que un dels seus màxims detractors anunciava, l'any 2012, que estava escrivint una biografia sobre el personatge que no em consta que hagi vist encara la llum.

L'altre llibre enunciat fulls abans, publicat l'any 2018, estudia, a partir de la història de la Col·lecció Bernat Metge, la participació de Cambó en el conflicte sagnant de la Guerra Civil.¹⁶ Amb el pas dels anys, a partir dels llibres esmentats i de la lectura d'algun més, la figura històrica de Cambó (un noi de Verges, com Lluís Llach) es presenta des del meu parer com a molt i molt interessant i important en el nostre país. Hagués estat molt útil conèixer l'opinió mesurada i fonamentada del pare Marc sobre ell. En aquest aspecte només servo la memòria de l'esment de la seva estreta amistat amb la filla del polític, Helena Cambó, suposo que arran del llegat documental portat de Suïssa que hem esmentat i a través de l'extraordinària tasca cultural i en defensa del català que desenvolupà la Fundació Cambó durant la primera postguerra, a càrrec també d'Estelrich, després de Guardans i, a la fi, imagino, de la mateixa Helena Cambó, finada a la seva casa de l'àtic de Via Laietana 30 a finals de gener del 2021.

---

16 Raül GARRIGASAIT, *Els fundadors. Una història d'ambició, clàssics i poder*, Barcelona: Ara Llibres, 2018.

En relació amb la documentació que el pare Marc esmenta sobre els llibres comprats i les publicacions i traduccions d'obres sobre aquest tema que va començar a encarregar Cambó gairebé des del primer dia de la revolta militar del 18 de juliol, és útil acarar-les amb les aportacions tant del llibre de Capmany com amb el llibre de Garrigasait sobre els fundadors de la Bernat Metge. Com va explicar clarament Estelrich, secretari i mà dreta de Cambó, en les seves memòries (i també trobem en el llibre esmentat de Garrigasait) tant Estelrich com Cambó no tenen dubtes a prendre partit pels revoltats, però com a mal menor per a tornar la pau als carrers i evitar-hi la revolució en marxa. Malgrat ser plenament conscients que això significaria la persecució implacable del català i de Catalunya pels militars:

«No podem desitjar ni el triomf dels revoltats ni menys el del govern, que implicaria el triomf immediat dels marxistes. Jo, com a català, he de desitjar el triomf del govern i com a espanyol el dels revoltats». I afegia: «El catalanisme havia fracassat. Les esquerres catalanes persegueixen a mort les dretes catalanes, que res no tenen a veure amb la revolta».

L'article escrit pels responsables de la Lliga a Catalunya, gairebé menys de vint-i-quatre hores després de l'aixecament militar, que el pare Marc servà en el seu arxiu i que és tan poc esmentat pels historiadors, corrobora aquest estat de coses. Cambó, tan aviat com l'agost del 36, pren la decisió d'ajudar amb tots els mitjans possibles els militars traïdors. Tant econòmicament com a través dels amics i les estructures europees fundades a partir dels anys vint per fomentar l'expansió política i cultural de Catalunya. Realment una xarxa impressionant. Tot ho posà per ajudar els nacionals a guanyar la guerra. Com assenyala Garrigasait, de la correspondència entre Estelrich i Cambó es desprèn que volia així que els catalanistes de dretes fessin alguna cosa d'importància contra la revolució per evitar les escomeses que rebria Catalunya dels militars. El primer grup d'espionatge dels nacionals serà el SIFNE o, el que és el mateix, els Servicios de Información de la Frontera Nordeste de España. El

desenvoluparà Bertran i Musitu (1875-1957), membre fundador de la Lliga fugit de Catalunya, que forniria una agència eficient d'intel·ligència destinada a fer tot el possible per ajudar a guanyar la guerra els militars revoltats. I tot sorgiria de la iniciativa de Cambó, com també de March i altres prohoms. Parlant de March, se li atribueix, en una de les obres citades, haver pagat la col·laboració de la genocida aviació italiana. Continuant amb Cambó, està àmpliament documentat que fins i tot va arribar a negociar rescats de persones concretes de la Lliga o de Foment directament amb responsables de la FAI o del POUM a canvi d'unes 25.000 pessetes per persona. Com en qualsevol fet històric, subjecte als matisos de les motivacions humanes, mai basades en el negre o el blanc o en els bons i els dolents —com repetia un cop i un altre el pare Marc—, ja que tots foren, en algun moment, dolents en aquella guerra. L'acció integral de Cambó en relació amb la Guerra Civil, quan algú la vulgui o pugui estudiar, haurà d'anar entre altres fonts necessàries a les que el pare Marc aplegà en el seu arxiu de la Guerra Civil a Montserrat.

Finalment, el darrer apunt d'aquest epíleg és l'esment d'un segon epíleg a una de les moltíssimes passes per a la difusió de Catalunya que va tirar endavant amb energia i humilitat el pare Marc. El 17 de juny del 2008 es va celebrar el 30è aniversari del Centre d'Estudis Catalans de la Sorbona. La reunió va ser presidida per Dom Josep Maria Soler, abat de Montserrat; Josep Bargalló, director de l'Institut Ramon Llull; Salvador Giner, president de l'Institut d'Estudis Catalans; Joan Martí, president de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans; i la Sra. Helena Cambó, presidenta de l'Institut Cambó. En els parlaments es va fer memòria i homenatge a les distintes etapes del centre, des de la seva creació, l'any 1977, arran d'un conveni entre la universitat Paris-Sorbonne i l'Omnium Culturel de París. Segons el projecte inicial de Ferran Cuito (1898-1973) i Víctor Hurtado (seguint la petjada cabdal del fundador d'Òmnium Joan Baptista Cendrós i Carbonell (1916-1986)), es creava a la capital francesa un centre universitari que impartiria classes de català i també funcionaria com a centre cultural, presentant ex-

posicions i conferències a la seva seu del Marais, on van traslladar el fons Cambó de la Sorbona i la biblioteca de l'Omnium, nucli de l'actual biblioteca. Al Consell del centre hi havien de figurar com a membres de dret, al costat del rector de la Sorbona i del director del Departament d'Hispaniques, l'abat de Montserrat i el president de l'Institut d'Estudis Catalans; posteriorment s'hi va afegir el conseller de Cultura. També estatutàriament, el centre havia de ser dirigit per un catedràtic de la Sorbona. En una primera etapa, i amb diversos períodes de vacants, els directors van ser el Dr. Maurice Molho i el Dr. Jacques Lafaye, del Departament d'Hispaniques; i a partir de l'any 1991, que constitueix una fita important amb la creació d'una càtedra de llengua i cultura catalanes, les titulars de la càtedra, les doctores Marie-Claire Zimmermann (1991-2002) i Denise Boyer (2003-2009), i finalment la Dra. Mònica Güell. Aquest aniversari també va ser l'ocasió per agrair la contribució a les activitats del centre a diverses entitats: a part de les representades, l'ambaixada del Principat d'Andorra, la Diputació de Barcelona, la Fundació Congrés de Cultura Catalana i la Fundació Vila Casas (del discret i íntegre filantrop Antoni Vila-Casas). En aquesta celebració, segons el testimoni a internet deixat per l'esmentada Denise Boyer, trobem el segon epíleg a l'obra del pare Marc, un homenatge a ell com a personalitat —diu el text— vinculada al centre des d'abans mateix de la seva creació. S'explica que, com a director de l'Arxiu de Montserrat, va continuar, amb l'aprovació de l'abat Cassià Just, les gestions iniciades per Ferran Cuito i Víctor Hurtado; també va intervenir en les delicades negociacions que van desembocar en la creació de la càtedra; i no va deixar mai d'ajudar el centre, on acostumava a representar el pare abat al Consell anual, posant al seu servei, amb generositat i discreció, el seu coneixement de la societat catalana i l'àmplia xarxa de relacions que hi tenia en tots els àmbits.

Tant de bo que algú que llegeixi mai aquest llibre s'adoni que una biografia documentada del pare Marc ens donaria moltes claus per interpretar l'evolució de la història de Catalunya d'almenys els darrers noranta anys.

IV

L'HOME QUE TRANSCENDEIX: MANUEL SAYRACH

La memòria humana és capriciosa, il·lògica i sovint peca d'absurda. Ningú sap del cert per què recordem les coses que recordem, ni menys encara quina és la raó que n'oblidem altres de més importants. Probablement per aquesta raó s'inventà la història. Perquè algú mirés de guardar el testimoni, de forma inesborrable, dels fets i de les persones que els protagonitzaren i que, per la seva importància, haurien de romandre presents per sempre.

Però sovint la mateixa història s'oblida de fixar el testimoni d'éssers humans que han estat referència del seu temps i la significança dels quals, a mesura que han anat passant els anys, no ha deixat d'augmentar i prendre una volada més i més alta. Manuel Sayrach i Carreras (1886-1937) pertany a aquesta raça d'escollits que s'ha de reivindicar.

Vaig arribar a saber de la seva existència encuriosit a conèixer qui hi havia rere la seva personal i bellíssima arquitectura. I encara avui, després d'una inicial però rigorosa anàlisi (partint de fons històriques originals), la seva riquesa intel·lectual i espiritual em corprèn per la transcendència assolida tant en el seu vessant artístic i filosòfic com en el seu vessant humà per tot allò que va fer i va saber, també, transmetre als seus fills.

Manuel Sayrach va ser un intel·lectual que formà part d'una burgesia barcelonina culta i oberta al pensament, compromesa amb el seu temps, de la qual fou un destacat paradigma i que, malauradament, es podria afirmar que gairebé s'extingí després de la Guerra Civil Espanyola.

En una excel·lent exposició sobre «Manuel Sayrach, arquitecte modernista», inaugurada a Sant Feliu de Llobregat el 6 de maig del

2011, la seva comissària, Mercè Vidal, delimità molt bé la seva personalitat:

«Desenvolupà, a la manera dels homes del Renaixement, una àmplia creativitat; ell mateix deia: “Car són cinc les arts que m’estiren alhora i totes per un igual, que si ja una és prou per a fer perdre el cap, què serà si per comptes d’una són cinc”.

»En efecte, les arts poètiques, l’arquitectura, el disseny, l’escultura, la filosofia, va practicar-les amb tots els seus sentits».

Sayrach era un amant fervent de l’art i de la cultura, i el seu record, a Barcelona, està lligat especialment a un edifici modernista, projectat l’any 1915 i acabat tres anys després com a fermall gloriós del Modernisme, i que és conegut com la Casa Sayrach (també se’l va anomenar popularment «Casa de la Nata», per l’aspecte i el color blanc de la seva part superior), situada a l’avinguda Diagonal números 423 i 425. L’edifici ha estat declarat patrimoni artístic i cultural i, posteriorment, seleccionat dins el Quadrat d’Or per l’Ajuntament de Barcelona. Existeix una segona obra seva, la Casa Montserrat i Manuel Sayrach, al carrer Enric Granados 153-155, tot just fent cantonada amb la casa anteriorment citada.

També construï a Sant Feliu de Llobregat (ciutat on moriria l’any 1937) l’anomenada Torre dels Dimonis, enderrocada cap als anys seixanta per l’Ajuntament franquista per a fer-hi, en els seus terrenys, un poliesportiu. La Torre dels Dimonis era un jardí de mida considerable, amb edificacions de tot tipus, construïda en el solar, successivament ampliat, de la casa d’estiueig neoclàssica que la seva família tenia a Sant Feliu de Llobregat. La finca es tancava amb un llarg mur de pedra paral·lel i proper a la via del tren, conegut com la Barana dels Dimonis, de pedra, amb una part superior de trencadís blanc, amb dimonis de ferro forjat i amb incrustacions d’altres materials, que formaven escuts o lletres i medallons de ceràmica, pensats amb intencions simbòliques d’alta volada, que incloïen formes antropomòrfiques, imitacions naturalistes o fins i tot les quatre barres de la bandera de Catalunya emmarcades per la lira, l’instrument musical. L’entrada principal, situada en aquest mur, estava formada per dues torres punxegudes revestides de ceràmica,

còdols, vidres d'ampolles trencades, trossos de carbó, etc., i donava directament a una de les peces més importants del conjunt, el Mur de la Creació, que era un gran mur de vint-i-tres metres de trencadís.¹⁷

Sayrach duia a dins un univers personal, que va començar a exposar de molt jove i que una mort precoç, als cinquanta-un anys, va interrompre i malmetre en ple desenvolupament. Malgrat tot, la feina feta fascina i enlluerna per la seva força, bellesa, llum i simbolisme.

Com a pensador va destacar pel seu text *Filosofia de la llum*, que és el projecte d'una idea global per a integrar totes les arts. I tenim a *Drames de la llum* la seva gran fita literària (també filosòfica i espiritual), iniciada als vint-i-un anys. Els *Drames* havien de ser tantes obres com colors té l'arc de Sant Martí, pres com a símbol bíblic de l'aliança de Déu amb la humanitat i la creació. Cal avançar que Sayrach preferia el nom d'*arc iris*. I en aquest arc cada color tenia un equivalent amb les forces vitals de la ment, per a cadascuna de les quals Sayrach projectà escriure un *drama*: el sentit patriòtic, l'amor, la bellesa, la confiança en si mateix, l'amistat, la mort i la felicitat. Amic també d'allò místic, una mica cabalístic i molt simbòlic, no va ser cap casualitat que els drames fossin un total de set. Però dels set *Drames* va tenir només temps de publicar-ne dos: *Abelard i Eloïsa*, dedicat a l'amor, i *Reizel*, dedicat a l'amistat. Amb la Guerra Civil es van perdre els manuscrits de *Narcís Vident* —sobre la confiança en si mateix— i *La Pàtria* —sobre l'esperit patriòtic—, l'edició dels quals ja havia anunciat. Finalment, va deixar gairebé acabat el manuscrit *Mort de la Mort* —evidentment sobre la mort—, amb Ramsès com a principal protagonista. Arribà a viatjar a Egipte per ambientar-se per a aquesta obra.

En el drama sobre l'amor —*Abelard i Eloïsa*— destacà el valor que ell donava al fet d'estimar-se. En relació amb la vida en parella, l'amor tenia la màxima importància, fins i tot per damunt del mateix sagrament del matrimoni. Era del mateix parer que sant Agustí:

---

17 Juan José LAHUERTA (dir.), *La arquitectura fantástica en España*, Madrid: Siruela, 2008.

«Estima i fes el que vulguis». En l'obra d'*Abelard i Eloïsa* es presenta una discussió amb sant Bernat de Claravall on Eloïsa defensa que l'amor total és la màxima justificació de la parella, més enllà del sagrament o de les lleis humanes. Diu que el que preval és el que són ells com a parella que s'estima, la seva actitud de l'un envers l'altre. El sant reformador, però, no és del mateix parer i reivindica la primacia del sagrament del matrimoni per damunt de tot. Manuel Sayrach fill m'emfatitzà que a la seva obra el seu pare pretenia fer ressaltar la lluita d'Abelard per harmonitzar el pensament racional amb la doctrina teològica: la raó amb la fe.

Per a Sayrach, paradoxalment, el món d'Abelard i Eloïsa se li va fer realitat en la seva pròpia vida. Era un home que, arribat als quaranta anys, vivia immers en l'esmentat univers personal del pensament, l'art i la cultura. Els matins col·laborava amb l'exitosa companyia d'assegurances mèdiques fundada pel seu pare, Miquel —la primera que va existir en l'àmbit estatal—, i passava cada tarda abocat senceraament al seu món de creació. Un dia el canonge mossèn Ramon Garriga (1876-1968), poeta en la línia de Verdaguer, li va dir d'acompanyar-lo a visitar una antiga masia del Vallès —Can Fatjó dels Xiprers—, amb uns paisatges de boscos i vinyes exquisits i on habitava una família de terratinents amb cinc filles i un fill. Allí Sayrach va reviure la història d'Abelard, el filòsof francès del segle XII. En aquella casa es va enamorar perdudament d'una de les filles, que tenia divuit anys. I de la mateixa manera que Abelard, Manuel va viure un amor extraordinari, apassionat, en el qual sempre deia a la Montserrat, la seva esposa, que era la seva Eloïsa, l'amant idealitzada. Fins i tot abans de conèixer-la cada cop que anava a París dipositava un pom de flors als peus del sepulcre d'Abelard i Eloïsa al cementiri de Père-Lachaise. I en aquesta mateixa línia, tota la vida va assimilar-la al seu pensament i a la seva obra: el primer fill es diria Miquel Àngel; el segon, per raons familiars, Manuel; el tercer, Jaume Patriç (els noms dels protagonistes del drama *La Pàtria*: Jaume i Patriç); el quart, Abelard, en homenatge al famós filòsof medieval, i el petit s'anomenaria Narcís, per l'obra *Narcís Vident*. D'aquesta manera va entrellçar de forma natural la seva vida familiar amb tot el món filosòfic i de pensament que havia projectat i creat ja a la seva joventut. Però l'amor gairebé llegendari de Manuel i Mont-

serrat es va interrompre, al cap de sis anys de matrimoni, a causa d'una obstrucció intestinal aguda (aquesta és la interpretació mèdica que faig del que se m'ha relatat) que patí ella. Avui en dia no és de difícil diagnòstic i es pot solucionar amb una ràpida intervenció quirúrgica. Però aleshores la cirurgia no estava tan desenvolupada i es va estar dubtant què era i què no era. I quan es van decidir per operar, el procés gangrenós, secundari a l'infart intestinal, estava massa avançat. Manuel Sayrach fill m'ho va relatar així:

«Tinc documentat el que va passar exactament perquè tot consta en un manuscrit entranyable d'uns 15-20 fulls que l'espòs va adreçar a les Madres del Sagrado Corazón de Sarrià, que era el col·legi on havia estudiat ella. I en aquesta llarga memòria els explica tot allò que havien estat aquells sis anys i com ella havia estat una noia extraordinària. Fins al punt que fins i tot col·laborava activament a la feina artística del meu pare. La mort la va sorprendre mentre començava la versió en francès del drama de l'Abelard i l'Eloïsa. Els feia molta il·lusió que un dia es pogués estrenar a París.

»A l'escrit també destacava el fet que en tan sols sis anys tingués els cinc fills. Donat que ambdós eren molt religiosos i espirituals i consideraven que formaven part, i que alhora col·laboraven, de l'obra de la creació divina».

Manuel i Montserrat s'havien fet mútuament la promesa de ser sincers sobre si en algun moment un dels dos sabia que la fi de l'altre s'acostava. I Sayrach, arribat el moment, no va enganyar la seva esposa en relació amb la irreversibilitat del procés que patia. Aquest fet va ser molt important per a ella, ja que d'aquesta manera va poder fer-li dos prec: que quan ella es morís posés els cinc ciris dels bateigs dels seus cinc fills a l'entorn de les seves despulles i que a l'enterrament, de mortalla, li posés el vestit de núvia. Marxaria així vestida a l'altre món per a sortir a rebre'l, ja com a núvia eterna i immortal, quan a ell li arribés la mort. Malauradament, aquesta re-trobada, des d'un punt de vista de temps humà, es produiria massa aviat, com tot seguit explicarem.

La família Sayrach conserva diversos testimonis, íntims i signi-

ficatius, d'aquesta relació tan intensa entre Manuel Sayrach i Montserrat Fatjó dels Xiprers, com la carta-memòria al col·legi de monjes, ja esmentada, o algunes poesies de Sayrach, que assoleixen un caire líric on s'aprecia un profund desenvolupament del sentiment del més enllà i de la vida eterna després de la mort. I de forma especial l'esperança, diria que el convenciment, que l'amor que ells es tenien no es podia acabar amb tan sols sis anys de vida en comú i que havia de continuar més enllà de la mort física.

Així, Manuel Sayrach fill m'explicà que entre els papers del seu pare va trobar el projecte d'un gran sepulcre que havia projectat i que, certament, estava a l'alçada de l'amor que havia compartit la parella. Aquest projecte el va trobar juntament amb els plànols del sepulcre, més simplificat, que va realitzar posteriorment. La idea inicial, del juliol del 1934, era fer un temple d'uns 12 metres tot amb marbre de Carrara. En consonància amb la personalitat de Sayrach, el panteó tenia un gran força simbòlica. A la base, sota terra, hi havia una àmplia cambra amb un lloc destinat al descans etern dels avis i dels fills, esposes i descendents. Al damunt hi havia una plataforma amb un altar on són enterrats Manuel i Montserrat i on hi havia d'haver el temple que pujava amb la representació del Sol, la Lluna, les estrelles, el llamp i el volcà, tots ells símbols de la filosofia de la llum, i que estaria coronat pel signe de la Santíssima Trinitat. Però finalment va acceptar reduir-ho de la forma més esquemàtica possible, fins a arribar a la forma que té actualment al Cementiri de Montjuïc de Barcelona. Es va fer portar ònix i pòrfir d'Egipte per a fer uns rellotges que decoren el frontal de l'altar en el qual va esculpir la imatge nua de la seva dona, cosa que va sorprendre molt a l'època; ella jeia amb la diadema posada en senyal que acomplia la petició de posar-li el vestit de noces. Per a Sayrach la bellesa del cos nu de la dona era l'expressió màxima de la perfecció. Era un concepte en relació amb el pensament i el món cultural grec, al qual ell se sentia molt lligat. La bellesa, el culte a la bellesa femenina, era una manera més d'acostar-se a Déu. Per aguantar una gran sagrada forma, símbol de la comunió, va reproduir cinc pics de les muntanyes de Montserrat, en representació dels cinc fills. Va intentar que li fessin un Sant Crist de mida natural, però com que no aconseguien interpretar el que ell volia, va decidir fer-lo ell mateix amb fang.

Després, fos en bronze, presidiria el panteó. En un dels cinc llibres dels Sayrach fills s'esmenten les visites que Manuel Sayrach i els petits orfes feien al panteó de la mare, i com el pare, i ells mateixos, li parlaven i li explicaven els esdeveniments més significatius o les novetats que s'havien produït a la família. I que segurament aquest sentit de transcendència, de seguir conversant amb ella, de sentir la seva presència allí, en el panteó, com a porta d'un lloc proper però inaccessible anomenat Cel, determinaria el futur dels cinc nens.

Sayrach, segons m'explicaren, era molt exigent i perfeccionista. En una carta a un amic, pels volts de l'any 1922, deia que segurament hauria de refer part de la seva l'obra literària. Havia començat a escriure-la mentre el mestre Pompeu Fabra (1868-1948) treballava en la colossal tasca de fixació i normalització del català com a llengua moderna. Perquè Sayrach, com inicialment també Verdaguer (1845-1902) i Maragall (1860-1911), seguia el seu propi català, principalment perquè duia una forma de vida molt independent. Però el cert és que progressivament es va anar acostant més als dictats o normes d'en Fabra, ja que combregava amb el seu projecte d'unificació de la llengua.

Al bell mig d'aquest procés de creació literària, el seu pare, Miquel, li va comentar que caldria fer una casa que fos per a la família. Ell ja havia fet, quan encara era estudiant d'Arquitectura, i com a primera obra, amb tan sols vint-i-un o vint-i-dos anys, la reforma total de la finca que Miquel Sayrach havia comprat a Sant Feliu de Llobregat. Era un gran terreny que, segons diu el contracte, era per a tenir-hi arbres fruiters i un gran hort. I Manuel Sayrach va endegar i concloure la reforma total de la torre, que en comptes de tenir una sola planta, com era inicialment, acabaria amb planta baixa i dos pisos. Les obres que va fer a la que s'anomenaria popularment la Torre dels Dimonis, i que ja hem esmentat anteriorment, són dins de l'esmentada filosofia de la llum. Hi va fer una sèrie de jardins magnífics que es podrien descriure com d'estil semblant al del vestíbul de la Casa Sayrach, ple d'imatges simbòliques, edificacions diverses i brolladors. I hi destacava el Mur de la Creació, que era una al·legoria dels set dies de la creació bíblica amb la representació de la separació de la llum i les tenebres, de la terra i el mar, i la creació de les plantes i dels éssers vius fins a arribar a l'home.

Manuel Sayrach fill m'explicà que la gent en deia la Torre dels Dimonis perquè hi havia tot de dimonis al llarg de la llarga reixa que tancava la finca, i al mur que la sostenia tot de símbols enigmàtics, amb uns forats molt característics. Segurament va comptar amb la col·laboració d'un amic seu, arquitecte municipal de Sant Feliu que després seria també professor de l'Escola d'Arquitectura i que es deia Gabriel Borrell (1862-1944). Posteriorment aquest seria el que signaria, per imperatiu legal, els plànols de la casa de la Diagonal. Diem per imperatiu legal perquè en els plànols originals (segons m'explicà el seu fill) les anotacions són fetes amb la lletra particular d'en Sayrach. Era una forma pròpia d'escriure les lletres de l'abecedari i volia que fos un alfabet, diferenciat, català. L'utilitzava sovint, i especialment en les seves obres, raó per la qual es troba en el plànol. I es va donar el cas que l'Ajuntament li va exigir que afegís una tribuna, planejada posteriorment, i que si no, no li donava el permís d'obra. Per això Sayrach va fer un nou plànol, emprant la seva lletra i amb l'afegit de la tribuna. I en aquest cas el projecte el signaria un altre company, Joan Baptista de Serra Martínez (1888-1914). En cap dels dos casos no ho podia fer ell, ja que li faltava tenir acabat el projecte de final de carrera, necessari per a signar com a arquitecte.

Manuel Sayrach fill també ha trobat un altre projecte, destinat possiblement a la plaça Catalunya: era un fris de marbre amb una llargària d'uns 33 metres que representava la mitologia grega, amb déus i deesses. Projectava fer-lo amb marbre de Carrara i consistia en un mig relleu que s'iniciava amb l'aurora i que acabava amb la nit. Els personatges estaven inspirats en les obres dels millors artistes. Tot consta en un dossier preparat per entregar a l'Ajuntament de Barcelona. L'aurora o naixement del dia, la representava amb una figura grega portadora d'una torxa encesa fins a arribar a la imatge d'una noia que es tapava el rostre i que representa la nit o el caos.

Tots els elements que formaven part dels seus edificis eren originals i pensats exclusivament per ell. Es conserva un dossier on sempre apuntava o dibuixava coses que se li acudien. Està format per més de 2.000 esbossos, que posteriorment aprofitaria o no en els seus treballs: l'espill, el timbre de la porta, l'ascensor, llums, templets, etc. En aquest sentit, es pot dir que la Casa Sayrach duu

dins seu una història llarga d'explicar i difícil de resumir, perquè no hi ha res deixat a l'atzar. Tot té el seu significat. Així, la porteria és com un temple al qual el temps, l'aigua i el vent han anat menjant totes les arestes, els angles, que han esdevingut suaus i arrodonits. Sayrach volia, estimava, la corba, perquè per a ell representava la bellesa. Afirmava que l'angle era com la mort, perquè expressava, o representava, l'enfrontament. Sentia la corba com un símbol de bellesa, molt femení. Un símbol de suavitat i d'equilibri. I en la seva arquitectura Sayrach l'empra com una mena de discurs estètic on les formes es poden anar resseguint amb la mà, com si d'una carícia es tractés, sense trobar cap entrebanc. Mai s'hi troben interrupcions brusques. A més, la seva arquitectura també es basava en la natura. Per a Sayrach, l'home tan sols havia de mirar la natura i, senzillament, interpretar-la. Així, en un dels seus llibres de joventut sobre com havia de ser l'art català, l'arquitectura catalana, argumentava la simple necessitat de l'home d'interpretar aquesta natura. Dissentia obertament d'un dels conceptes d'Antoni Gaudí (1852-1926), ja que considerava que el gran geni de l'arquitectura modernista es refiava massa de la geometria en anar elaborant, repetint, les figures un cop i un altre. Sayrach deia que no, que l'art no podia tenir una geometria tancada, sinó que havia d'expressar-se i ser lliure, en una línia oberta que anés ascendint com si fos una onada. Segons un dels màxims especialistes de la seva obra, Juan José Lacuesta, Sayrach arribà més enllà, conceptualment, que Gaudí, ja que per a aquest darrer la matèria quedava anul·lada per l'esperit, mentre que per a Sayrach la matèria sembla que ressusciti, tot tornant de la destrucció i de la mort, i que reneixi novament en tota la seva íntegra bellesa. Sabia veure l'esperit que hi alenava a dins, i que quan aquesta matèria desapareixia o s'acabava, reapareixia de cop i es mostrava com si tornés a existir. Era una visió particular del cosmos que sempre el va caracteritzar. Perquè ja, per exemple, a la Torre dels Dimonis, al Mur de la Creació, hi havia centenars de fragments de ceràmiques trencades, de trossos de vidres i de mirallets recuperats: eren les estrelles i trossos de carbons diversos, que representaven les tenebres, per a la fi, també amb l'ajut d'elles, reconstituir de nou la bellesa. Així es manifestava la voluntat de tornar a donar vida a les coses mortes, que l'home rebutja i llença.

Tornant en particular a l'arquitectura de la Casa Sayrach, veiem prop de l'inici de l'escala una mena d'esquelet: els ossos d'una balena. Són, o representen, les restes d'aquell prodigiós animal, lliures de la carn putrefacta, com si per l'acció del temps, el mar i d'altres peixos arribessin a la sorra amb unes formes polides i amorosides que, així, també, expressen una bellesa retrobada, nova.

A la porteria, tancant al fons, hi havia un petit jardí que, a manera d'església antiga, mostrava una progressió entre la foscor inicial i la llum que esclatava en el claustre. I la funció lumínica del jardí era equivalent a la del claustre. Feia la sensació que s'entrava en un temple i al fons hi havia uns arbres, prims i alts, que s'enlairaven cap al cel i donaven l'esmentada sensació de llum. Unes obres posteriors van eliminar el jardinet i actualment aquest espai està tapat.

Continuant amb la descripció del simbolisme de l'escala de la Casa Sayrach, s'observa la reproducció d'unes flors de ceràmica que donen la volta a la zona de l'ascensor, volent expressar-se com si fossin part de la mateixa natura que entrés a la casa.

Sayrach fill m'explicà també el perquè de l'al·legoria del mar, a la qual un ja s'enfronta només d'entrar a l'edifici:

«Per al meu pare, com per a tota persona mediterrània, el mar era molt important. Pel Mediterrani hem conegut altres pobles i cultures, el cant de la mar, de la natura i de l'art. El mar és el vincle principal amb la vida. Del mar arriba, clàssicament, la vida a la terra. És la tornada a la font de la vida. El mar no és un mur ni un fort topall sinó, ben al contrari, infinitud de camins oberts i lliures. En resum, el meu pare era posseïdor d'una cosmologia de bellesa i profunditat corprenedores».

A l'altra porteria, a l'edifici del carrer Enric Granados, es podria dir que tota aquesta meravellosa i fascinant cosmologia encara es fa més palesa. També perquè és una obra posterior, de l'any 1925, i té el missatge més elaborat o el concepte més purificat. Aquesta segona casa la va dedicar a la seva dona, Montserrat. En aquesta porteria destacaríem el sostre, on hi ha molts elements marins, com algues, petxines, estrelles de mar, pops, etc., envoltat tot per un teló o cortinatge que representa l'entrada al món, com a gran teatre de

la vida. I finalment, al fons, es troba el símbol d'una cova com el primer refugi i habitatge de l'ésser humà.

També a través de Manuel Sayrach fill podem reconstruir els darrers mesos de l'extraordinari home, arquitecte i pensador que va ser el seu pare. Manuel, en aquells dies, amb tan sols sis anys, a punt de complir-ne set, recorda que com a conseqüència de la Guerra Civil tot l'edifici va quedar abandonat, i especialment la imatge colpidora del menjador d'un dels pisos, on hi havia el menjar a taula, amb la sopa encara fumejant. De ben segur que el llogater havia estat tot just avisat que anaven a rebre la visita d'una patrulla «d'incontrolats». En aquest sentit, la vida de Sayrach també va perillar durant la Guerra Civil Espanyola, perquè formava part de la burgesia catalana, era catòlic i, a més, propietari. Sayrach, però, estava confiat, amb aquella perillosa confiança dels innocents que saben que no han fet res dins un món on ja dictaven la seva llei els assassins. I malauradament, en l'escorcoll que van fer a casa seva —incloent la destrossa sistemàtica de qualsevol símbol religiós— van trobar unes targetes de visita de l'odiat general Martínez Anido (1862-1938). Un cop trobades aquestes targetes el van detenir i se'l van endur, segurament per assassinar-lo. La família va pensar que ja no tornaria. Però, sortosament, no va ser així.

Probablement es van adonar que no tenia res de feixista, ni tampoc tenia res a veure amb aquella gent que s'havia revoltat. Perquè Sayrach havia fet un llibre on defensava les idees i els valors de la república com a forma més perfeccionada i ideal de sistema polític per damunt de les monarquies. En aquest text de 104 pàgines, fa un profund i minuciós estudi de més de trenta constitucions europees i americanes en què arriba a exposar detalls, fins i tot demogràfics i poblacionals, d'una minuciositat inversemblant, on demostra que la monarquia, a més de ser font de guerres i despeses totalment innecessàries, i de no permetre els valors d'igualtat i llibertat entre els homes, és una forma de govern molt per sota de la república. És una obra escrita amb el català d'abans de Fabra, que comença amb una introducció de dues planes i continua amb l'«Exordi» o discurs que s'havia de pronunciar en la declaració de la República a casa nostra.

Aquest llibret, datat el dia 1 d'abril del 1922, escrit més d'una dècada abans de la declaració de la República Catalana des del bal-

có de la plaça de Sant Jaume, dona una idea de la prodigiosa ment i esperit dels quals era posseïdor Manuel Sayrach. I si molt probablement aquest llibret li va salvar la vida, també, si hagués sobreviscut a la Guerra Civil, aquesta mateixa obra li hauria causat la mort. El seu fill Manuel ha deixat escrit el testimoni dels fets que em duen a aquesta afirmació:¹⁸

«Recordo —amb la ràbia i la impotència de nen adolescent— com, a unes setmanes de l'entrada gloriosa de les tropes “nacionals” per l'avinguda Diagonal, un escamot de la policia secreta franquista ens obligava a fer una gran foguera, al jardí de la porteria de casa, amb l'estoc dels centenars de volums no venuts del llibre que havia escrit sobre la República el meu pare, mort durant la contesa civil. Només tres exemplars han sobreviscut a aquella patriòtica purificació normalitzadora».

Algú de l'escamot «d'incontrolats» escoltà, i va entendre, que les targetes de Martínez Anido trobades en l'escorcoll de la casa de la família Sayrach eren, senzillament, d'agraïment pel regal de noces a la filla del general, que vivia en un dels pisos de la Casa Sayrach. O potser el nostre home va poder argumentar que ell havia estat amic de Francesc Macià (1859-1933), i que aquest l'havia felicitat pel llibre a favor de la república.

«Fos quina fos la causa, finalment el van alliberar sa i estalvi. Però aquesta arbitrarietat el va afectar molt. I al cap de poques setmanes va contreure una pneumònia (aquest va ser el diagnòstic que va fer el mític Agustí Pedro i Pons (1891-1971), un dels darrers metges a visitar-lo), que es va anar complicant fins que va morir. Però fins als darrers moments va estar conscient. I proper al moment de la seva mort, va demanar la presència dels fills i, beneint-los amorosament, va fer-los un

---

18 Manuel SAYRACH i Miquel Àngel SAYRACH, *Pas a pas, camí de l'alba. Memòria de l'Acadèmia de Llengua Catalana*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pàg. 30.

petó, un per un. De la mateixa manera que havia fet la meva mare, anys abans, poques hores abans de morir.»

Així, Manuel Sayrach i Carreras moria serenament, acompanyat de les creences de la seva vida i amb la glòria que l'esperava en la vida eterna en companyia de la seva estimada Montserrat. Però també, de ben segur, amb el neguit immensurable pel fet que deixava orfes cinc nens d'entre cinc i nou anys i una àvia, Concepció Carreras, vídua des de feia tan sols quinze dies. I en plena Guerra Civil.

El govern republicà va requisar la Casa Sayrach, on va establir la seu del Ministeri de Sanitat, de la mateixa manera que s'havien apropiat indegudament el cotxe Packard, regal de Sayrach a la seva dona, i que aleshores faria servir Ventura Gassol (1893-1980), conseller de Cultura de la Generalitat, el poeta de «les tombes flamejants» i protector del monestir de Montserrat en els primers moments de les accions dels incontrolats. Però davant del drama d'aquella família, les autoritats republicanes es van compadir. I vist que hi havia una escala de servei, van partir el pis en dos perquè la família Sayrach pogués quedar-s'hi durant tot el temps que durés el conflicte. Els cinc germans van passar-hi tota la guerra amb l'àvia fins l'any 1939, en què ella va morir.

Els records de la guerra que escrigué Jaume Patriç Sayrach sorprenen per la seva claredat i equilibri emocional:¹⁹

«A casa la guerra la vam perdre des del primer dia de l'alçament militar i amb la victòria dels nacionals no la vam guanyar, sinó que la vam tornar a perdre. L'entrada de la tropa franquista —ja fa més de 70 anys— va produir-nos un gran desengany. Si els “rojos” havien vingut pel meu pare perquè era burgès els nacionals el buscaven per ser catalanista.

»Els tres anys de la guerra els vam viure en els darreres del pis que el govern republicà ens deixà —després d'incautar la casa—, commoguts pels plors de l'àvia, sola, amb cinc nens orfes. A més de la casa ens havien pres la torre i el cotxe. No-

---

19 Íd., pàg. 20.

saltres somiàvem que Franco ens ho tornaria tot. Vam viure tres anys en una absoluta anormalitat. No vam fer-nos amb ningú, no vam anar a l'escola. Vam viure com uns nens assilvestrats en una Barcelona hostil. Ens vam repartir les feines. El gran s'encarregava de dirigir-nos, el segon feia les sabates amb retalls de catifa i roba de cretona; jo, quan podia, anava a comprar el pa i fregava el tros de pis on ens amuntegàvem. Cada dia sortíem al carrer, a la recerca de provisions: les farinetes del Tio Nelo, les pells de patata, les pomes que ens donava una bona dona d'una parada del mercat del Ninot, o les restes dels dinars d'un restaurant del carrer Muntaner».

Acabada la guerra, els cinc nens van ingressar a l'internat dels escolapis de Sarrià, amb molt bon tracte sempre. Manuel Sayrach fill explica que els pares escolapis eren gent molt sana, com de poble, oberts i dialogants. Molt persones:

«I sabent que érem orfes, i amb tota la història que portàvem enrere, ens van tractar sempre carinyosament. I ens van ajudar a créixer amb força correcció, tot i la concepció autoritària i tancada que es tenia aleshores de la vida, però dins d'uns valors espirituals, culturals i artístics que han estat la plataforma per a la nostra projecció i creixement personal posterior».

He tingut el privilegi de seguir, essencialment a través de cinc llibres, la trajectòria vital dels cinc germans Sayrach i Fatjó dels Xiprers, els fills de Manuel i Montserrat. Els dos primers llibres a destacar són *Vuitanta anys. Fragments del dietari 2007-2009*, de Jaume Patriç Sayrach, i *Pas a pas, camí de l'alba. Memòria de l'Acadèmia de Llengua Catalana*, de Manuel i Miquel Àngel Sayrach. En el primer es pot anar seguint, de forma emocionada i corprenedora, com van anar vivint de nens el drama personal de la seva progressiva i finalment total orfandat dins del drama nacional de la Guerra Civil, i en el segon la importància que van tenir els germans Sayrach en la reconstrucció social i en la represa de la llibertat al seu país. I a la fi, a través dels cinc llibres, recomanables com a realitat d'una època

com pocs n'hi ha, un s'adona quant i com d'important pot esdevenir el compromís religiós, espiritual i social d'unes persones exposades a les més grans privacions, però que duen des de ben petits el model viscut de la bellesa, la cultura i l'espiritualitat més sinceres. Manuel Sayrach i la seva esposa, Montserrat Fatjó dels Xiprers, edificaren un llegat d'amor i de vida que s'expressa en part en l'arquitectura lluminosa de les cases Sayrach, però que s'estengué, per la força del seu amor i veritat, als seus fills. La casa Sayrach, la casa del pare, va significar la pervivència d'un ideal de llum que sempre els ha acompanyat, que encara continuarà molts anys dins d'ells i que de ben segur fins i tot els sobreviurà.

En el llibre ja esmentat *Vuitanta anys. Fragments del dietari 2007-2009*, Jaume Patriç Sayrach explica d'una forma molt clara com aquell llegat del matrimoni Sayrach, dels pares, va arrelar en ell i en els seus germans:²⁰

«Del que sí que estic segur és que de la infància sotraguejada que vam viure no ens va faltar un fonament on recolzar-nos i sobre el qual construir la nostra identitat. Em refereixo al llegat dels pares, tot i haver-los perdut tan d'hora. O potser precisament perquè els vam perdre tan aviat, el que ens arribà d'ells ho vam acollir com un llegat important. Es tractava del testimoni d'uns valors humans, d'una fe i d'una actitud davant de la societat que han estat la pedra angular de la nostra vida. I afegeixo que per a nosaltres va ser una sort tenir sempre davant dels ulls la casa del pare, que vèiem com l'expressió física de la seva personalitat. Recordo que quan els "rojos" se l'havien "incautat", en contemplar-la des del carrer, "sentia" que em pertanyia, i no pensava en l'aspecte material sinó en la seva bellesa i elegància que, per a mi, reflectia l'excel·lència de l'ideal que el pare ens havia inculcat».

Manuel Sayrach i Fatjó dels Xiprers, el meu interlocutor i guia indispensable per a bastir l'esbós present sobre Manuel Sayrach i

---

20 Íd., pàg. 11.

Carreras i el seu prolífic llegat, em va fer una semblança resumida dels germans:

«El germà gran era el Miquel Àngel (1927-1993), que va ser periodista i pintor i va crear juntament amb mi l'Acadèmia de Llengua Catalana, i després vàrem seguir treballant mirant quines mancances tenia el país. Així vàrem veure que hi havia la necessitat de suplir l'escola franquista per a formar els nens que eren el futur del país. El mitjà seria una revista infantil que vam intentar fer, tot i que en un principi semblava impossible: no deixaven publicar res. I menys encara infantil i en català. I vàrem fer com anteriorment *Cavall Fort*: posar-nos sota la capa protectora d'un bisbe (en el seu cas, penso que va ser el de Vic). Nosaltres agafàrem el bisbe de Solsona, un home molt bo, molt del poble, d'un poblet de Castelló, i aleshores, amb trenta-vuit anys, el bisbe més jove de tot Espanya, que després va marxar a Madrid, on va fer molta feina també, portant l'evolució de l'Església franquista en la transició: Vicente Enrique y Tarancón (1907-1994). La nostra relació es va mantenir fins i tot quan estava a Madrid, des d'on ens va ajudar quan el vàrem anar a cercar per obtenir el seu suport. Era un home molt de país i entenia la necessitat del que estàvem fent. La revista on ens aixoplugàrem es deia *L'infantil* i la publicava el seminari de Solsona per als nens que estudiaven o que podien sentir-se interessats per la vocació religiosa. En un moment donat, per mitjà d'Albert Manent (1930-2014) ens va arribar que volien deixar de fer aquesta revista. Era la nostra oportunitat! Dir que continuàvem *L'infantil* i seguir amb la idea que teníem preparada. Un cop amb la proposta, en el seminari ens van dir que necessitava la "benedicció" de monsenyor Tarancón. Va estar d'acord de fer-ho sota la direcció d'un capellà consiliari (que seguís l'orientació del recent Concili Vaticà, on Tarancón havia participat) i de la diòcesi, per autoritzar el "joc de mans" que una revista infantil adreçada a promocionar vocacions religioses esdevingués una revista general per a nens. I vàrem proposar mossèn Jesús Huguet (1932-2012), en el qual confiàvem i que aviat va estar-hi

d'acord. En un principi pensàrem en una revista per a una canalla més jove que els lectors de *Cavall Fort* i continuàrem amb el nom de *L'infantil*, però aviat ens adonàrem que el mateix nom feia que a mesura que creixien els xiquets, que tenien entre vuit i deu anys, poguessin pensar que la revista ja no era per a ells. Per això vam estar un temps donant voltes al canvi de nom fins que vam escollir el de *Tretzevents*, que és el nom d'un pic del Canigó. Amb tot el simbolisme afegit que té d'aventura, d'esforç, de pujar a dalt de tot d'una muntanya com aquella i com el somni d'unir la Catalunya francesa amb la catalana. Vam dirigir plegats aquesta revista durant trenta anys i en van sortir 700 números, reunits en seixanta àlbums que estan ja ordenats a l'arxiu Sayrach que estic fent. Primer l'edició va córrer a compte nostre, després al d'un grup editorial, Mediterrani, que va "anar enlaire", i finalment va entrar dins de les Edicions de l'Abadia de Montserrat, on va anar creixent. Miquel Àngel, des d'aquest projecte, va agafar afició al còmic i va crear uns personatges que es deien Bibi i Tobi, que eren dues formigues que representaven la democràcia. Les formigues estan unides, van juntes, totes fent país, etc. I d'altra banda hi havia altres insectes, les vespes, que venien a ser la dictadura. I aquestes volien envair el país tan tranquil del Bibi i el Tobi per així xuclar-hi tot allò aconseguit amb esforç i perseverança mitjançant impostos, taxes, etc.

Com es pot veure, uns còmics que descrivien molt bé l'espoli que encara hauria de viure Catalunya durant molts anys.

«Aquests còmics varen ser molt exitosos perquè realment eren bonics. La gent gran ho trobava bé, ja que ajudaves els nens que prenguessin una opció pel Bibi i en Tobi, els bons, que no eren més que la democràcia: que les coses es fan i es decideixen entre tots, que no n'hi ha d'haver un que mani per damunt de tots sense haver de rendir comptes. En els contes, la figura d'aquest "gran dolent" era el Capgròs, la vespa reina o dictadora total. Fins i tot la *Gran Enciclopèdia Catalana* recull que aquests contes venien a descriure el que passava a Cata-

lunya amb la dictadura. Representant això en el món animal, es descrivia el que passava en el país. Amb l'estricta censura que existia no podia ser de cap altra manera. Va arribar a fer fins i tot sis àlbums: un era *Bibi i Tobi al país de les mosques*, que representava Rússia, i on explicaven que en entrar preguntaven si allí hi havia alguna cosa prohibida i els deien que no. I quan demanaven si tot estava permès també responien que no. Llavors preguntaven si tenien algun llibre que expliqués què era considerat permès o no i els duïen un diccionari: tot podia estar permès i prohibit al mateix temps en funció del que decidia el poder. Un altre va ser *La clapa*, que atacava el que va ser la LOAPA.

»I ha estat molt bonic que en quinze dies de diferència m'ha-gin vingut dues empreses diferents que ho volen tornar a imprimir. El fill d'un important polític català (ja jubilat) ha creat una empresa dedicada a fer còmic català. I havent tingut la idea de reeditar *Bibi i Tobi*, va tenir la pensada de donar-ho als seus fills i altres nens per si notaven el pas del temps o si els agradaven: varen quedar encantats. *Bibi i Tobi* continuaven sent vius i actuals.

»Jo (en Manuel Sayrach) soc el segon i ja em coneixes una mica. Sempre he viscut dedicat al món infantil, a la cultura i al país. Quan era jove, dins de la congregació mariana anava a les barriades més extremes i desafavorides de Barcelona a fer catequesi.»

Manuel, des de la Congregació Mariana dels Jesuïtes del carrer Casp, va prendre part en les activitats catequístiques del centre Mercè-Gonzaga, principalment a les Cases Barates de Baró de Viver:

«Allí descobríem el problema tan greu de la immigració. Mol-tíssima gent amuntegada de qualsevol manera, vivint sense gaires condicions higièniques ni de salubritat. Ens va sorgir alhora la necessitat tant d'ajudar-los com d'actuar a favor del nostre país, fent-los classes, formant uns grups o joventuts per afavorir que els nens que volguessin estudiar ho poguessin fer».

En l'àmbit cultural destacà de molt jove, tot just acabat el batxillerat, ja que, juntament amb el seu germà Miquel Àngel i d'altres exalumnes dels Escolapis de Sarrià, fundà el grup teatral Tespis, amb el qual representà diverses obres al desaparegut teatre barceloní Capsa, al xamfrà d'Aragó amb Pau Claris. Aquesta inclinació per l'art escènic la continuaria al Fòrum Vergés. I continuant en l'àmbit cultural patriòtic fundà, com ja hem esmentat, amb altres, especialment alguns dels seus germans, l'Acadèmia de Llengua Catalana (1953), de la qual esdevingué el primer president.²¹ L'Acadèmia va animar els seus membres a participar en accions d'implicació política, considerades subversives pel govern, com les dues vagues de tramvies, la penjada de banderes catalanes, les rutes universitàries a Montserrat, la campanya contra Luis de Galinsoga, director de *La Vanguardia*, els fets del Palau de la Música, les misses en català, la campanya «Volem bisbes catalans», etc.

«Ja a *Tretzevents*, vàrem introduir el còmic, de qualitat, francès i belga, a Espanya. I les traduccions al català d'aquest idioma ens ho feien de franc patriotes com en Pere Calders, (1912-1994), en Miquel Martí i Pol (1929-2003) i sobretot en Jordi Sansanedas (1924-2006). I pintors i dibuixants de la vàlua de Josep Obiols (1894-1967), Antoni Clavé (1913-2005), Cesc (1927-2006), Pilarín Bayés, etc., ens cedien també els seus dibuixos, tant a nosaltres com a *Cavall Fort*, per a les portades.

»El tercer, el Jaume Patriç, va començar estudis de Medicina a la Facultat de Barcelona, que abandonà l'any 1950 per entrar al Seminari Conciliar. L'any 1957 va ser ordenat capellà a Esparreguera. Fou vicari a Santa Maria de Vilafranca del Penedès i a Santa Maria del Poblenou de Barcelona, on creà la revista *4 cantons*. Es llicencià en Teologia a la Universitat Gregoriana de Roma. El 1965 el van nomenar rector del barri del Fondo, de Santa Coloma de Gramenet, on fundà la parròquia

---

21 Manuel SAYRACH i Miquel Àngel SAYRACH, *Pas a pas, camí de l'alba*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.

de Sant Joan Baptista.²² Treballà de pintor retolista a l'empresa Sayás, de Barcelona, i de professor de català al col·legi públic Fray Luis de León, de Santa Coloma.

»El compromís social l'allunyà de la parròquia i el portà a la política: l'any 1979 va entrar a l'Ajuntament com a regidor independent d'Urbanisme per la llista del PSUC (mantenint el seu compromís de fe i amb les persones desfavorides), juntament amb un altre capellà, anomenat Lluís Hernández (1936-2015), que fou força anys batlle i que sí que es va dedicar de ple a la política. Després, treballant de tècnic de l'Ajuntament, fundà i dirigí el Centre de Normalització Lingüística L'Heura. El 1987 va tornar a ser regidor (per Iniciativa per Catalunya) i s'encarregà de la planificació estratègica de la ciutat. Va tenir gran protagonisme en el programa Santa Coloma 2000 amb actuacions sobre una de les ciutats que es considerava de les més mal construïdes de Catalunya, on la gent es buscava la vida construint-se l'habitatge quasi sense mitjans, tots amuntegats de qualsevol manera. Entre d'altres coses, amb aquell programa van poder salvar de l'especulació algunes zones que es van dedicar a espais verds i equipaments, com el parc d'Europa, Can Zam, etc. I del riu de Santa Coloma, del més putrefacte possible que es pogués imaginar, van aconseguir fer una mena de jardí, una gran avinguda de salzes que acompanyava aigües netes.

»El quart, l'Abelard, com el Jaume Patriç havia començat Medicina, i havien coincidit en les classes amb en Jordi Pujol i Antonio Gutiérrez, en "Guti" (1927-2006). En Jaume va fer dos anys de carrera i l'Abelard un de sol. En aquells temps la Medicina era una carrera on es feia molt palès el patiment humà: les malalties i també la pobresa o l'escassetat de recursos materials. I si es duia a dins una flama espiritual era probablement inevitable que sorgís el compromís personal de dedicar-se als

---

22 Jaume Patriç Sayrach, *En el Fondo. Parroquia de Sant Joan Baptista (Santa Coloma de Gramenet) 1965-1979*, Santa Coloma de Gramenet: Edicions Fòrum-Grama, 2002.

necessitats. Ara potser hi ha vies socials per ajudar el proïsme, però aleshores el camí més normal i natural era dedicar-se al sacerdoci. Ambdós van ser enviats a barris humils (en Jaume Patriç va començar per un barri molt degradat anomenat el Fondo), esdevenint capellans obrers que entre d'altres coses van renunciar al pagament de l'Estat. Van obrir tots els espais físics de les parròquies a tothom i en molts espais d'aquests és on va néixer el que es coneix avui com a Comissions Obreres. Així els capellans es guanyaven la vida com qualsevol obrer, amb una feina d'assalariat amb el sou corresponent. Això ho feien sense revelar la seva condició, tot i que a l'Abelard el van descobrir. Un dia a ell i a uns companys els havien fet posar una sèrie de caixes en un magatzem, i mentre ell va ser capaç de calcular mentalment com col·locar-les ben apilades perquè hi cabessin bé, els altres treballadors les posaven de qualsevol manera i no hi cabien totes. I el van manar cridar per demanar-li que qui era ell, que ell no era un obrer, que se li notava un afegit, una educació i una capacitat de raonament que no tenien els altres.»

Abelard rep l'any 1958 els ordes sacerdotals a la parròquia de Santa Maria de Gràcia. Fa de vicari de Gavà (1969-1972), on organitzà l'Escolania i l'aspirantat i va dur a terme la tasca de restauració de l'ermita de Sant Miquel, del castell d'Eramprunyà, com una acció simbòlica de transformació social i cristiana dels feligresos de Gavà. Del 1963 al 1964 va estar al Poble Nou, a Sant Francesc d'Assís, com a vicari. Posteriorment va ser traslladat a la parròquia de Jesús de Gràcia (1963) i al cap d'un any se'l designà rector de la parròquia de Sant Tarcisi del barri de la Trinitat Nova. Hi va exercir fins que caigué malalt, fent un treball que ell mateix qualificava de «revolucionari» en l'intent de retornar l'Església a la puresa evangèlica del missatge de l'amor salvador de Déu, a través del compromís social i polític dels cristians en favor dels més pobres. Hi creà la Biblioteca Grabulosa, com un servei al barri i alhora com a símbol del compromís amb la societat civil. Morí l'any 1976 a Barcelona a causa d'un procés oncològic i el seu darrer any va ser narrat, entre el seu germà Jaume Patriç i ell mateix (a través de la seva poesia i alguns escrits)

en un profund i commovedor llibre²³ que retrata molt bé l'època que li tocà viure, i d'una manera molt especial l'ànima transcendent de l'home fidel a si mateix:

«Per què brindar perquè l'any sigui millor? Més aviat que continuem dempeus i sapiguem ser fidels a la vida».

Va ser un llibre que em va copsar de forma pregona, no només des del punt de vista emocional sinó des del punt de vista científic, com a oncòleg radioterapeuta que soc, perquè descrivia coses del seu tractament, seguiment i acolliment en els darrers dies de vida que m'eren a la vegada familiars i llunyanes, atès l'important avenç de l'atenció oncològica en els anys que he anat vivint la meva especialitat.

Narcís, el petit (no tenia els cinc anys quan va esclatar la Guerra Civil), després de fer el batxillerat als escolapis de Sarrià va entrar a treballar de tècnic en una granja pionera d'aviram, a Reus. Més tard en va crear una de pròpia a Premià de Mar. Però l'any 1958 ingressà també al Seminari Conciliar. Va ser ordenat sacerdot el 5 de setembre de 1965, a Barcelona. Destinat de vicari a Santa Maria de la Geltrú (Vilanova i la Geltrú), va compartir l'exercici del ministeri amb la vida obrera. Treballà, primer, en unes drassanes i després de soldador en una empresa constructora de contenidors. Va participar en la manifestació de capellans coneguda com «la marxa pacífica de 130 sacerdots de Barcelona», l'11 de maig de 1966, salvatgement reprimida pels «grisos», com ja hem esmentat al capítol dedicat al pare Marc. Posteriorment va assistir com a testimoni en defensa dels acusats en el judici a Madrid. L'any 1967 esdevingué responsable de la zona pastoral del barri de les Roquetes (Sant Pere de Ribes). Hi creà la primera comunitat cristiana, amb el nom de Santa Eulàlia, i exercí una intensa tasca de conscienciació social al barri. Va aconseguir construir, gairebé sense recursos, un edifici de dues plantes, anomenat Casal Santa Eulàlia o Casa-comunitat dels Creients. La

---

23 Jaume Patricí SAYRACH, Abelard SAYRACH. *L'últim combat*, Barcelona: Mediterrània, 2003.

seva experiència en aquesta comunitat entre els anys 1965 i 1981, entre les acaballes del franquisme i el llarg període de l'anomenada transició, publicada l'any 2006,²⁴ és un document de primer ordre sobre el nepotisme i la hipocresia institucional i política en uns anys massa propers però que semblen oblidats.

L'any 1989 creà l'Associació Amics de Sant Jordi, que tenia com a finalitat la recuperació, el manteniment i l'extensió de la presència de la figura de Sant Jordi a Catalunya, atès el caràcter que té de símbol de fidelitat a la terra, als seus valors propis, i de lluita contra tot allò que s'oposa a la llibertat, a la justícia i a la dignitat del país.

Quan en Jaume Patric, l'Abelard i en Narcís iniciaren i desenvolupaven la seva vida ministerial, l'Església catòlica, a nivell universal, es veia intensament sacsejada pel Concili Vaticà II. L'arribada al soli pontifici de Joan XXIII donà ales a tot el sector progressista, que maldava per despullar-se dels encarcaments heretats d'una determinada situació de cristiandat, amb el propòsit d'acostar-se al món modern. A Catalunya, especialment a Barcelona, l'inconformisme del clergat de les últimes promocions, i de bona part dels cristians, era molt viu perquè anava lligat al repudi del maridatge (valgui el símil gastronòmic) entre certa jerarquia catòlica i el repressor govern franquista. Aquell concili va representar una alenada d'aire fresc i va posar en moviment l'enorme energia continguda, que fins aleshores havia hagut d'obrir-se camí a contracorrent, lluitant contra les estructures eclesiàstiques anquilosades, dominades pels capellans tradicionals.

Un dels vehicles que serviren per a canalitzar el treball pastoral de les joves promocions de capellans van ser els moviments de l'Acció Catòlica, sobretot la Joventut Obrera Catòlica (JOC). La JOC va maldar per ensenyar a descobrir en la vida tant els elements que poden afavorir la dignitat de la persona com aquells que atempten en contra seu. S'enfrontava el manament de l'amor —que és essència del comportament cristià— amb les realitats de la societat, l'escenari en el qual l'ésser humà viu la seva existència. No era possible

---

24 Narcís SAYRACH, *Quan tot estava per fer. Les Roquetes de Garraf (1965-1981)*, Barcelona: Mediterrània, 2006.

parlar de fe si el creient no es comprometia en el treball de fer un món més just per a tothom, però en especial per als més pobres.

Mentrestant Barcelona havia experimentat una allau immigratòria sense precedents de famílies vingudes de tot Espanya, principalment del sud. A tot el cinturó suburbial de la gran ciutat creixien aglomeracions humanes sense la més mínima planificació, que vivien en les més ínfimes condicions. El bisbe havia d'enviar-hi capellans per atendre les altíssimes demandes sacramentals que aquelles noves poblacions comportaven. Els capellans madurs no es veien amb cor d'anar a aquests barris. El sistema de l'escalafó es trencà i un bon nombre de sacerdots joves hi foren enviats com a rectors. Per fi podien dur a terme la pastoral que tant havien reclamat. Naixien els sectors obrers i les comunitats populars, i es posava en marxa un moviment de reforma litúrgica i sacramental i, sobretot, una nova manera de fer present l'Església en el món obrer. El capellà treballava com un ciutadà més, participava en l'acció social, mentre intentava fer créixer la consciència i el compromís social dels cristians. Les autoritats polítiques i eclesiàstiques van mirar amb mals ulls una Església que semblava esdevenir subversiva. El clergat progressista, els moviments especialitzats i les comunitats populars no van ser ben vistos. Els bisbes més conservadors no van fer res per donar-los suport. Amb els anys l'entusiasme conciliar es va anar apagant, i aquella jerarquia catòlica va aconseguir tornar les aigües al seu curs. Alguns d'aquests cristians postconciliars es van anar quedant a casa i van fundar famílies, mentre que els més socialment compromesos es van abocar a la política, allunyats de la fe o vivint-la en petits grups o en solitari, mentre l'Església oficial empenia una vasta operació restauradora i de recuperació del «territori» perdut.

Les reflexions de l'experiència viscuda dins del compromís religiós i social d'en Jaume Patriç, l'Abelard i en Narcís, emmarcat en aquell somni utòpic que va ser el Concili Vaticà II, es troben en els llibres esmentats, en les notes a peu de pàgina i en un dels escrits del Jaume Patriç.²⁵ He mirat de resumir part del que he interpretat que

---

25 Jaume Patriç SAYRACH, *Sayrach, recerca genealògica*, Santa Coloma de Gramenet: Fòrum-Grama, 1994, pàg. 178-179.

explicaven per a resumir i mostrar la profunda significació que va tenir el moviment dels capellans obrers per a guanyar una societat més digna. Aquest compromís social i de defensa de les llibertats de Catalunya i de la seva llengua va ser també complementàriament defensat, sense titubeigs, per Manuel i Miquel Àngel Sayrach.

En resum, i per a fer-ne història escrita i sòlida (tan sòlida com la magnífica Casa Sayrach), queda en aquestes planes una aproximació al testimoni i llegat vivent de tot allò que generà l'amor immesurable de Montserrat Fatjó dels Xiprers i Manuel Sayrach.

En aquests darrers anys, uns quants després d'haver escrit aquest retrat o esbós de la família Sayrach, i bastant abans de posar-me a escriure aquest epíleg, he pensat sovint en tots ells: la figura del patriarca; l'amor per la seva esposa, Montserrat; l'amor d'ambdós com a parella i el testimoni de vida cap als seus fills que sempre els acompanyà i que també, sens dubte, sempre els protegí. Seria llarg, em dispersaria massa, voler recollir ara tot allò que el pensament m'ha dut sobre aquesta extraordinària nissaga familiar i la seva petjada decisiva en la història amb majúscules de Catalunya. Per això em limitaré a quatre aspectes del seu testimoniatge a fi de tancar aquest epíleg. En primer lloc voldria aturar-me per retre homenatge a la memòria de Narcís Sayrach, mort el desembre del 2016. Tot allò escrit en aquest testimoni va ser a partir de les converses amb Manuel Sayrach fill i els documents i llibres sobre ell i el seus germans que generosament em va fer a mans. Vaig saludar un dia el Jaume Patriç a casa d'en Manuel però mai vaig arribar a conèixer en Narcís. Vaig saber de la seva malaltia per unes cartes al director que van sortir a *La Vanguardia*, on uns familiars (els fills?) compartien el patiment davant la malaltia que se l'estava enduent. Em va semblar fora de lloc voler saber més en uns moments tan íntims per a tota la família Sayrach. La Viquipèdia defineix Narcís Sayrach (1931-2016) com un historiador, promotor cultural i activista cívic, però aquestes paraules s'esvaeixen sense significat quan hom intenta imaginar, fer-se una idea, de qui era en veritat l'home, el rector d'aquella petita comunitat de Sant Pere de Ribes, tan ben descrita en un dels seus llibres, *Quan tot estava per fer*. Des del meu punt de vista va ser una persona entregada al proïsme, amb l'empremta humana

i espiritual que sempre ha caracteritzat els Sayrach i que de ben segur roman en tot aquell que va conviure amb ell.

La notícia de l'avançat de la seva malaltia em va dur a recordar el llibre on els seus germans Jaume Patriç i Abelard parlaven del càncer d'aquest últim i la seva evolució i desenllaç. Als anys setanta, l'atenció oncològica a Catalunya patia de moltíssimes limitacions, ateses l'època i els dèficits importantíssims d'infraestructura oncològica al país, que no es començarien a redreçar fins a finals dels vuitanta malgrat l'esforç, sovint titànic, de molts oncòlegs (quirúrgics, radioterapèutics i mèdics). A tall d'exemple introduirem la gesta, també oficialment silenciada, del Dr. Manuel Hernández Prieto (1936-1990), cap del Servei d'Oncologia Radioteràpica de l'Hospital de Bellvitge, que estant enmig del diagnòstic i tractament d'un càncer de còlon amb metastasis hepàtiques va acceptar i aconseguí posar en marxa diverses unitats de tractament oncològic sense cap tipus de personal mèdic i sanitari nou, comptant només amb el sobreesforç del personal que ja treballava al màxim en el sobreocupat servei que dirigia. Les llistes d'espera de més de tres mesos en pacients que perdien en elles probabilitats de guariment o de pal·liar el seu dolor pel càncer que patien, juntament amb el carisma del Dr. Hernández Prieto, van motivar aquest sobreesforç de tants professionals en benefici dels malalts oncològics. Manuel Hernández moria pocs mesos després d'haver acomplert el seu compromís envers els pacients amb càncer, exactament amb prop d'un miler de pacients. Però aviat es va enterrar el seu cos i, en part, el record del gran bé que va fer a tantes persones malaltes, en un menyspreable oblit que encara avui continua.

Una de les branques de l'atenció oncològica superespecialitzada que es començà a desenvolupar també als anys vuitanta, pocs anys després de la mort de l'Abelard, l'atenció domiciliària als pacients molt avançats, a càrrec dels grups PADES, és actualment, tenint en compte diversos indicadors i ponderacions, la millor del món en el seu camp. No vaig tenir cap dubte que el grup de professionals que de ben segur va acompanyar en Narcís en la seva mort, al costat de la seva família, va dedicar-se a ell com ell s'havia dedicat al llarg de la seva vida al proïsme.

En segon lloc voldria escriure, tot reflexionant-hi, sobre el llibre

escrit l'any 1922 per Sayrach a favor de la república i en contra de la monarquia. Com crec que ha quedat palès en aquest testimoniatge, l'esmentat llibre em va impressionar. Tant, que en un principi vaig arribar a transcriure'n, en el capítol, una bona part. Hi havia frases i paràgrafs sencers amb una força i contundència dignes de ser gravades en pedra. Avui lamento haver-les rebutjat del text final i no haver-ne servat almenys l'esborrany, per a reproduir-les. Per tant, recorrerem a la memòria o, per a ser més precisos, al sentiment d'admiració i respecte que em va donar la seva pausada lectura. Des del 3 d'octubre del 2017 aquesta obra, tota la informació veraç i exhaustiva que inclou, ha pres una vigència absoluta. En el món de la informació total, aquest llibre escrit fa uns cent anys seria més actual i precís que qualsevol crònica periodística escrita ara. La monarquia a Espanya, històricament i en especial avui, és una rèmorra negativa, corrupta i fastigosament opulenta de la història. En un país de serveis i encara de molta especulació d'uns pocs privilegiats contra una immensa majoria, els milions malmenats a perpetuar-la fan mal. I si ens anem als excessos i tripijocs que destapa cada dia la premsa de l'hereu de Franco imposat per Churchill, segons explicava Selwyn Lloyd, és fàcil descriure-ho amb la tan suada frase que la realitat supera la ficció. Novament hem de tornar a la història. A la majoria ens va semblar exagerada la repressió del dia 1 d'Octubre i tots els altres actes repressius i de pura revenja, com les presons preventives d'escarment i la sentència fruit de la ràbia de l'Estat. Però no ens hauria d'estranyar. Cal anar de nou a la història. Una professora de literatura espanyola i especialista en el Segle d'Or em va dir un dia que tot plegat era conseqüent amb l'eficiència repressora de l'Estat espanyol en els darrers segles, forjat en una corrua de reis absolutistes. La meva amiga va ser taxativa:

«Des del Segle d'Or Espanya ha estat una màquina perfecta de repressió. I va ser una inconsciència total i una mostra de supèrbia absurda no tenir-ho present. I no exagero, conec molt bé aquell temps i sé el que em dic».

Sens dubte no hi ha règims de govern perfectes, però la monarquia, com demostra Sayrach de forma inapel·lable en el seu llibre a

favor de la república, és indesitjable, especialment en països empobrits per una corrupció promoguda des de dalt de tot com Espanya. La publicació avui d'aquest llibre, reflex diàfan de la realitat, obriria els ulls a molts cecs que ho són perquè no hi volen veure.

El tercer esment és que Manuel i Jaume Patriç, amb l'ajuda de dos historiadors i el suport de l'Ajuntament de Barcelona, publicaren l'any 2018 un llibre sobre el cap de la nissaga Sayrach. El llibre *Manuel Sayrach (1886-1937). Arquitectura i Modernisme a Barcelona* representa una oportunitat excepcional de conèixer de primera mà un personatge català fascinant i extraordinari de la cultura i del pensament a nivell internacional.

Finalment, un definitiu i personal apunt sobre un dels personatges que recull aquest relat sobre Manuel Sayrach i el seu món. Així, explicaré que una tarda d'hivern, d'oci i passeig, em va dur a descobrir la bella església de San Isidro de Madrid, a pocs centenars de metres de la Plaza Mayor. A dins, a terra, no gaire lluny de l'altar, vaig trobar la sepultura del bisbe Tarancón, decidí primer en la creació de la ja esmentada *Tretzevents* i figura cabdal en frenar les vel·leïtats atidores de l'odi fratricida dins de l'Església franquista de finals dels setanta i bona part dels vuitanta.

V

L'HOME BO: RAFAEL BATESTINI

Rafael Battestini era un home bo. Una d'aquelles persones de les quals desitjaries que n'existissin moltes més.

Jo havia acabat, amb prou feines i treballs, la carrera de Medicina. I no sé d'on va venir-me la idea d'adreçar-me a la Conselleria del Districte de Gràcia a fi de col·laborar amb la seva Comissió de Sanitat. El responsable, l'Enric, càrrec electe d'Esquerra Republicana, era una persona d'uns seixanta anys, agradable, carregat de bones intencions però sense gaires coneixements sobre el tema. Tenia, però, un sentit comú indubtable i bona voluntat. Desitjava fer coses útils i, a la vegada, no sabia per on començar. Una de les seves dèries era la prevenció i la informació sanitària.

Recordo vagament les reunions, i d'una manera especial se'm desvetllen (per primer cop des de fa més de tres dècades) les imatges visuals i olfactivas de la primera. La poca llum d'aquell racó, al primer pis de la subseu de l'Ajuntament en aquell bell edifici de la plaça Rius i Taulet. I l'olor de fusta i humitat. Servo en conjunt el record d'una sensació pregona de perdre el temps i d'unes converses que més que res eren monòlegs.

Malgrat tot vàrem voler endegar dos bons projectes: una enquesta sobre els hàbits dietètics a les residències d'ancians del districte de Gràcia i una jornada sanitària adreçada a informar els graciencs sobre els recursos sanitaris dels quals podien gaudir. Avui, amb la perspectiva que dona el temps i l'experiència assolida com a oncòleg radioterapeuta, diria que aquells projectes no estaven gens malament, i que si ens haguessin deixat desenvolupar-los possiblement haurien estat útils. Però cap d'ells va arribar a materialitzar-se, tot i que en aquell moment vàrem arribar a tocar una mica «la collo-

nera» al conseller en cap del districte i al director de l'Institut Municipal d'Higiene. Ambdós se'ns van treure molt educadament del damunt. I a aquest Institut volia arribar. L'Enric m'havia comentat que allí treballava un company del partit que era una persona extraordinària i que es deia Rafael Battestini. Aquest, al cap de poc temps de conèixe'm, em va demanar si li podia fer una substitució al seu dispensari mèdic. I durant anys va anar avisant-me periòdicament, en els dies o setmanes que necessitava fer vacances. D'aquesta manera ens anàrem coneixent més i més. Era agradable tractar amb aquell home, prop de trenta anys més gran que jo i que sempre em tractava com un igual. Gaudia de la seva exquisida educació, del seu catalanisme ferm i gens provincià i de la seva conversa, culta i diversa. Primera autoritat en Medicina relacionada amb l'esport (subaquàtica, d'alta muntanya i aeroespacial), havia estat fundador de la Societat Catalana de Medicina Aeroespacial, Subaquàtica i Ambiental i n'era membre de mèrit. Havia participat, per exemple, en uns estudis pioners d'isolament humà en coves. Estudis que, pocs mesos després d'ésser divulgats en un congrés internacional, van ser copiats i ampliat per investigadors americans.

Entre els molts detalls que va tenir amb mi, destacaria el fet d'aconseguir-me una beca per assistir a un Congrés Internacional sobre Medicina Aeroespacial que presidia a Barcelona Joan Oró (1923-2004). Oró va ser una persona de gran vàlua científica en qui paga la pena aturar-se. S'havia llicenciat en Ciències Químiques a la Universitat de Barcelona l'any 1947. Tres anys després marxà als Estats Units i el 1956 es doctorà en Bioquímica al Baylor College of Medicine de Houston. L'any 1963 hi guanyà la càtedra. Una de les seves contribucions més importants (1959) va ser l'estudi de l'adenina, component dels àcids nucleics, molècules transmissores de l'herència biològica, a partir d'àcid cianhídric i amoníac en una solució aquosa. Aquest experiment, juntament amb el de la síntesi d'aminoàcids dut a terme el 1953 en l'experiment de Miller i Urey, va marcar el naixement d'una nova especialitat, la química prebiòtica, és a dir, la síntesi de compostos orgànics a partir dels inorgànics. També fou el primer científic a assenyalar, l'any 1961, que els cometes van fer de portadors de molècules orgàniques a la nostra biosfera primerenca. Va col·laborar en diversos projectes d'investi-

gació espacial de la NASA, com el projecte Apol·lo per a l'anàlisi de les roques i mostres de material de la Lluna o el programa Viking per al desenvolupament d'un instrument per a l'anàlisi molecular de l'atmosfera i la matèria de la superfície del planeta Mart. A partir dels seus coneixements de química i bioquímica, va poder explicar els resultats de l'anàlisi de mostres de Mart que s'havien interpretat prèviament com a fruit de l'acció d'éssers vius. Va participar en la Junta Espacial de l'Acadèmia Nacional de Ciències, assessorant el govern dels EUA sobre els projectes d'exploració espacials. Va tornar a Catalunya l'any 1980 per col·laborar en els nous plans de desenvolupament energètic i en l'estudi de fonts alternatives d'energia. Va ser diputat de CiU per Lleida al Parlament de Catalunya (1980-1981) i assessor en temes científics del president de la Generalitat. Per raons òbvies, aviat va tornar a Houston per a continuar amb una recerca de qualitat, fins a la seva jubilació el 1994.

Battestini també em va ajudar en la publicació del meu primer article medicohistòric sobre el Dr. Jaume Ferran (1851-1929) i el Laboratori Municipal de Microbiologia, a la *Gaseta Sanitària Municipal*. Vaig tenir el privilegi de poder escoltar-lo, en diferents ocasions, a l'Acadèmia de Ciències Mèdiques, de la qual ha estat soci actiu presentant comunicacions sobre tots aquells temes que tant l'interessen. També era soci del Centre Excursionista de Catalunya, del qual ha rebut la Medalla de Plata i la Medalla del Mèrit, i col·laborà en la seva revista *Muntanya*. Així mateix, ha estat assessor mèdic de la Federació Catalana de Muntanyisme i cofundador de la seva revista *Vèrtex*. Finalment, sense voler fer més exhaustiva la seva llista de mèrits i títols, era acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya.

En Rafael, a més d'ésser un bon metge i científic, era un pou de coneixements i de retalls d'història universal viscuda de primera mà, en la qual tenen cabuda diverses guerres i revolucions que van des de fa gairebé tres segles fins a arribar a la Guerra Civil Espanyola. No en va els seus besavis paterns i materns procedien de quatre països diferents: Còrsega, Puerto Rico, Polònia i Catalunya. Per començar direm que el seu cognom ve del nord de Còrsega. Aquesta illa, anomenada «de la bellesa», és la quarta més gran del Mediterrani. El seu relleu muntanyós determina el fraccionament

de la població en clans, sovint una mica enfrontats entre ells: els Colonna, els Paoli, els Talamoni, els Buonaparte, els Zuccarelli, els Battestini, etc.

Un dels seus avantpassats, Ogni Sancti-Toussaint Battestini, el trobem a Còrsega a finals del segle XVIII, participant en la república independent de Pasquale Paoli (1725-1807). Aquella petita illa del Mediterrani va ésser la primera gran república moderna. Del 1295 al 1400 pertanyé a la Confederació Catalanoaragonesa i posteriorment passà sota el domini de Gènova. Després d'un seguit de revoltes, Còrsega es declarà independent l'any 1755 sota el lideratge d'un president excepcional, l'esmentat Paoli. Entre els seus col·laboradors destacà el pare de l'emperador Napoleó, secretari personal del president de la República.

Aquesta República de Còrsega va ser pionera en la separació dels poders polítics, tret característic de les veritables democràcies: per un cantó el legislatiu o parlamentari, elegit lliurement per sufragi universal (en què no estaven excloses les dones, que també gaudien fa gairebé tres segles del dret al vot), i per l'altre el poder judicial. En el poder judicial destacaven especialment els jurats populars, gairebé cinquanta anys abans dels que tingueren els Estats Units. En l'àmbit educatiu varen instaurar l'ensenyament obligatori i gratuït fins als deu anys. Es diu que la constitució de la República de Còrsega es va inspirar en el mestratge intel·lectual de Jean-Jacques Rousseau (1712-1778).

Cremant etapes, afegirem que també gaudien d'un servei militar voluntari i professionalitzat, que va aconseguir organitzar un exèrcit important. Aquest govern democràtic modèlic, aquesta república de somni, un exemple de llibertat massa perillós per a la immensa majoria dels altres estats europeus, no duraria gaire. Perquè Gènova, amb l'ajuda de Lluís XV, l'any 1769 va aconseguir derrotar-la a la batalla de Ponte Novu. I així, França s'annexionava l'illa de Còrsega, marxant Paoli exiliat a Nàpols, per a retornar el 1790 i formar poc després el Regne Anglocors (sota la protecció d'Anglaterra per a frenar el centralisme extrem de Lluís XVI), regne que també desapareixeria com a conseqüència del Tractat de París i de l'ocupació de l'illa el 15 d'octubre del 1796 per Napoleó Bonaparte. En aquells anys, segons em continuà explicant en Rafael, els sen-

timents dels cursos esdevingueren contradictoris. Alguns, com el pare d'en Napoleó i en Toussaint Battestini, moguts per l'odi secular a les malifetes de Gènova, començaren a sentir-se francesos, però no monàrquics. I per exemple, quan es produí la Revolució Francesa, Toussaint Battestini assoliria l'acta de diputat a la nova Convenció. Fins i tot ajudaria Napoleó a esdevenir primer cònsol de la República Francesa l'any 1799, després que aquest hagués destacat com a general en la guerra de França contra Àustria. Més endavant, però, quan Napoleó s'autoproclama emperador, l'any 1804,²⁶ el republicà Battestini se li enfronta participant en un complot. A conseqüència d'això és detingut i posteriorment exiliat a la Guaiana Francesa. En el viatge cap a aquestes illes del Carib, Battestini i els seus s'apoderen del comandament del vaixell i s'adrecen cap a Puerto Rico, on sembla que es perd el fil de la seva història.

Algunes dècades després, cap a l'any 1850, se sap que un altre Santos (Ogni-Sancti castellanitzat) Battestini (1827-1882) és mestre a Puerto Rico i més endavant es casa amb Carmen Elvira Borràs Aguilera (1832-1908), filla de catalans emigrats. Carmen Elvira havia nascut a la població de Yauco. Cap a l'any 1850 decideix dedicar-se al magisteri i es trasllada a San Germán per a treballar a l'escola de Santos Battestini. El centre havia estat fundat a principis de la dècada del 1850 i era una de les primeres escoles catòliques del municipi de San Germán, anomenada Colegio San Antonio. Allí s'impartiren, en classes mixtes, per a nenes i nens, les primeres lletres, llatí, pintura, música, dibuix, anglès, francès, comptabilitat i labors.

El 19 de febrer de 1853 Carmen i Santos es casen. Concebran sis fills: Isabel, Antonia, Nicolás, María Antonia (Doña Totó), Josefa, Carmen Amelia i Clara.

El 1856 mor pel còlera la mestra de nenes de l'escola pública de San Germán i el govern municipal nomena Carmen per al càrrec. Al mateix temps, assigna a Santos Battestini 300 pesos l'any per a l'ensenyament gratuït de dotze nens i nenes amb pocs recursos.

Carmen va ser una de les primeres mestres titulades pel govern

---

26 Aubry OCTAVE, *Vida privada de Napoleón*, Madrid: Anaya & Muchnik, 1994.

espanyol, l'any 1866, quan encara no havia perdut el control de l'illa enfront dels Estats Units. L'any 1882 moria Santos Battestini. El 1898 s'esdevé el canvi de sobirania sobre Puerto Rico entre Espanya i els Estats Units, la qual cosa farà que Carmen perdi la seva feina com a professora municipal.

Carmen Borrás morí a San Germán, als setanta-sis anys, el 28 de desembre del 1908. La seva empremta i la de la seva família —diverses filles i netes foren també mestres molt estimades i valorades— la sobrevisqueren durant diverses dècades. Per exemple, l'any 1963 l'escriptora Magdalena Juan de Palmer digué d'ella:²⁷

«Doña Carmen Borrás de Battestini fue una de esas estampas de relieve, fruto de su época, elevada al honroso sitio de mentora cuando la enseñanza y el cultivo del intelecto eran muy limitados y prohibitivos».

El seu únic fill baró, Nicolau Battestini i Borràs (1856-1934), participà en un dels esclats independentistes de Puerto Rico (coincidint amb la Primera República Espanyola), i atès que allí s'havia abolit la pena de mort, pateix primer presó i a continuació exili, en aquest cas a Barcelona, on arribà l'any 1876. Tots els detinguts havien estat dispersats per diferents províncies d'Espanya, com Canàries, València, Cadis, Madrid, etc. En Rafael suposava que la destinació del seu avi va ser afavorida pels seus sogres, els Borràs, encara amb família a la capital catalana. Allí va conèixer Josepa Galup (1860-1934), filla d'una calellenca, Emerència Serra, i d'un mariner polonès d'origen jueu, Juan Galup, que havia estat l'únic supervivent del naufragi d'un vaixell d'aquella nacionalitat. L'avi Galup va adaptar-se a la vida de Calella i després va iniciar viatges amb vaixell de vela cap a Amèrica. Però en el tercer que realitzava va naufragar de nou i, en aquesta ocasió, al mig de l'Atlàntic, no va trobar cap riba propícia cap a on nedar per a poder tornar-se a salvar.

---

27 Magdalena JUAN DE PALMER, «Estampas del Siglo 19. Doña Carmen Borrás de Battestini», *Anuario de las Fiestas Patronales de San Germán*, juliol de 1963.

Josepa i Nicolau tingueren tres fills: la gran, Isabel (1883-1915), morta en plena joventut; en Rafael (1886-1939) i en Nicolau (1895-1981), pare del meu amic Rafael. El segon, Rafael Battestini i Galup, havia estat metge de Cambrils, Calafell i el Catllar, i l'any 1923 va guanyar per concurs oposició la direcció de l'Hospital de Santa Tecla, a Tarragona. De tarannà catalanista i militant d'Acció Catalana, mai va ostentar cap tipus de càrrec polític. Expliquen que durant la dictadura de Primo de Rivera va mantenir al carrer la plaqueta que anunciava el seu despatx particular i on posava el seu nom i, a sota, en majúscules i en català, «Metge». I que el capità general d'aquella *plaza* hi passava cada dia per davant. En els primers mesos de la nostra «maleïda Guerra Incivil» (com deia sempre en Rafael) es va significar protegint i salvant persones considerades de l'anomenat bàndol «nacional», per la qual cosa va acabar havent de dimitir com a director de Santa Tecla l'any 1937. Va continuar fent la seva vida, dedicada a la medicina i atenent gent adinerada, així com gratuïtament a tothom del barri desfavorit del Serrallo que l'hi sol·licités. Al cap de poc temps de l'entrada dels «nacionals», el 22 d'abril del 1939, era assassinat per un escamot militar d'afusellament després d'una pantomima de judici, que en el moment que vaig fer l'entrevista al meu amic Rafael encara era secret de sumari. Es dona la cruel circumstància que, ateses les gestions que la família havia fet prop de persones significades del règim a Tarragona que el coneixien, es va aconseguir l'indult. Però va arribar uns dies després de l'execució. Rafael Battestini i Pons m'explicà que aquesta cruel i sàdica burla a les famílies de tantes persones «legalment» assassinades era bastant comuna en aquella època. Es tractava d'un fals indult d'en Franco. Segons em va continuar explicant en Rafael, era una mostra de crueltat d'aquest envers els familiars i amics de l'assassinat que el mateix Himmler (1900-1945), col·laborador de Franco en la Guerra Civil i en la repressió dels primers anys de postguerra, considerava extremadament sàdica.

El fet que el seu nebot, que es diu com ell, en parli amb veneració pot semblar fruit de la parcialitat dels sentiments, atesos els llaços d'una mateixa sang. Però sembla que el seu assassinat tingué un gran impacte en la societat tarragonina, ja que en poc més de dues dècades s'han publicat fins a cinc llibres (que jo hagi regis-

trat) que n'han fet esment: un seria *Rafael Battestini i Galup i el seu entorn*, del Dr. Josep Adserà; el segon és l'obra clàssica de l'historiador Josep Benet sobre els afusellaments d'en Franco; el tercer seria *Les memòries d'un tarragoní absent*, escrit per Prats i Biarnés, pacient del malaurat metge; el quart s'escrigué sobre l'impacte d'aquella guerra a Tarragona (no he trobat el nom de l'autor) i, finalment, *Rafael Battestini i Galup (1886-1939). Catalanista. Víctima de la repressió franquista*, publicat el 29 de gener del 2009 per Josep Maria Vallès i Martí.

En Rafael m'explicà, en relació amb la venjança i la repressió franquistes, un de tants fets de la nostra història que la majoria desconeixem. Afirmava que la repressió fou dirigida per nazis vinguts d'Alemanya expressament «per ajudar» en l'extermini. Com en el cas dels primers bombardejos contra civils indefensos a Barcelona, que eren proves per a allò que s'havia de desenvolupar durant la segona gran guerra, allò era l'assaig del genocidi que s'havia d'estendre per tot Europa. Un cop robada i arreplegada tota la documentació de particulars, partits, empreses i institucions socials i culturals, material que formà part dels anomenats *papers de Salamanca*, es va procedir amb una implacable minuciositat a elaborar milers de fitxes que permetessin fer la tria definitiva. La idea, el projecte, era senzill, fredament rumiat i amb una intencionalitat evident: un extermini parcial i matemàticament calculat i la manera d'estendre la por màxima a la totalitat de la població vençuda. Ni més ni menys. Es tractava de saber, en primer lloc, quin era el nombre de vots que havien tret en les darreres eleccions els partits catalanistes. De tots. Des de la Lliga (de dretes però catalana) fins a l'esquerra més esquerrana. Sabut el nombre dels vots, es calculava exactament la proporció de gent que s'havia de matar i alhora, també, el nombre de persones que s'havia d'engarjoliar durant un determinat nombre d'anys. En Rafael em va explicar la petita història d'un home que es va salvar de ser afusellat perquè sabia alemany. Va tenir accés a les llistes on constava, en aquella llengua, que al seu poble havien d'afusellar exactament quinze persones. I va esperar fins a l'assassinat quinzè per donar-se com a pres. Va ser condemnat a cadena perpètua, però passats uns anys va quedar en llibertat.

Retornant a la família Battestini, transcriurem un esbós biogrà-

fic de Nicolau Battestini i Galup (1895-1981), pare d'en Rafael, que es llicencià en Medicina l'any 1919. Va ser fundador del Sindicat de Metges de Catalunya, redactor en cap de la revista *Annals de Ciències Mèdiques* i director de la revista *Ars Medica*. Militant primer d'Acció Catalana, la seva amistat amb Francesc Macià el porta a Esquerra Republicana de Catalunya, partit en el qual, l'any 1932, va ser diputat al Parlament, on es dedicà a la temàtica sanitària. Fins al 1936 va ser president-delegat de la Protecció de la Infància i a continuació de l'Obra del Segell Pro Infància. L'any 1938 fou director de l'Hospital General de Catalunya, avui Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

Marxà de Catalunya el 23 de gener del 39, dos dies abans de l'entrada dels feixistes a Barcelona. Va poder fugir perquè un oficial de les Brigades Internacionals es va assabentar, tot passant per Mataró, que a Cabrils es trobava un diputat del Parlament de Catalunya i es va aturar a convèncer-lo que marxés amb ell. El pare d'en Rafael era dels que es creia la propaganda que arribava dels franquistes: que no havia de témer per la seva vida ningú que no tingués cap delictes de sang. Es dona la circumstància que ell havia evitat, amb risc personal davant dels anarquistes, la mort del metge i del capellà de Cabrils, que van passar la guerra allí, exercint l'un i amagat l'altre. En agraïment, un dels dos, segons m'explicà en Rafael, el primer que va fer quan varen entrar els feixistes a Cabrils va ésser ordenar retirar a la família Battestini —una dona i dos fills que no arribaven a adolescents— la cartilla de racionament. Sense menjar, varen haver de marxar amb la família a Barcelona, on van romandre durant un any.

Transcorreguts uns mesos decidiren aplegar-se a Montpeller, on el pare exercia de metge:

«A la tardor, el 1940, la nostra mare decidí que ens havíem de reunir amb el pare. Hi influí una tieta que tenia una casa a Puigcerdà i ens podia facilitar l'imprescindible *salvoconducto*.

»La situació del pare a Montpeller s'havia estabilitzat. I es podia creuar la frontera il·legalment amb certa seguretat, gràcies a un seguit de persones que es dedicaven a "passar" gent. Amb un certificat mèdic del Dr. Goday, que recomanava un canvi d'aires de muntanya, vàrem obtenir permís per a des-

plaçar-nos a Puigcerdà, a casa de la tieta Lola. El viatge fou llarg i pesat, amb molts controls de la policia, demanant *papers*.

»La nostra tieta tingué l'encert de fer-nos baixar a Queixans. Perquè el mateix dia, a Puigcerdà, tots els passatgers sofriren minuciosos interrogatoris. Un guia ens va portar de Queixans a Osseja, un passeig de mitja hora que es convertí en un malson de tres hores fent freqüents marrades per esquivar els guardes fronterers. Finalment arribàrem a Osseja, concretament a casa del Dr. Ribas i Soberano (1893-1965), un altre diputat d'Esquerra Republicana de Catalunya, exiliat i bon amic del pare. Tres dies després ens assabentàrem de l'afusellament del president Companys. El Dr. Ribas, precisament, havia estat el seu metge.

»El cap de la Gendarmerie d'Osseja ens arreglà els papers, legalitzant la nostra situació a França. Així teníem permís per a viatjar i vàrem rebre també una cartilla de racionament.

»Després de quinze llargs dies, ens vingué a cercar el Dr. Touró, metge de Narbona, amic del nostre pare i germà d'un altre Dr. Touró que exercia a Barcelona. Vàrem emprendre un llarg viatge: el tren groc fins a Vilafranca de Conflent, un automotor fins a Perpinyà i un tren correu fins a Narbona. Finalment tornàvem a estar amb el nostre pare! No ens en podíem avenir! Malgrat estar demacrat, els seus ulls lluien de felicitat; els nostres també.

»A Narbona, visitàrem la magnífica catedral, acompanyats per Monseigneur Touró, el bisbe, germà dels dos metges amics del nostre pare. Uns dies després anàrem cap a Montpeller. I ens instal·làrem, amb forces privacions, al pis de la Rue Massilian.²⁸

»El setembre del 1941 vàrem ser escolaritzats al Lycée de Montpeller, el meu germà Nicolau a *sixième*, o sigui primer de batxillerat, i jo a *huitième*, penúltim de primària. Practicà-

---

28 Rafael BATESTINI I PONS, *Nicolau Battestini i Galup (1895-1981). Testimoni d'una època*, Lleida: Pagès Editors, 2009.

rem una sobtada immersió lingüística, amb, naturalment, tot l'ensenyament en francès. Després d'un parell de mesos de dificultats, vàrem superar la prova. A la distribució de premis, el juliol del 1942, presidida pel general De Lattre de Tassigny (1889-1952) (que se significaria especialment amb la França lliure de la Segona Guerra Mundial), el meu germà va rebre el premi Marcel Coste al millor dibuixant. A més, ambdós vàrem obtenir el Prix du Tableau d'Honneur en reconeixement al nostre esforç al llarg de tot el curs».

El pare d'en Rafael havia arribat des de Cabrils a Figueres i d'allí travessà la frontera pel Voló, des d'on va anar a raure a un dels tristament famosos camps de concentració. Per fortuna, era una persona coneguda en l'ambient mèdic del sud de França, a Perpinyà i Montpeller, perquè pocs anys abans havia organitzat el darrer Congrès de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana, on havien acudit companys d'aquelles ciutats. Es van interessar per ell i a correuita organitzaren un dispensari mèdic (que amb el temps esdevindria un hospital comarcal) perquè se'n fes càrrec.

L'èxode, segons em continuà explicant el meu amic, va ser horrorós i inimaginable. Em va donar una dada: en els darrers dies de la guerra, la «Sureté», a través de l'ambaixador de la República Francesa, va demanar a Companys un càlcul aproximat del nombre de refugiats que es pensava que podrien passar la frontera cap a França. Companys va pensar que haurien de fugir les persones que havien tingut càrrecs polítics o militars de certa importància. Que com a molt, va afirmar, serien unes 25.000. I en varen ésser gairebé mig milió! Un dels primers grans èxodes de població civil de l'Europa moderna, que incloïa en gran proporció vells, dones i nens. Perquè ningú, fins als darrers dies, no esperava una repressió tan brutal. Les notícies que arribaven d'«escarmentats» que s'havien salvat va anar multiplicant la quantitat de gent que s'afegia, espaiada, a la fugida. Així, en pocs dies es van aplegar, en camps de concentració com els d'Argelers i Saint Cyprien, en els mesos de febrer i març, al ras, sota la pluja i el fred, sense aigua potable, centenars de milers de refugiats. Allí es van viure situacions inhumanes, morts d'inanició, per malalties infeccioses o directament per l'excés de zel de soldats

senegalesos o dels mateixos gendarmes francesos.

Dos llibres de Xavier Benguerel, *Els vençuts i 1939*, expliquen bé aquell infern. Caminar hores i hores, sense gairebé sabates, amb nafres i parracs. Portar als peus gairebé 200 quilòmetres. Les notícies que arrossega el boca-orella aconsellen assolir en poc temps la major de les distàncies. Girona i Figueres. Espais, carrers i places on s'asseuen. Milers i milers d'homes i dones desesperats i vençuts. Creuar la frontera, arribar a França i trobar un país girat d'esquena de manera oficial, cec i desconcertat a allò que li havia d'arribar. Voltors i aprofitats ho prenien a la gent tot, les dents i els ulls si haguessin pogut, perquè els afamats canviessin el que fos per engrunes de menjar. També hi hagué persones honrades i bones que s'avergonyiren dels seus conciutadans i del seu país i ho compensaren tot amb la màxima generositat.

En Rafael, tot i haver nascut l'any 1932, tenia molt presents fets d'aquella guerra. Començant pels bombardejos dels vaixells *Canarias* o *Eugenio di Savoia*, que falsament es van atribuir com a destí la fàbrica Elizalde (l'objectiu principal era la població de rereguarda, com recents documents italians desclassificats han demostrat) i que ell va passar amb els seus al refugi de l'estació de Sant Gervasi. La seva família, veient que la població civil indefensa esdevenia objectiu militar, va marxar a la masia familiar de Cabrils. Allí s'efectuà l'entrevista, en un clar migdia d'estiu, i mentre parlàvem, aixecà els ulls i m'assenyalà un espai precís de l'horitzó dins del mateix cel de Cabrils on hi havia un avió:

«Allí, quan devia tenir tot just cinc anys, veia els avions que venien de Mallorca, feien un gir idèntic i determinat a la vertical de Cabrils, damunt nostre, per anar després a bombardejar Mataró, Granollers, Sabadell, Terrassa, Martorell, Igualada, Badalona o Barcelona. Normalment eren una dotzena d'avions, tret d'una ocasió en què en vaig veure una cinquantena que varen fer el primer, i molt mortífer, bombardeig contra la ciutat de Granollers. Era una ciutat que, com Terrassa, feia motors. I que, com altres zones industrials catalanes, les havien reconvertit en indústries de guerra».

Ramón Franco Bahamonde (1896-1938) estiuejava a la masia de Can Fargas de Cabrils. En Rafael em va dir que comandava una de les esquadres de bombarders, l'espanyola, que venia des de Pollença (Mallorca), simultaniejant els bombardejos amb els italians i alemanys. I que suposava que Ramón Franco manava fer el gir sobre aquest poblet que coneixia tan i tan bé.

En Rafael recordava també haver presenciat una corrua llarga d'homes, dones i nens travessant un pont, el de les Heures, a la carena de la muntanya de Cabrils el 24 de gener del 39. Des de la mar propera un navili de guerra italià, el *Bartolomeo Colleoni*, que durant anys mai va existir oficialment, semblava fruir bombardejant desenes de fugitius catalans. Es dona la circumstància que Itàlia mai va declarar, oficialment, la guerra a la República Espanyola. Però no va caldre cap declaració de guerra per assassinar aquella gent desvalguda, famolenca, des de la seva mateixa mar del Maresme. Pocs anys després, dins de la segona gran guerra, ja sense la traïdoria i la sorpresa, sense l'enemic indefens, l'esmentat vaixell va enfonsar-se després de la primera canonada d'un vaixell de guerra australià, el *Sidney*. El capità del vaixell era fill de tarragonins i alguns dels tripulants també parlaven català. El temps, la història, potser el destí, semblen inexorables i sovint ho rescabalen tot. Conversàrem amb en Rafael al jardí de la masia familiar a Cabrils, mentre tres dels seus nets jugaven sota la mirada atenta de l'àvia, l'Anna Maria. En un moment determinat s'apropà el més menut, d'uns cinc anys. En Rafael em va explicar que aquell nen era ja com una mena de tècnic aeronàutic i que l'havia ajudat a preparar un llibre anomenat *La conquesta de l'aire a Catalunya* (2002). Havien repassat conjuntament, comentat i identificat prop de vuitanta fotografies de l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya entre el febrer del 1910, amb el primer vol de Julien Mamet (1877-1932), a l'Hipòdrom de Can Tunis, fins al 1936, en què el fundador de l'aeronàutica a Catalunya, Josep Canudas i Busquets (1898-1975), era mobilitzat per la Guerra Civil.

El menut, en Pol, amb facilitat a observar les característiques, o les diferències, del conjunt, l'havia ajudat a identificar diversos avions comparant la forma dels muntants de les ales, per les peces de fusta o els cables tensors de les hèlixs. M'explicà que, per exemple,

davant d'una foto que posava «Avió tipus Bristol a la ciutat africana de Larache» li va demanar què era allò com una taca minúscula en un cantó de l'avió, i que en Rafael va identificar com a bombes. La conclusió del nen va ser ràpida: si allò era un bombarder, calia anar a cercar les fotos dels caces i bombarders de la guerra del Rif. Així van evidenciar que, si bé els caces eren efectivament Bristol, els bombarders eren Dehamil. Que aquests s'assemblaven als Bristol, però només un Dehamil podia portar bombes. La llegenda de la foto anava errada.

Vaig demanar al Rafael que continués fent-me crònica de la seva història personal en la postguerra. I m'explicà que el juliol del 1946, quan ell i el seu germà havien d'escollir el seu futur professional, a casa decidiren que potser era el moment de tornar a Catalunya. Si romanien més temps a Montpeller, l'absència de les convalidacions pertinents els faria impossible retornar. Tot i el seu deficient castellà, que va estar a punt d'ocasionar-los un suspens, van superar la prova al Lycée Français de Barcelona.

Ell volia ésser enginyer aeronàutic. Si hagués restat a França, potser ara ja ho seria. Aquí escollí Medicina. Un cop aprovada la carrera, estigué durant uns anys amb un contracte inhumà de prop de 20 hores al dia. Unes oportunes oposicions a l'Institut Municipal de la Salut feren que, en poc temps, la seva vida canviés de forma radical i que, amb un sou segur, es pogués comprar el primer cotxe. Va alternar la pràctica clínica com a especialista en l'aparell digestiu amb una tasca docent i d'educació sanitària en aquell institut on jo el vaig conèixer. Durant diverses dècades va anar veient desfilar funcionaris polítics de distint color en consonància amb el dictat de l'Ajuntament de Barcelona: falangistes, de l'Opus Dei, socialistes i comunistes. Des d'un espai propi i petit, recordo que, envoltat de llum natural, va anar fent una tasca callada i persistent, d'aquelles que queden, generoses, i especialment dedicada als altres. Vaig veure i viure personalment com jovenets que poc sabien de res, però que disposaven de l'oportú carnet, aprenien d'ell (sovint els dirigia la tesi) i en poc temps passaven a obtenir un càrrec damunt seu o iniciaven una vertiginosa carrera «científica» i política dintre de la sanitat municipal. Per respecte al meu company obviaré dades i noms, i oposicions fraudulentas a les quals també vaig assistir com

a examinat, ja que d'altra banda mai m'ha plagut parlar de misèries ni tampoc de míser.

M'esmentà l'oportunitat de què va disposar, des de l'Institut, de col·laborar en el disseny científic de part dels Jocs Olímpics de Barcelona, tot aportant el seu coneixement sobre la influència dels bioritmes humans en relació amb l'horari de les competicions esportives. L'experiència assolida en les estades a les coves li donava un bagatge digne de ser tingut en consideració.

Em va explicar també que té molt bon record, com a professional i com a persona, dels dos anys que va anar a la presó de dones de Wad-Ras a fer xerrades d'educació sanitària. Recorda el codi estricte d'aquella gent, que sovint considerem sense codi. I d'una manera especial el dia que es va guanyar, entre les recluses, el títol de «legal». És a dir la consideració, per part de les internes, de ser una persona que no es deixava enganyar amb facilitat i que a més a més tractava els presos com a éssers humans. Duia encara amb ell les paraules d'agraïment, les llàgrimes, d'una de les primeres persones que emmalaltí de sida i que ell cada dia anava a visitar. Ella li va dir un dia que les seves visites eren l'única cosa que l'havia mantingut amb esperança, permetent-li seguir creient en la seva dignitat com a persona davant el rebuig de la resta de les seves companyes davant la malaltia.

I hem deixat per a la fi el seu vessant d'escriptor i divulgador científic. Personalment no crec que hi hagi ningú en aquest país amb qui poder fer-li comparança. Quan cal pot emprar un llenguatge planer, que arriba a tothom que senti un mínim d'interès per tots els fenòmens físics que ens envolten. I també sap mantenir l'academicisme que la situació, o l'espai, demanin, des dels seus dos llibres sobre l'home i l'univers, o el del biofísic, fins a la seva participació en les edicions catalanes del «Farreres», el clàssic compendi de medicina interna que continuà el professor Ciril Rozman. Acabarem amb un llibre que sembla apartar-se una mica del caire científic i de divulgació dels anteriorment citats. I dic que sembla perquè, en el fons, es fàcil veure-hi una continuïtat: *El viatge al Tibet*, una obra capdavantera en la denúncia del genocidi en aquell petit país, que ens acosta tant el Battestini científic i divulgador que analitza i mostra amb mil i un detalls l'estat i la situació d'aquella actual i trista pro-

víncia xinesa, com l'home de muntanya expert i respectuós envers la natura que l'envolta. Conjuga amb la seva defensa de la llibertat del Tibet la persona compromesa amb un país, Catalunya, el seu, petit, amb un dir-se propi i que encara no és acceptat tal com és.

Aquest testimoni el vaig acabar de transcriure a finals de l'estiu del 2003. Ho puc precisar perquè recentment vaig trobar el correu electrònic en el qual enviava al Rafael dita transcripció perquè la revisés. A partir de la seva progressiva jubilació, tant de la medicina pública com de la privada, a poc a poc ens vàrem anar deixant de veure. Però per raons òbvies sempre estava en el meu pensament. Un canvi inoportú d'agendes em dugué a extraviar el seu telèfon fins que un dia, allò que en diuen l'atzar em va oferir l'oportunitat de retrobar-lo. Conservo com un record valuós el dinar al qual vaig poder convidar-lo a ell i a la seva esposa, l'Anna Maria, a prop del meu hospital. Després d'això novament un període massa llarg de temps sense retrobar-nos fins que, novament, aquell especial amic anomenat atzar em dugué a visitar un pacient a una determinada hora d'un determinat dia. En un ascensor on érem tres persones, em va semblar, per l'expressió del rostre d'una dona, que em mirava tot intentant recordar si em coneixia o no. No li vaig donar prou temps, ja que arribat a la planta on anava vaig sortir de l'ascensor. Després de la visita al pacient ingressat tornava cap a on havia vingut quan de cop em vaig retrobar de cara amb la mateixa senyora, que avançava decidida cap a mi. Era l'Anna Maria. Jo no l'havia reconegut; ella sí que ho havia fet, però en el temps que mirava de llegir el meu nom a la xapa d'identificació jo ja havia marxat. Em va dir que en Rafael havia ingressat a l'hospital i que estava bastant malament. Tot i la situació del meu amic em va alegrar molt retrobar-lo un altre cop. I ell no va parar de parlar i somriure en tota la conversa i al llarg dels dies que el vaig anar visitant. Com era habitual en el Rafael, estava enmig de diverses coses, enfeinat amb diversos projectes. Estava tancant un document important amb altres persones sobre la necessitat de la legalització del cànnabis i alhora em sembla recordar que tenia el projecte d'escriure amb una de les seves netes un conte amb il·lustracions sobre la llegenda africana de l'origen del cocodril. Fent-ne un resum, ja que n'he oblidat els detalls, sembla

que aquest animal tenia antigament el cap com un llangardaix i que un bon dia va mossegar un animal molt gros i aquest va començar a estirar i estirar per a deslliurar-se, provocant que el morro del cocodríl s'allargués i assolís la forma que té ara. Ell havia anat recentment a un país africà, on havia escoltat aquesta llegenda. De fet, feia més de tres dècades que hi anava ocasionalment, en estades de suport mèdic. Vaig recordar el reportatge escrit que m'havia donat al cap de pocs anys de conèixer-nos sobre la seva estada en una tribu de Mali. Però el seu viatge més recent havia estat a Nova Zelanda. Era un somni, un projecte antic que tenien amb l'Anna Maria i que finalment havien realitzat. L'havien meravellat la gent i la natura. Vaig sentir que en aquells moments compartia amb mi quelcom transcendental (mesos després ho entendria), especialment quan va aturar el seu relat amb una nova llegenda, en aquest cas sobre el kiwi. Em va explicar que en el principi dels temps el kiwi era l'ocell més bell, més acolorit d'aquell paradís que era Nova Zelanda. Fins que un bon dia, un dels déus d'aquella terra va reunir tots els ocells per anunciar-los que una plaga de cucs estranys i voraçs havia infestat el país i que amenaçaven de malmenar-ho tot de forma inevitable. Que algun dels ocells hauria de presentar-se com a voluntari per a destruir-los menjant-se'ls a tots. Però que havien de saber que l'ocell que ho fes patiria una sèrie de conseqüències greus i irreversibles. Perdria el color de les plomes, així com la capacitat de volar. I aquesta mena de maledicció per a sacrificar-se per tots no acabava aquí. A més, es condemnava de per vida a viure tan sols de nit, sense poder veure la llum del Sol. Davant l'anunci d'aquell déu es va fer un silenci pregon, absolut, fins que el kiwi va dir que ell ho faria. I així va succeir. El paradís de Nova Zelanda es va salvar i el generós ocell va esdevenir per sempre l'ocell nocturn, incapaç de volar i sense colorit a les plomes que tots coneixem.

Dies després vaig fer-li a mans, novament, com en el 2003 quan l'hi havia enviat per correu electrònic, el capítol del llibre que havia escrit sobre ell. Em va arribar a dir que l'havia emocionat. Un dia ell i l'Anna Maria m'explicaren que patia una endocarditis, o infecció cardíaca, que no responia als antibiòtics i que només tenia possibilitat de guariment si s'operava. Però atesa la seva debilitat, el risc o probabilitat de morir en la intervenció era altíssim. Va restar encara

uns dies a l'hospital i abans de l'alta encara vaig poder gaudir de la seva conversa, de la seva bonhomia, i fins i tot vaig poder saludar el Pol, el seu net, ja amb vint anys.

En Rafael, en una de les converses, em va explicar que ell sempre havia estat i sempre seria republicà. Que de cap de les maneres podia ser monàrquic. I que entre altres raons era una forma de ser conseqüent amb la seva pròpia vida. Sempre havia estat fidel a la seva esposa, mai havia deixat de complir amb els seus deures amb Hisenda i mai havia assassinat elefants ni cap altre ésser viu pel plaer de matar-los. Encara somric de la seriositat amb què m'ho va dir. El vaig viure (sí, viure, no pas veure) serè i en pau, envoltat per la immensitat d'amor dels seus, que realment era tan respirable i es podia compartir de la mateixa manera que l'aire.

Un cop va marxar del meu hospital ja no el vaig veure mai més. Li vaig trucar tres vegades i vaig parlar amb ell o, si descansava, amb l'Anna Maria. Continuava serè i sempre agraït a qualsevol mostra d'amistat. Morí entre el seus el dia 15 d'agost del 2017. Mai agrairé prou a l'Anna Maria que pocs dies després em truqués per a compartir-ho amb mi. Em va anunciar que la família tota havia decidit fer una cerimònia, ja al setembre, perquè tots els seus familiars i amics poguessin aplegar-se per a recordar-lo i dir-li adeu. També l'hi vaig agrair. Volia ser-hi. En aquells dies, exactament un any després de la seva mort, jo em trobava allunyat de Barcelona, al mateix lloc, assegut a la mateixa cadira en la qual estava escrivint sobre ell. Novament l'atzar, la casualitat, aquest repetit atzar, esdevenia una senzilla sincronia d'amistat i estimació.

El seu comiat al tanatori de Sant Gervasi és impossible d'explicar o descriure amb precisió, tot i que ho bastiré amb els records d'aquell dia, que a vegades m'acompanyen com l'amistat que ell em va regalar. La sala era plena a vessar, amb nombroses persones dempeus als laterals. Havia estat un home bo, entregat als seus i a qualsevol persona que se li acostés, i a més amb una activitat frenètica en l'àmbit mèdic i cultural. Al cap de poc de començar la cerimònia de comiat van començar a repartir els recordatoris. Un cop entre les mans, en veure la il·lustració del davant em vaig quedar glaçat. Ple de sorpresa i d'emoció. Ho començava a entendre tot. I ara sé que aquest tot incloïa més coses del que sabré escriure. La

il·lustració corresponia a un kiwi amb el seu cos rodanxó i el seu característic i particular bec llarg, llarguíssim i prim. I com a llegenda o explicació, les paraules següents:

«“Kiwi” és el sobrenom afectuós que li posaren els seus pares. Diu una llegenda maori que el kiwi, un ocell intel·ligent i actiu, va sacrificar la seva capacitat de volar per ajudar els altres».

Sense entrar, per desconeixement, en les raons d'aquest sobrenom afectuós, vaig entendre que, sense saber-ho, en Rafael va ser des de sempre com aquell ocell de la llegenda, intel·ligent i vistós, de bells colors i de millor cant: va preferir fer-se i ser en la seva existència en benefici de la gent que l'envoltava en comptes d'ambicionar qualsevol altra meta que el pogués beneficiar a ell davant de la resta. El seu darrer viatge en aquesta terra havia estat per visitar el país del kiwi, país que amb l'Anna Maria tenien com a somni i que sense saber-ho havia marcat el seu destí com a ésser humà al món. Va ser sempre un home bo, el «kiwi» de generositat infinita. I com a darrera voluntat, escrita al seu recordatori, va deixar-nos un pensament i un prec:

«El naixement i la mort comuniquen el Gran Misteri amb el món que coneixem al llarg de la nostra vida. He viscut feliç amb els meus, familiars i amics, procurant deixar un bon record. Ara que me n'he entornat us prego que perdoneu les meves faltes i em recordeu en els bons moments».

VI

LA DONA INVENCIBLE: ANNA CECILIA

Vaig conèixer l'Anna Cecilia l'estiu de l'any 1977. Nascuda al Salvador, estudiava segon de Dret a Barcelona, on residia feia uns dos anys, i ja parlava un català correcte. Eren propers els dies de la crisi de l'Iran, que faria desaparèixer el xa de Pèrsia. Un dia em va explicar que per a la seva manutenció rebia dòlars de la seva família, però amb el canvi, dia a dia, dins aquell context, minvava el seu valor. Venia d'una família important que tenia entre els seus membres militars, diputats, diplomàtics, etc. El seu pare era enginyer geotèrmic i treballava per a l'ONU. Ella havia viscut sempre una vida plena de luxes, tenien diverses cases al seu país i havia viatjat sovint pels Estats Units i Europa. Desitjava ser diplomàtica, i abans d'arribar a Barcelona havia estudiat a París i a Bordeus.

Ens férem amics, confidents d'històries d'amors platònics, d'aficions i de somnis. Bastírem, en innumbrables trobades per Barcelona, una relació d'amistat que avui, amb la perspectiva que dona el temps, sé que la majoria mai no coneixeran. Vàrem recórrer els espais més significatius de la cultura catalana i ella em sorprengué sovint, en saber més que jo d'allò que pretenia mostrar-li. Conversàrem, conversàrem i conversàrem mentre visitàvem plegats molts espais d'aquella Barcelona. Amb ella vaig menjar en el meu primer restaurant xinès i rebérem més d'una matinada tot menjant xurros amb xocolata a la parada del parc de la Ciutadella. Anàrem a concerts de tot tipus, ens explicàvem acudits de l'Eugenio i riguérem plegats les bogeries de la gran Sardà, a qui tant li agradava imitar. Compartírem també trobades d'amics i nits de sambes.

Un dia m'explicà que, en un país estranger, havia conegut un noi català de qui es va enamorar, i sense pensar-s'ho, sense haver

entre ells més que somriures d'adolescents, el va seguir fins a Barcelona. Però la il·lusió es va trencar abans que comencés res. I ella, massa cabuda per a recular, decidí romandre aquí. Profundament religiosa, es refugià en les seves creences tot assistint a unes campanyes rurals organitzades per l'Opus Dei per a captar seguidors. Allí va conèixer les germanes que, poques setmanes després, me l'havien de presentar.

Aquells anys compartits varen ser intensos, fonamentals, per a les persones que esdevinguérem ella i jo, dins una amistat estreta, tenyida progressivament pel dolor i la crueltat de la guerra civil que esclatava al seu país i que lentament anava ofegant la seva economia i el seu esperit. Aquesta seria la primera de les tres guerres civils que patiria en la seva vida.

La guerra del Salvador (1980-1992) va ser un dels conflictes fruit de la confrontació ideològica, política i militar entre la Unió Soviètica i els Estats Units batejada com la guerra freda. El govern del seu país havia mantingut una ferma aliança amb els EUA des de mitjan segle xx. Els oficials de l'exèrcit del Salvador, les FAES, rebien ensinistrament en centres militars nord-americans, com l'Escuela de las Américas, des de l'època anterior a la guerra, i havien obtingut el suport dels governs de Jimmy Carter (1924), Ronald Reagan (1911-2004) i George H. W. Bush (1924-2018). Per la seva banda, els moviments d'esquerra que conformaren el FMLN, en especial el Partido Comunista Salvadoreño, mantenien relacions de cooperació amb l'URSS, els països del bloc socialista d'Europa de l'Est, Cuba i Nicaragua. L'Escuela de las Américas, a més de formar els oficials de les FAES, fou l'instrument bàsic en l'anomenada Operació Còndor. Aquesta va ser un pla de coordinació d'operacions, cap a la dècada dels setanta i els vuitanta del segle passat, entre les cúpules militars dictatorials de Xile, l'Argentina, el Brasil, el Paraguai, l'Uruguai i Bolívia i la CIA. Emmarcada en la doctrina Truman, aquesta coordinació es traduí en «el seguiment, vigilància, detenció, interrogatoris amb tortures psicofísiques, trasllats entre països i desaparició o mort de persones considerades per aquests governs com a subversives de l'ordre instaurat o contràries al pensament polític o ideològic enfrontat, o no compatible, amb les dictadures militars de la regió». L'operació es traduí en una organització clandestina internacional

per a la pràctica del terrorisme d'estat que instrumentà l'assassinat i la desaparició de milers d'opositors a les esmentades dictadures.

Documents desclassificats l'any 2010 proven que Henry Kissinger (1923), amb la seva voluntat per a mantenir Llatinoamèrica lliure del comunisme, hauria estat un personatge clau en la creació, planificació i endegament de l'Operació Còndor, atès que ja en el seu primer any, 1970, era conseller de Seguretat Nacional, i que posteriorment va ser secretari d'Estat. Aquesta operació de terrorisme d'estat es desenvolupà al llarg de més de set anys, sota la supervisió de l'esmentat Kissinger, essent només les seves etapes finals, cap als vuitanta, quan va deixar d'exercir la secretaria d'Estat dels EUA, les úniques on probablement no participà.²⁹ Entre els assassinats perpetrats exclusivament al Salvador, destacariem els de dos declarats (recentment) beats, considerats com a màrtirs i servents de l'Església catòlica: el jesuïta Ignacio Ellacuría (1930-1989), filòsof i teòleg representant del corrent de la teologia de l'alliberament, i el bisbe del Salvador Óscar Arnulfo Romero (1917-1980). Aquest darrer va ser assassinat mentre feia missa a la catedral del Salvador per un escamot de les FAES entrenat a l'Escuela de las Américas.

Fins aquí el relat esquemàtic de com vaig conèixer l'Anna Cecília i de l'existència d'una guerra civil, la salvadorenca, emmarcada en una operació panamericana de terrorisme d'estat que en conjunt produí milers i milers de morts, desapareguts, torturats i mutilats. Entre aquesta guerra civil i les dues altres «guerres civils» que patiria l'Anna (i de les quals ens ocuparem posteriorment) va transcórrer la nostra amistat. Al llarg de trenta anys mantinguérem aquesta relació mitjançant cartes, correus electrònics i alguna trobada. A partir d'aquestes missives seves he volgut mostrar qui va ser l'Anna Cecília i el coratge amb què va viure la seva vida.

A l'hora d'anar espigolant, seleccionant, entre els nostres correus, vaig adonar-me aviat que els temps verbals i la sintaxi del seu castellà, en tractar-se d'un llenguatge col·loquial i d'immediatesa no pensada, no eren gramaticalment correctes. Però que alhora no em semblava bé mirar de «traduir-los» o escriure'ls correctament. Com

---

29 HITCHENS Christopher, *Juicio a Kissinger*, Madrid: Anagrama, 2002.

tampoc podia traïr la veracitat de les freqüents paraules en català, més o menys ben escrit, o en anglès, que anà incorporant i que a la fi vaig optar per marcar en cursiva en el text.

«Pues nos conocimos, como dices, en el verano de 1977. ¡Cómo olvidar! Estaba pasando por una racha muy mala en mi vida. No tenía noticias de mis padres en cinco meses y conocerte fue como un rayito de luz en las tinieblas en las que estaba, pues no sabía quiénes de mis tíos y de mis primos estaban vivos. De mis casas de campo, el rancho en la playa, mi casa en la capital, y la peor tortura cuando llamé a mi abuela y me dijo que era peligroso que me comunicara con mi familia. Es que la guerrilla mataba familias enteras.»

No li vaig preguntar mai sobre el seu país ni per la guerra. Però un dia ella em va explicar que un tiet seu havia estat assassinat amb tota la seva família. I que un dels seus germans, poc més gran que ella, també havia estat assassinat per motius polítics. Pares i germans decidiren deixar el país i fugir cap a Hondures, deixant enrere l'esforç i el treball de diverses generacions:

«Lo que nunca te dije fue por qué nuestra amistad es tan valiosa. Es porque nunca me preguntaste cómo una chica centroamericana podía estar estudiando en Barcelona. Me encantó que no hacías preguntas. Salíamos, salíamos y nos la pasábamos muy bien. ¡Teníamos una química tremenda! Yo estaba estudiando en París y mis padres me mandaron una carta diciendo que me saliera de ahí y que me las arreglara como pudiera. Muchos meses pasaron sin tener noticias de ellos, porque no podía arriesgarme, o arriesgarse ellos, a ser encontrados. ¡La guerrilla nos cambió a todos y fue tan larga la guerra! Después de haberlo tenido todo, crecer con “nana” y viajar por el mundo, no tenía nada, ni tan siquiera la mensualidad que mis padres me mandaban. Mi abuela me mandaba muy poco. Montse y tú fueron mis verdaderos amigos. No os importó si andaba o no con los tejanos de época o la última moda en zapatos. Fue pasar de tener amigos muy frívolos a tener

verdaderos amigos como tú. Pero añoraba mi comida típica, mi casa, mi familia, y sin embargo lo único que me quedaba era esperar acabar la carrera y regresar».

Però aquella amistat va anar refredant-se i ens començarem a allunyar. Mesos després vaig saber que marxava de Catalunya, que se n'anava cap a Hondures. Ens retrobarem i em va explicar, amb els ulls humits, que el seu desig era restar aquí, a Barcelona, i continuar treballant com a advocada en el despatx d'un dels professors de la Universitat que li havia dirigit la tesi. Vaig saber que havia trobat un noi i em deia que era meravellós. Però els seus, des d'Hondures, li van fer saber que la necessitaven. I ho va haver de deixar tot, en benefici de la seva família, renunciant a la seva realitat i al seu projecte de vida durament forjat.

«Dejar Barcelona fue una de las cosas más difíciles, te llamé para despedirme. Llegar a Honduras fue horrible, no era mi casa, mi país, y sin embargo me acostumbré por dos *anys*.»

Per al comiat vaig escriure-li una cançó (en aquells temps componia cançons amb la guitarra), plena de l'enyor conscient que havíem estat uns dels millors amics del món:

«*Nuniam potxol sushit* ('fins a sempre', en el seu idioma indígena ancestral), amiga».

Molts anys després, fent un salt en el temps, ja al gener del 2008, malalta d'un càncer de còlon (la segona guerra civil que patiria, ja que són les pròpies cèl·lules les que, d'alguna manera, ataquen el propi cos), em descriuria amb melangia els seus records d'aquells dies.

«Y no quería ir a las campañas rurales del Opus Dei, pero ellas me parecieron muy simpáticas y me alegré, porque te encontré ese verano en su casa.

»¿Sabes que a veces, cuando me ponen esas agujas horribles de la quimioterapia, esos recuerdos me ayudan que las horas

no sean tan largas? ¿Te acuerdas cuando fuimos a bailar a La Paloma, luego me llevaste a comer bombas o patatas bravas? También fuimos a ver a La Trinca, el Teatro Griego, etc. ¡Creo que caminamos todo Barcelona! Y a bailar sardanas en la catedral. ¿Y las noches que íbamos a tomar churros con chocolate? »Viniste a mi vida cuando más necesitaba un amigo, y te adoraba. Y cuando dejaste de llamarme te extrañaba mucho. Especialmente cuando el único novio catalán que tuve me dejó, te necesitaba para que me consolaras o yo a ti, para platicar, sentarnos y ni tan siquiera decirnos nada. ¿Te acuerdas de la canción que me hiciste?»

A partir del 1981, quan marxà de Barcelona, m'aniria escrivint sovint. D'aquesta manera vaig saber que no estava bé a Honduras. S'enyorava tant de la seva Barcelona! Va treballar en un banc i a les tardes feia classes particulars d'anglès. Servo en una capsa, avui mal desada i extraviada en un traster, cartes amarades de llàgrimes i desesperació, demanant el meu consol i ajut per als seus. Pobre de mi, què podia fer jo?! Ella volia aplegar tota la família a Barcelona i crec que no li hauria estat difícil fer-ho, però ells volien anar als Estats Units. Només la germana petita, quan ella era ja a Honduras, visqué uns mesos a Barcelona.

Mitjançant la Chiqui, la mare de família que la va acollir a casa seva durant gran part del temps que va romandre a Barcelona, sé que l'Anna va marxar sola a Nova York a la recerca d'oportunitats per a ella i tota la seva família. Arribà allí gairebé sense recursos, tan sols amb la seva resolució i després de dies de cercar infructuosament es va creuar en un semàfor amb el cotxe d'una amiga jueva amb qui havia estudiat (a París o al Salvador). Es van reconèixer i l'amiga va tenir el temps just per a fer-li a mans una targeta personal perquè li truqués. Es van veure, van parlar i l'amiga, amb els contactes socials i econòmics que, per raons evidents, tenia a la ciutat, li va aconseguir un treball tot dient-li: «Aquesta feina té moltes possibilitats. Ara només depèn de tu!».

I aprofità l'oportunitat. Treballant sense descans, cada vegada que aconseguia estalviar una mica portava algú de la família a Nova York. La seva vida es consagrà a reunir-los tots amb ella. I en aquest

procés, allí, fa més de vint-i-cinc anys, conegué el pare dels seus dos fills.

«Pensaba pasar unos *anys* en USA y luego volver a Barcelona. Vivir en el campo, en una masía, en Lleida, Tarragona, o en un piso en Besalú. Luego el tiempo fue pasando y mis sueños tuvieron que guardarse en mi corazón. Mi marido Tony y yo trabajamos en la bolsa de valores, en departamentos diferentes, y empezamos a salir. Por todo lo que pasé puse una llave en mi corazón y no tuve muchos novios como me hubiera gustado (ja, ja). Soy, dentro de lo que cabe, feliz. Antes soñaba en que cuando me retirara viviría seis meses en el Salvador, tres en Barcelona y tres en USA. Ahora, con lo de mi enfermedad, vivo día a día y solo espero que Dios me dé salud para ver a mis hijos hacerse hombres de bien.»

En Tony és, des de fa unes quantes dècades, analista financer, feina en la qual es van conèixer. La part negativa era que viatjaven força i que mentre en Tony anava a Londres, ella tant es podia trobar a Los Angeles com a Nova York, etc. Inquieta, perfeccionista, marxà a treballar a UBS PaineWebber, on estigué durant dotze anys, i posteriorment a una altra empresa on no viatjava tant. A mesura que els fills creixien, va anar sabent que la necessitaven, volia estar amb ells.

Durant anys, com ja he escrit, mantinguérem correspondència postal, que aviat seria substituïda pel correu electrònic.

«Si se puede, bueno; si no, pues ya tendremos otra oportunidad, la verdad es que no me hallo ir a Barcelona y no verte a ti. Es como que me falta algo, cuando la gente que lo ha tenido todo en la vida y no ha tenido que pasar por la mitad de lo que yo he pasado no tiene el cariño tan grande que te tengo a ti. Mi cariño, gratitud y amistad será tuya siempre y quiero que al pasar del tiempo la amistad sea más fuerte.

»Pues a lo mejor no podemos en abril, y en junio iremos primero a Escocia e Irlanda. En cuanto a abril, pues mi Tony tiene una campaña de música, porque toca el saxofón, y luego yo

tengo que hacer una presentación a unos clientes japoneses y un presupuesto y no creo que pueda tenerlo listo en un mes, así que a lo mejor nos vamos de Semana Santa a Puerto Rico o El Salvador en vez de Europa.»

En aquest primer viatge seu de tornada a Barcelona ens aplegarem a casa, a Sant Joan Despí. Embarassada de cinc mesos del segon fill, en Liam, ens explicà que s'ocupava de grans inversors, d'aquells que tenien en joc una xifra que feia marejar. I esmentava haver conegut alguna persona que, a més de molt i molt rica, impressionava per la seva humanitat i personalitat. També algun de mal educat, però sempre va aconseguir evitar, amb tota la fermesa i tacte possibles, que trepitgessin la dignitat de la gent que treballava amb ella. Era estimada i respectada pel seu equip. Visqué una experiència semblant a la del film *Working Girl*, però sense la Sigourney Weaver, en Harrison Ford o cap història d'amor. Des d'una feina que no era de comandament va presentar al seu cap un projecte per al qual la va promocionar i la va dur a tenir el seu propi grup de gent. I des d'aquí fins a on va arribar.

Treballava en un edifici que fitava, gairebé de front, les Torres Bessones del World Trade Center de Nova York. Ens digué que un parell de cops a l'any es reunien tots els analistes financers d'aquella ciutat i que aquell fatídic 11 de setembre del 2001, dins d'aquell infern d'odi, mort i foc del World Trade Center va perdre molts amics i coneguts. Que malauradament va assistir, incrèdula, petrificada, els ulls oberts i fixats, esbatanats i plorosos, a la desesperació d'aquells llargs minuts de terror màxim. Plena d'impotència i de dolor mentre ho contemplava, a alguns centenars de metres, des de les finestres del seu petit gratacels. Encara m'emociona avui recordar la seva calidesa i grandesa humana quan m'explicà que durant mesos, com a testimoni sincer de condol i amistat, freqüentà la casa de tots els seus amics assassinats a l'atac terrorista per a poder explicar, per a recordar als seus fills orfes, com i qui eren els seus pares.

Ens tornarem a trobar amb l'Anna Cecilia la primavera del 2002. Aquest cop no vingué sola, sinó amb els seus pares i amb un dels seus germans, per a retrobar-se amb amics, la família que l'havia acollit anys enllà a Barcelona, fer un viatge llampec a París i

ensenyar la seva estimadíssima ciutat als seus. Sopàrem en un popular restaurant de la banda de muntanya de la Diagonal. Allí, en una taula per a set, tastaren l'escalivada, l'esqueixada, el pa amb tomàquet, les faves amb romesco, carn amb all i oli i, a la fi, crema catalana. Compartírem unes hores màgiques. L'Oleguer, el meu fill, estranyament cansat i molt poc comunicatiu. La Dolors, la meva esposa, com sempre, reflexiva, un xic callada però concentrada fins a l'extenuació en la conversa. I l'Anna Cecília, feliç. La veig ara asseguda a la meva esquerra, molt i molt feliç. El seu germà, en Carlos, l'únic que encara viu al Salvador, tastava una sangria i es delia en cada sorpresa que li apropiaven els nous menjars. També recordo d'aquella nit, especialment, l'esguard i la presència dels seus pares. Ell, de cor fràgil, d'aspecte relaxat i serè, gaudia de tot plegat i expressava amb poques paraules l'agraïment. Ella, la mare de la meva amiga, fou qui més em va impressionar. Des d'uns ulls petits, foscos però de mirada neta, dibuixava un somriure intens i obert, constant, com mai havia vist. M'esguardava contínuament i jo sentia que llegia dintre meu, dins de l'ahir i en allò que havia estat la meva amistat amb la seva filla. I em va semblar que endevinava els matisos i la riquesa de sentiments que aquella amistat havia aplegat dins nostre. Era la imatge de la bondat, de la placidesa. I la seva veu dolça i lenta provocava el silenci i atreïa l'atenció de tota la taula en el moment que ens parlava.

Em va sorprendre, en el comiat, amb paraules intenses d'agraïment per la meva amistat amb la seva filla durant aquells primers anys a Barcelona. L'Anna m'explicaria el perquè d'aquest sentiment:

«¿Te acuerdas cuando mi madre te dio las gracias por ser mi amigo? Es porque tres *anys* después que podía comunicarme con ellos, en cada carta les hablaba de ti. Mi abuela se murió pensando que eras un hombre maravilloso por ser mi amigo. Y aún lo eres».

Tothom recorda o té present d'alguna manera, dins la pròpia intimitat del seu ahir, a tot aquell amb qui va compartir emocions, moments transcendents i neguits. Ho fem així perquè sabem que gràcies a ells hem arribat a ser qui som. I ens en sabem deutors. I

sabem, també, d'una forma racional, que allò que ha estat ja va tenir el seu temps, i aquest, la seva durada limitada, la seva data de caducitat. Però en aquella retrobada aconseguirem aplegar de nou, l'un assegut al costat de l'altre, les estones viscudes i el nostre present dins d'un mateix contínuum.

Cap a principis del 2007 vaig saber que havia estat operada del ja esmentat càncer de còlon:

«Bueno, lo que se dice bien, bien, no he quedado, pero más o menos me siento completa. Estoy de nuevo en el trabajo y no tuvieron que darme doce sesiones más de quimio. Me siento bien, lo único que me tiene preocupada es que a veces me mareo, me duelen los huesos y me estoy engordando como un globo, pero debe haber sido todo el suero y los demás anti-bióticos que me dieron. En agosto me toca hacerme exámenes de todo, parece que al final han podido controlar la anemia. Luego te mando copia de la prognosis que me dieron».

Després de tot això no va poder estar-se de retornar a la seva Barcelona, aquesta vegada amb marit i fills. I novament al voltant d'una taula compartírem l'ancestral ritual d'un àgape, entranyablement inoblidable.

En Tony, nascut al Bronx novaiorquès, de pares irlandesos, un home calmós, somrient, enamorat i que irradiava bonhomia. Se'l veia amoïnat pel tràngol que havien passat, però alhora feliç perquè veia l'Anna Cecilia relaxada i bé. El vaig sorprendre més d'una vegada observant la seva esposa amb ulls encesos i pensarosos. El fill gran, en Thomas, d'aspecte despert i intel·ligent, amb el to bru de la pell de la seva mare, participava en la conversa amb el seu perfecte castellà. El petit ho observava tot vergonyosament encuriós. Una estranya complicitat ens va comunicar a tots de forma immediata. L'estimació per l'Anna i l'amenaça de la seva malaltia ens va unir.

En acabar el sopar els vaig acompanyar fins a un taxi. Ens diguérem fins aviat i ens fonguérem tots cinc, successivament, en una forta abraçada.

Mesos després em va dir que el càncer de còlon havia recidivat, que ella havia reiniciat la quimioteràpia, que suportava amb ànim

i amb la seva fina i intel·ligent ironia. El dia 6 de febrer del 2008 m'explicava:

«Claro que sí, no hay mal que dure cien *anys* ni cuerpo que lo resista. Y seguiré luchando con esta sangre maya, que es más fuerte que las cataratas del Niágara. ¿Sabes?, mi doctor se ríe porque le digo que se supone que me hace sentir bien, pero cada vez que me dan el tratamiento me siento como que me han dado de golpes todo el día. En fin, me meten tantas agujas que me da miedo tomar agua porque voy a parecer un colador. Pero bueno, yo tengo fe que voy a durar unos añitos más. Y que me gustaría, cuando fueras viejito, que fuéramos a bailar a La Paloma, porque para ser catalán ya te cargas tu ritmo, ¿eh? ¡Y al ver como bailamos a lo mejor Tony y Dolors se apuntan! Bueno, cosita linda, te dejo, que hoy amanecí muy cansada. ¡Cúídate, cúídate, que de los buenos quedamos pocos! Abrazos y besos».

El 20 de març del 2008 afegia que ja treballava i començava a viure una vida gairebé normal. Al novembre del 2008 jo li anunciava que segurament passaríem a veure-la per Nova York. Alhora ella començava a fer-me crònica de l'enfonsament borsari:

«Espero que todo esté bien. Nosotros, pues cada día es un reto. La economía nos ha golpeado fuertemente pero seguimos adelante. Mi marido a lo mejor pierde su empleo para febrero, porque Banco de América compró Merrill Lynch. Y en mi caso no es fácil aconsejar a gente que haga inversiones cuando la bolsa de valores tiene tantos altibajos. Pero la vida continúa. Tony esta un poco preocupado pero le digo que de peores hemos salido».

Fins al maig del 2009 no vaig tornar a saber res d'ella. Aviat vaig entendre el perquè:

«Han sido unos meses difíciles. Té iba a mandar una postal del Salvador. Uno de mis hermanos murió. Tenía solo 43 *anys*

y un cáncer pancreático. No quiso tener quimio ni cirugía. No hay derecho. Debemos irnos en el orden que llegamos, pero Dios no lo cree así. Siento mucho haberme desconectado de todo, pero me afectó más de lo que yo pensaba. No es Carlos, mi hermano que conoces. Este se llamaba Jaime y fue un ser muy especial. Fue un sentimiento muy fuerte. Como si parte de tu corazón se te hubiera arrancado. Ahora más que nunca sé que soy una persona muy bendecida: sobreviví al cáncer».

A l'estiu del 2009 ens trobarem a Nova York, on van ser els millors amfitrions. L'Anna Cecilia va recórrer amb nosaltres, i ens va mostrar, els principals carrers, edificis i avingudes. Caminàvem sempre darrere de les seves passes. Ens va dur al carrer que separava el barri xinès de l'italià per mostrar-nos els bars de destacats mafiosos. I en aquest anar i venir ella mai es cansava. Compartírem l'emoció d'*El fantasma de l'Òpera* i la fúria d'una tempesta de pluja desfermada al mig de Manhattan. En intensos instants de conversa ens va permetre compartir moltes de les seves experiències personals i laborals. Rient-se d'ella mateixa ens explicà que en la seva primera quimioteràpia va decidir tallar-se el cabell al zero i que no volia portar perruca. En aquella primera sessió el metge va exclamar, espantat, que què havia fet! La seva «químiu» no feia caure el cabell! En arribar a casa, cansada, va trobar el Tony, en Thomas i en Liam també amb el cabell tallat al zero!

Allí a Nova York vaig fruir, entenedridament divertit, de la contemplació del rostre dels meus davant de tot allò que ella comunicava i explicava sobre el que havia viscut. Era la meva Anna Cecilia, i tota la capacitat d'encantament que els produïa jo ja l'havia incorporat feia molts anys, quan ens escollírem com a amics.

A la tornada li agraiïa els bons moments passats junts:

«Muchas gracias por estos días tan extraordinarios que tú y tu familia nos habéis brindado en New York. Nunca los olvidaremos. Ha sido algo muy especial. Meditando un poco sobre estos días me he dado cuenta de lo afortunados que somos ambos al tener unas familias con nosotros que nos quieren tanto. ¿Hay acaso algo más importante? Muchos besos».

He pensat sovint en aquells dies a Nova York i en el que queda del que jo era a finals dels setanta, quan ens vàrem conèixer. I en com va perdurar la nostra estimació. Això m'ha permès entendre que poc conscient que havia estat del privilegi de l'amistat amb aquella dolça i invencible dona salvadorenya. I que el cabal poderós d'aquella primera i gran amistat segueix discorrent dins meu.

«Me alegro mucho que hayan pasado un tiempo muy agradable. También nosotros disfrutamos mucho de vuestra compañía. Y sí, la verdad, somos muy afortunados de tener las familias. El Tony te tiene como su amigo. Cuídate mucho y, como dicen los irlandeses, hasta que nuestros caminos se encuentren de nuevo.»

Poques setmanes després de la nostra visita a l'Anna Cecilia li van diagnosticar un segon càncer (la tercera guerra civil en la seva vida), en aquest cas de mama:

«Me alegro mucho de tener noticias tuyas, sobre todo ahora que me acaban de diagnosticar cáncer en el seno. Me operan el 12 de octubre. Estoy un poco preocupada y asustada. Pensé que después de todo lo que pasé y dos *anys* sin cáncer ya la pesadilla había acabado. Pero no es así. ¡Necesito tanto el apoyo de mis amigos como tú...! De peores cosas he salido, y confío plenamente en Dios».

Tot i els tractaments, i els seus efectes secundaris i complicacions, mai va defallir. Sempre trobava una estona per a comunicar-se amb els amics i per a compartir els sentiments, la por i la preocupació davant la malaltia. Però també la seva força increïble: va ser la dona invencible. Li vaig escriure enviant-li ànims i també el capítol que havia escrit sobre ella dins d'aquest llibre sobre testimonis de vida:

«Has de seguir luchando. Y estoy convencido que volverás a vencer. Los que te conocemos y queremos sabemos de lo que eres capaz.»

»Te comenté que estoy escribiendo, muy pausadamente, un libro sobre personas extraordinarias que he tenido el privilegio de conocer. Tienen en común que todas han sobrevivido a la guerra. Había actualizado mi crónica sobre ti y pensaba en mandártela para tener tu permiso de publicarla. Te la envío. Espero que el cariño que llevan sus palabras te llegue con fuerza».

La seva resposta no es va fer esperar:

«No tengo palabras para agradecerte las tuyas. Y he leído tu capítulo. Me siento muy humilde y me hubiera gustado ser mejor amiga. Pero consagré la vida a mi familia. Yo te quiero mucho y nunca terminaré de agradecerte que estuviste a mi lado cuando te necesité. Y luego en Honduras, más sola, en un país extraño, en esos días tristes, tu recuerdo siempre me acompañó. Espero que pueda vencer este cáncer del seno y le pido a Dios poder volver a mi Barcelona querida. Mucha gente no entiende mi fascinación por Barcelona. Pero siempre es bueno volver a los sitios donde fui tan feliz y pasé los mejores *anys* de mi vida. Aun a pesar de mis tribulaciones siempre esperé, esperaba, un día mejor. Hay días que no quiero más agujas, no quiero ver la cara de angustia de mis hijos cuando me enfermo».

Pocs dies abans de l'operació m'escrivia:

«Gracias por tus palabras de apoyo y consuelo. Quiero que sepas que te quiero mucho y que tu libro, y las cosas lindas que dices de mí, no son nada en comparación con el agradecimiento de ser tu amiga».

Ja en el mes de novembre continuava obrint-me el seu cor:

«La verdad es que la he pasado más mal. Hubo complicaciones en la cirugía. Y luego cinco días de radiación. Estuve cuatro días en el hospital con una fiebre tremenda, un mini paro

cardíaco, complicaciones, PET-TAC, gamma ósea, sangre, en fin. Me van a dar tres meses de quimio y un mes de radiación. El lunes esperan una semana y luego quimio, pero esta vez será diferente. Me la darán por tres horas y esperarán una media hora. Si no hay complicaciones iré a casa. Estoy muy triste, porque el 21 de octubre íbamos para Barcelona.

»Me siento, anímicamente, mejor que antes de la operación. Porque pienso que de ahora en adelante mi reto en la vida es luchar y vencer. Que se me junten mi sangre maya, pipil, azteca. En fin, por mí que no quede. Tengo mis dos hijos, que son mi vida, y me gustaría mucho saber si tendré nietos o nietas. Pero por ahora me conformo con verlos crecer. Y que tengan mejor estrella que la mía».

Tot arribant el desembre, li enviàvem els millors desitjos per a un 2010 de millor ventura i, especialment, de salut. Però en la seva resposta sapiguèrem que el procés cancerós no remetia:

«¡Si supieras por todo lo que estoy pasando! A veces pienso si valdrá la pena tanto dolor por el que he puesto mi cuerpo. Ha habido complicaciones de todas las habidas y por haber. Aunque me dan medicina para náuseas y vómitos, igual me enfermo. Luego me dan infecciones, irritaciones en la piel, no produzco bien glóbulos blancos. En fin, los primeros dos días de quimio no está nada mala, pero las semanas que siguen son crueles. En cuanto me sienta mejor te mando un email muy grande y pido a Dios que pueda volver a Barcelona un día. Feliz 2010, mucho amor».

El dilluns dia 1 de febrer del 2010, a la tarda, passades las 20 hores, li escrivia de nou, amb tota l'emoció de la nostra estimació:

«¿Estás acabando el tratamiento? Deseo de todo corazón que no hayas tenido más complicaciones. Hoy le he estado hablando a una buena amiga de ti. No solo de tu enfermedad, de tu lucha, sino también de nuestra amistad. Del orgullo que siento cuando una persona extraordinaria como tú me dice

que la amistad que le brindé hace más de treinta años le ayudó y que de alguna manera le sigue ayudando. Gracias por tu amistad, tus palabras, tu bondad y tu fortaleza».

Pocs dies després arribava la seva resposta, el seu alenar podrós i la determinació de seguir aferrada a la vida, perquè hi havia qui la necessitava:

«*Me fa molta il·lusió. ¡Me hizo tanta ilusión tener noticias tuyas! Últimamente no podía producir glóbulos blancos y me dieron Neulasta. Pero me ha dado de todo la última quimio y tuve una reacción alérgica. Fue horrible, y para mayor inri tengo las uñas moradas, como si se fueran a caer. En fin, corto el rollo. A veces me deprimó un poco, pero los recuerdos me hacen luchar. Creo que el amor por mis hijos es más fuerte que el miedo a la muerte. Y otra razón son amigos como tú. Sabes, el otro día me acordé de ti cuando todo me sabía a metal y tenía mis pies y manos hinchados. Y se me llenaron los ojos de lágrimas por tener recuerdos tan lindos de un amigo tan bello como tú. Y que nuestra amistad ha crecido a través del tiempo y se ha fortalecido. Mis hijos a veces leen conmigo los libros que me has dado, excepto el que está en catalán. [...]*

»¡Dos quimios! No tengo cejas. Lo bueno es que me las puedo pintar alegres o tristes. En cuanto al pelo, me mantengo con mis turbantes o gorras muy monas que mis amigos e hijos me han regalado».

Tan sols el temps de llegir el seu correu i tot seguit li escrivia:

«Tu precioso mail (casi tan precioso como tú) me ha llenado de tristeza y de alegría. De tristeza por lo mal que lo estás pasando y de alegría porque, a pesar de todo, mi querida Anna Cecilia continúa luchando con la misma entereza y fuerza que Dios le dio. En mi libro, como sabes, eres la *dona invencible*, porque no conozco a ninguna mujer con más fuerza que tú. Es lógico que te aferres a tus tres hombres, ya que tu familia es maravillosa. Dolors y Oleguer se quedaron alucinados de

todos vosotros, especialmente contigo. Y no pasan más de dos o tres días sin que Oleguer me pregunte por ti».

Per l'abril rebia un nou correu:

«Pues sí, acabé la quimio hace tres semanas y los efectos secundarios pues eran de esperarse. Lo único que cuando ya pensé que todo había terminado pues me atacan de nuevo con que tengo que tener treinta sesiones de radiación, figúrate, con lo débil, calva, enfadada, frustrada, etc., etc., etc. Pero bueno, qué le vamos a hacer. En fin, tantos *anys* fardando de mi sangre maya, azteca, y mira, no sé si llegaré a disfrutar mi vejez. Pero bueno, lo importante es salir de esto, porque aún, a pesar de lo mal que la he pasado y de que había días que quería quitarme todas las agujas y salir corriendo, el amor a mis hijos es más fuerte que el temor a la muerte. Mi abuela siempre dijo que si por un hombre se cruza un río por un hijo se cruza un océano. A veces se me parte el corazón cuando quiero cocinar para ellos, hacerles un bizcocho, y me veo las manos hinchadas y reseca que no puedo tocar nada porque se me cae la piel. Recuerdo cuando trabajaba largas horas y mi única ilusión era llegar a casa y abrazarlos y besarlos y no importaba lo cansada que estaba. Siempre tenía tiempo para ellos. Ahora estoy todo el día en casa y no puedo hacer mucho por ellos. Se me parte el alma, pero soy una persona muy bendecida con unos hijos tan buenos. Parecen soldaditos, hacen lo que pueden por ayudar, espero que esto los haga mejores personas el día de mañana».

Pocs dies després creuàvem, novament, sengles correus:

«Al principio estaba muy triste pero ahora cojo al toro por los cuernos, y aunque a veces me haga la fuerte luego me derumbo cuando estoy sola. Ya ni vale la pena preguntar por qué, y me dedicaré a esta enfermedad hasta que la haya vencido completamente, y espero poder veros, *me fa molta il·lusió*. El temor que tengo cuando me saquen el portacath or medporth

es porque no tengo el corazón muy fuerte, sabes, y cuando me lo pusieron la pasé mal. ¡Gracias por tus consejos!».

L'Anna Cecilia, malalta, amoïnada per la seva vida i el patiment dels seus, amb efectes secundaris pel tractament, tenia encara temps per a tothom. Va saber de l'aniversari del meu fill i em va escriure:

«Querido amigo, espero que el *cumpleaños* de Oleguer haya sido un éxito, y parece mentira cómo nuestros hijos crecen día a día. ¡Y yo no me siento nada nada mayor, ja! Te cuento que la radiación va muy bien y cada día me siento mejor, mucho más fuerte. El pelo me está creciendo de nuevo. Estoy preocupada, porque con lo que me encantan mis rizos y me está saliendo lacio. Por lo menos no es rubio ni pelirrojo. El peso sube y baja, pero en cuanto me saquen el medcath or medporth tengo que ir al gimnasio.

»¡Tengo que contarte una experiencia! La última vez que me dio una infección con quimio y una fiebre tremenda me pusieron en el hospital. Pasé una de las peores noches de mi vida, y entre la fiebre y las agujas me dormí. Soñé que estaba en la playa y sentía mis pies en la arena. La brisa del mar golpeándome la cara, y era la misma sensación que sentí la primera vez que vi la nieve a mis once *años* y la dejé caer en mi cara. Desde pequeña me gustaba pararme en la lluvia como si la lluvia me iba a quitar todo lo malo que había en mi vida: mi anemia, mi alergia a la penicilina, etc. Al día siguiente me desperté, y cuando vi por la ventana que estaba nevando, como era marzo, no lo podía creer... Se me llenaron los ojos de lágrimas. Una vez más había vencido al peligro. Y creo que la noche anterior, cuando estaba con una fiebre muy alta y con cortadas en el cuerpo de la alergia, la nariz sangrando, en fin, pensé lo peor. Y ahora veo las cosas distintas. Si amanecí ese día es que puedo tener muchos más días como este, y le pido a Dios volver a ver a mis familiares, mis hijos y esposo, y sobre todo los amigos que han estado siempre conmigo».

El 23 de maig del 2010, tot just haver-lo llegit, li responia:

«Muchas gracias por las felicidades a Oleguer. Sí, ya tiene diecisiete años, nuestra misma edad cuando nos conocimos. Está lleno de ilusión y de bondad, como nosotros, como tus maravillosos hijos. Me gusta repetirle tu frase que de los buenos quedamos muy pocos. Tu sueño no me sorprende en absoluto. Es un signo de vida, de futuro, de lucha, muy típico de ti. Eres mi amiga, la mujer invencible, y aún tienes mucho camino que hacer en este mundo».

A principis de juny ens tornàvem a posar en contacte i em responia:

«¡Mi corazón y amigo del alma! Le pediré a Dios para que tus problemas se hagan pequeños y sobre todo pediré por la salud tanto de tu madre como por el padre de Dolors. Mi pesadilla ha terminado por ahora. No más radiación, no más agujas o factores de crecimiento para producir glóbulos blancos. En fin, hace dos días dejé de tomar pastillas excepto para el dolor, que no es muy fuerte. He llorado como no te lo imaginas, sobre todo porque hubieron veces que creía que había perdido la batalla y que no había más que hacer. Y sin embargo aquí estoy. Me muero de ganas de meter mis pies en la arena del mar, ir a la playa, pero desafortunadamente tengo que estar fuera del sol por meses. Mi amiga me ponía los pies en una cubeta llena de arena y un CD con los sonidos del mar. Amigas como esa y como tú hicieron mi enfermedad llevadera. El cabello me está creciendo, pero ni un rizo por ahora, con lo que me encantan mis colochos (rizos)».

Poques setmanes després ens explicà l'aparició d'una nova complicació:

«Todo iba tan bien, estaba tan contenta, tenía planes de ir a Barcelona, pero de repente que se me llaga todo el lado izquierdo de mi cuerpo. Parecía que me habían metido en un cazo de agua hirviendo. ¡En fin, doy gracias al cielo porque al fin no pastillas, no radiación, no nada! Lo único que no puedo

es nadar en mi piscina. No puedo estar mucho tiempo fuera, ni tan siquiera una *promenade* pequeña. Mi brazo izquierdo está superinflamado. En fin, para qué más drama, solamente espero que haya valido la pena».

Però pel setembre, provisionalment, tot se solucionava i aconseguia fer un petit viatge:

«¡Qué alegría tener noticias tuyas! Hace unos días regresamos de San Francisco de visitar a mi tía, pero creo que no estoy preparada para viajes largos. Bueno, para empezar son cinco horas de vuelo y se me bajó la presión. Después de tantas agujas, químicos en mi cuerpo, creo que me llevará un tiempo poder hacer vida normal. Espero que el susto con tu madre haya pasado. Nosotros llevamos 20 *anys* con mi padre. ¡Y es porque siempre ha sido tan enfermizo! Y mi madre, aparte de la gordura, nada de nada. Y en cambio yo he salido gorda y frágil: lo mejor de los dos mundos. El doctor se ríe cuando le digo que parezco tan ordinaria pero soy tan fina y delicada por dentro. Me tienen a dieta y sufro horrores. ¡Cómo me encantaría comerme una escalibada! Y me hace mucha ilusión ir a Barcelona en noviembre. Mis tres mosqueteros y yo lo estamos planeando y sí, me encantaría mucho ir a ese lugar de tapas que mencionas tú».

El dia del meu 50 aniversari, m'arribava el seu *Happy Birthday*:

«Espero que hayas pasado un *cumpleanys* feliz, ¡pero muy feliz! Y que el otoño te encuentre preparado para este clima tan loco, *crazy, crazy*. Un día llueve y el otro hace frío. El *global warming* nos está matando. Estoy tratando de regresar a mi empleo pero me están dando muchas vueltas. Así es que me tengo que armar de paciencia, con los *nanus* de regreso al *college* y el peque en su último *any* de *pre-high school*».

Pel novembre tornava a saber d'ella:

«¡Tengo tantas cosas que contarte! Figúrate que iba para Barcelona, en octubre, por dos semanas. Quería ir a Santiago, hacer el peregrinaje de Santiago, pero necesito estar más fuerte. ¡Tengo que aprender a caminar antes de correr! ¡Pagué un precio muy alto! Figúrate que tenía unas ganas locas de ver a mi tía y primos en San Francisco y la pasé tan mal en medio del vuelo. ¡Doy gracias a Dios todos los días por tener amigos como tú! ¡Cuídate mucho! Salúdame a Dolors, y besitos a Oleguer. Mis hijos siempre lo chequean en Facebook. ¡Cada día está más guapo! Que Dios te lo bendiga y te lo proteja de cosas malas y siempre dile que tiene que pensar en cosas grandes, y que sea alguien que haga la diferencia en este mundo».

I tot seguit de rebre el seu emocionat correu li vaig respondre:

«M'ha emocionat el teu mail. Primer perquè estàs molt millor, segon perquè el 2011 us podré tornar a veure, tercer per tot allò que dius de la nostra amistat i, finalment, i d'una forma molt especial, per les coses precioses que dius del meu fill Oleguer. Aquesta nit mateixa, quan arribi a casa, li llegiré el teu preciós mail. Ah, perdona, me había emocionado tanto que me he puesto a escribirte en catalán. Espero que no lo hayas olvidado (¡estoy seguro que no!).

»Cuídate mucho, amiga mía, *Nuniam potxol suxit* (supongo que no está bien escrito)».

I encara aquell dilluns, 22 de novembre, la vida ens permetia seguir compartint aquells minuts sense temps que no es viuen amb el rellotge. Rebia els seus mots en català, l'idioma que tant havia arribat a estimar:

«*Jo m'he emocionat també. Tracto de parlar català cada vez que puedo, adeu*».

El dia 5 de desembre del 2010 rebia un correu especial de l'Anna. Un correu en el qual el meu pensament s'atura a vegades des d'aleshores. Es deia «Tu Cruz» i eren unes vinyetes d'un còmic que volia re-

presentar la creu cristiana que cada home (l'Anna Cecília sempre havia estat molt religiosa) ha de transportar, carregada a l'esquena, fins al final dels seus dies. En una de les vinyetes destacava un home sol que, mentre els altres duïen la seva creu amb esforç i patiment, sense queixa, s'aturava sovint per a demanar a Déu que si us plau l'alliberés una mica del pes d'una creu tan gran i pesada. I en cada imploració procedia a retallar part dels extrems per a continuar, més alleugerit, el seu camí. Mentrestant, els altres caminaven, capcots, acceptant resignats el seu destí. I la història acabava amb dues imatges: en la primera, tots els homes arribaven a un precipici al mig del camí i el podien travessar, cap a la Glòria, mercès a esmerçar la seva creu com a pont, mentre que a l'home que sempre havia somicat per una creu més lleugera i més petita aquesta no li servia per travessar el tram final. La història acabava amb el pensament que Déu ens dona a cadascú la creu que necessitem o podem dur, i que no s'hi val a defugir el pes que ens ha estat destinat.

Penso sovint en aquest correu, en aquestes vinyetes, en l'Anna Cecília, ja que, en aquells moments, el pes de la creu que ella ja havia suportat damunt les seves espatlles era com pocs jo havia contemplat en la meua vida personal o fins i tot professional d'oncòleg. I sempre m'envaeix un sentiment pregon d'admiració i de sorpresa. I també una pregunta: ¿tenia sentit que ella hagués de patir tant? ¿Hi havia realment un perquè? I la resposta de l'Anna Cecília m'arribava, ben clara. ¡Sí! ¡Ella creia que sí! Per això tampoc vaig trigar gaires minuts a respondre-li:

«Gracias por tus mails tan lindos, el de la cruz es excepcional. Especialmente viniendo de ti. Me alegro que vuelvas a la vida normal. Gracias por tus correos tan bonitos y especialmente gracias por tu amistad. Es maravilloso pensar que un ser humano tan fuerte y bondadoso como tú me aprecia, me quiere y me considera su amigo.

»Con el paso de los años, uno aprende aquello realmente importante. Y una de las cosas importantes es ser consciente de los privilegios, de las oportunidades, que la vida te regala. La vida me trajo tu amistad, me trajo a mi Anna Cecília y aquí estamos, más de treinta años después, alimentando y cuidando este regalo que nos dieron».

Immediatament rebia la seva resposta:

«¡Qué alegría tener noticias tuyas! ¡30 anys és res! ¡Que sean muchiiiiisimos más! Bueno, si Dios me da vida. Por mí que no quede. Que yo doy cada día la batalla. Me he reincorporado al trabajo y está haciendo un frío que pela, burrrrrrr. Yo cada día me siento más fuerte, gracias a Dios, y *cancer free*. Y espero que sea así por mucho tiempo. Cuídate mucho, nos estamos comunicando, besos».

Estiguérem unes quantes setmanes sense escriure'ns, fins que per l'abril del 2011 reprimem el contacte:

«¡Querido amigo, perdóname por tenerte tan abandonado! Pero es que desde febrero las cosas en palacio no van bien. Figúrate que cuando me estaba preparando para el viaje a España, pues que me da una bronquitis e infección respiratoria. Llevo más de un mes enferma».

De nou un llarg silenci. Fins que el 12 d'agost, tot tornant de les vacances d'estiu, li escrivia. La seva resposta, del 16 d'agost del 2011, era dolça, com sempre, però devastadora pel seu present i definitiva i cruel de cara al seu futur:

«¡Qué alegría tan grande tener noticias tuyas! ¡Pues las mías no lo son tanto! Marzo. Todo me iba de maravilla, tenía pensado irme a estar dos semanas en Barcelona. Estaba empacando cuando me dieron la noticia que Liam se rompía la pierna. Estuvo seis meses en silla de ruedas y luego las muletas, una bota, etc. De los nervios me empecé a sentir mal. Pensé que era del susto, pero no. ¡Era una tos terrible! Y de la biopsia salió un tumor que habían descuidado en el pulmón. Llevo tres meses de quimio, Neulasta, Claritin, Adixol, etc. Creo que un día de estos el corazón va a decir ya basta. Hombre, yo que no me rindo. Me deprimí mucho porque, para variar, no sé qué me dieron que se hincharon las manos, los pies, etc. No he tocado la computadora en meses, pero mi prima Norita vino

a visitarme del Salvador y me animó mucho, a pesar de estar calva, con moretes en todo el cuerpo. Mis hombres la están pasando muy mal. Es que ya debería de estar mejor. Son tres *anys* luchando la misma guerra, aunque la peleo como gatito panza arriba. Y lucharé hasta vencer. Ya sabrás cuando me sienta mejor. Lo primero que tengo que hacer es ir a Barcelona. ¡Me añoro tanto! Por ahora tenemos planeado ir en noviembre. A lo mejor Thomas y yo nos vamos una semana antes, porque quiere irse unos meses a Barcelona. Creo que para él ha sido bastante difícil llevarme al hospital cada vez que me dio fiebre. Abrir los ojos y él siempre a mi lado. Porque el Tony tuvo que ir a entrenar un grupo a Charlotte (Carolina del Norte) de Bank of America.

»¡Te felicito! Oleguer está convirtiéndose en un joven. Le irá bien en su vida y le deseo la mejor de las suertes. Felicidades a Dolors y a ti por tener un hijo maravilloso, les envío muchos, muchos besos y abrazos y espero sobrevivir a esto. ¡Y que os pueda volver a ver! Porque los buenos amigos te llevan de nuevo a los recuerdos bonitos de tu vida, mi querido amigo».

El 15 de noviembre del 2011 l'Anna Cecilia m'escrivia llargament, evidenciant-se com l'estava fent patir la malaltia i com de feble es trobava:

«Perdóname por tardar tanto pero no la estoy pasando bien. Me cambiaron la quimio. Porque las otras quimio no hacían efecto. ¡En fin, la he pasado muy mal! Las manos las tengo destrozadas, con cortes. Mi cuerpo se está cansando de tanta medicina y estoy teniendo reacciones feas. Apenas si he salido del hospital. Cada vez que me da fiebre me llevan corriendo al hospital. ¡Estoy cansada! Teníamos viaje en agosto, luego en noviembre a Barcelona. Y por ahora dice el doctor que es peligroso. No por el cáncer pero sí por el corazón. Tengo una vena inflamada. En fin, la tos no se me quita. Ahora, aparte de las cuatro inyecciones por siete días, cuatro pastillas al día. También me ha puesto sulfato de morfina. En fin, que a veces me desanimo y pienso que nunca voy a ponerme bien. Y mira

que soy una mujer luchadora y positiva, quien no se rinde. He perdido 50 libras. Apenas si tolero la comida. Vivo como un pajarito, con fruta y verduras».

En el darrer dia del mes de novembre del 2011, conscient que la meva amiga em necessitava, vaig enviar-li el meu suport i la meva estimació:

«He sentido la necesidad de escribirte para así conversar contigo. Ante todo, deseo que estés un poco mejor de los efectos secundarios del tratamiento. El otro día tu correo me habló tanto de tu sufrimiento como de tu extraordinaria fortaleza de ánimo. ¡Mi amiga invencible! Esa eres tú. Siempre has sido así, aunque ahora aún eres más fuerte, ya que no solo luchas por ti sino por aquellos que tanto te quieren. En mi cotidianeidad, en el día a día, me acuerdo muy a menudo de ti. De quién era yo entonces y de todo lo que me enseñaste. A tus diecisiete tiernos y bellos años llevabas sobre tus hombros, dentro de tu cabecita, un bagaje de experiencia, intelectual y humano (también de dolor) considerable que me hizo admirarte. Como recordarás, compartimos muchas conversaciones plácidas en las cuales cada uno exponía al otro, y era escuchado, su experiencia sobre la vida e historia sentimental. Me hablaste de aquel catalán al que conociste en un país extranjero y tras del que creo que, sin pensarlo mucho, viniste a Barcelona. También recuerdo a uno que le llamabas el Jerry Lewis (se debía parecer a ese actor). Yo por entonces te hablaba constantemente de una compañera de la Universidad de la que estaba muy enamorado y que no me hacía ningún caso. Fue en su casa donde te canté tu canción. Nunca olvidaré ni la emoción de esos momentos ni lo que tú me dijiste [...]

»Te fuiste a Honduras y durante años supe con dolor de tus dificultades personales y familiares. Y conocí a tu hermana en Barcelona. Poco a poco fui viendo que la vida te iba sonriendo. Ahora recuerdo la foto que me mandaste de Tony, poco antes de casarte».

Aquest correu ja no tindria mai cap resposta escrita, però sé que va arribar al cor de l'Anna Cecília. Setmanes després l'Oleguer va rebre pel Facebook un missatge del Tony amb el lema «Anna»:

«Please let your Mom and Dad know that Anna is very ill and may not have much time left. They can reach me at ... if you can send me their e-mail addresses. Thanks. Tony».

Vaig trucar-li. El meu anglès no em va permetre entendre tot el que ell em volia explicar, però vaig saber que la malaltia s'havia estès més enllà del que era compatible amb la vida. I ella volia que parléssim:

«Hi. She said to call her around 6 pm your time if you can. Thanks. Tony».

El dimecres 11 de gener del 2012, cap a les 18 hores de la tarda, aconseguíem parlar. La seva veu se sentia feble, lenta, cansada, però el seu pensament, malgrat les metàstasis cerebrals, era fort, amb consciència de tot. Seguia sense donar-se per vençuda, ja no per ella, ni per la seva vida, ho sé, sinó només pels seus. Es lamentava de com els veia patir però alhora li era impossible acceptar que hagués de morir quan sabia com i quant la necessitaven encara. Com l'estimaven! Però en un moment de la conversa, com si prenguéssim consciència de la situació, em va confiar que ella seguia lluitant malgrat que «me parece que mi cuerpo ya no aguanta más».

Li vaig dir com l'estimava i l'admirava, que era la millor amiga, i que segur que havíem estat els millors amics del món...

«Te quiero mucho, mi Anna Cecilia, mi amiga Anna. Gracias por todo.» «Gracias, mi mejor amigo, mi Francesc.» «Bueno, te dejo descansar, Anna, cuídate mucho.» «Sí, me siento muy cansada. Gracias. No te preocupes, Francesc, que si pasa algo ya te lo diré, ya lo sabrás.»

Absurdament, per a no pronunciar un adeu definitiu, com si volgués ajornar l'evidència, li vaig dir:

«Hasta pronto, Anna, te quiero mucho».

I només de penjar, les llàgrimes contingudes, tota la tendresa i l'amor que li havia volgut donar amb les meves paraules, es ves-saren en agraïment a ella, a l'existència per a permetre'm ser allí, acompanyant-la, també en aquell moment.

El migdia del 25 de gener arribava l'anunci de la seva mort:

«Hi, Francesc. Anna just passed away this morning. She is at peace. Please, say a prayer for her and we will talk soon. Tony».

Aquell dia vaig saber, com si em fos revelat per una deessa de l'amor, que la nostra amistat, la seva imatge, havia estat una de les darreres, juntament amb la dels seus, que ella havia acarolat en el seu darrer i conscient alè.

Ara, en aquests moments, la recordo. Visito dins meu aquell cafè, compartint la conversa d'aquella tarda, probablement de tardor, després del nostre primer àpat en un ja desaparegut restaurant xinès. Som allí asseguts, l'un al costat de l'altre. És l'any 1977 i sento entre el pit i el ventre l'olor i les paraules, el respecte i l'amistat que creixia i es consolidava entre nosaltres. La sensació d'alegria, de novetat i d'il·lusió. I d'alguna manera la sensació, també, sorprenent, d'estar aprenent quelcom transcendent de l'existència. Sé que hi ha milions de camins dibuixats, pels amics, en el món. Que el meu i el seu es trobaren un dia i que encara discorren junts. I ni tan sols em cal tancar els ulls. Inspiro fort, obro la memòria i el cor i no em costa gens retrobar-ho tot. Torno a estar amb ella, la meva amiga Anna Cecilia, la millor amiga del món, la meva amiga invencible, caminant i parlant pels carrers de la nostra Barcelona.

Fa poc més de nou anys que l'Anna Cecilia morí a Nova Jersey, a casa seva. Havia dispostat que s'incinerés el seu cos i que les seves cendres es repartissin entre el Salvador i Barcelona, la seva Barcelona. En un principi els seus tres homes havien de venir aquí per Setmana Santa, però el viatge s'hagué d'ajornar per raons que desconec. Anaren passant els mesos i no en vaig saber res més fins

passat algun temps. Crec recordar que en Tony li deia al meu fill que volia contactar amb mi. Però al final no ho vàrem fer. Durant temps em vaig preguntar per aquest darrer desig de l'Anna. I fa poc vaig saber que la Chiqui tampoc sabia res de si les cendres arribaren a reposar també a Barcelona. Potser la petita família, els tres mosqueters de l'Anna Cecilia, volgueren viure aquest darrer comiat amb ella sols, en intimitat, la seva tornada definitiva a l'estimada Barcelona.

